

# ΚΟΙΝΩΝΙΑ ΧΩΡΙΣ ΣΧΟΛΕΙΑ

Μετάφραση  
Βασίλης Ἀντωνόπουλος  
Δημήτρης Ποταμιάνος

Τίτλος πρωτοτύπου

Deschooling Society

Μετάφραση

Βασίλης Ἀντωνόπουλος  
Δημήτρης Ποταμιάνος

Στοιχειοθεσία

Μ. Γεροντής, Δερβενίων 46  
Τηλ. 3624.940

Ὁλοκλήρωση

τυπογραφικῆς ἐργασίας

Ὀκτώβρης 1976

©

Ivan Illich 1970, 1971

A volume in the World Perspective Series,  
planned and edited by Ruth Nanda Anshen

Ὁ Ἴβάν Ἴλλιτς γεννήθηκε στὴ Βιέννη τὸ 1926. Σπούδασε Θεολογία καὶ Φιλοσοφία στὸ Γρηγοριανὸ Πανεπιστήμιο τῆς Ρώμης καὶ πῆρε ντοκτορά στὴν Ἱστορία ἀπ' τὸ Πανεπιστήμιο τοῦ Σάλτσμπουργκ.

Πῆγε στὶς Ἠνωμένες Πολιτείες τὸ 1951, ὅπου δούλεψε σὰν βοηθὸς κάστορα στὴν Ἴρλανδο - Πουερτορικάνικη ἐνορία τῆς Νέας Ὑόρκης. Ἀπὸ τὸ 1950 μέχρι τὸ 1960 ἦταν διορισμένος στὴν θέση τοῦ ἀντιπρύτανη στὸ Καθολικὸ Πανεπιστήμιο τοῦ Πουέρτο Ρίκο, ὅπου ὀργάνωσε ἕνα κέντρο ἐκπαίδευσης πάνω στὸν Λατινοαμερικάνικο πολιτισμὸ, γιὰ τοὺς Ἀμερικανοὺς παπὰδες.

Ὁ Ἴλλιτς ἦταν ἕνας ἀπ' τοὺς ἰδρυτὲς τοῦ πολυσυζητημένου Κέντρου Διαπολιτιστικῆς Ἐνημέρωσης, στὴν Κουερναβάκα καὶ ἀπὸ τὸ 1964 διευθύνει σεμινάρια ἐρευνῶν πάνω στὸ θέμα «Θεσμικὲς Ἐναλλαγές σὲ μίᾳ Τεχνολογικῇ Κοινωνίᾳ», τὰ ὁποῖα ἀναλύουν εἰδικότερα τὴν κατάσταση στὴν Λατινικὴ Ἀμερική.

Εισαγωγή .....	7
1. Γιατί πρέπει να καταργήσουμε το σχολείο .....	11
2. Η φαινομενολογία του σχολείου .....	41
3. Ο εξαγιασμός της προόδου .....	51
4. Το θεσμικό φάσμα .....	73
5. Τα παράλογα λογικά σχήματα .....	89
6. Κυκλώματα μάθησης .....	97
7. Η αναβίωση του Έπιμηθεϊκού ανθρώπου .....	137
Παράρτημα .....	151

Τò ενδιαφέρον μου για την δημόσια εκπαίδευση τò χρονιῶν σιὸν Ἔβερει Ρέιμερ. Μέχρις τότε πὸν σινανηθῆκαμε για πρώτη φορὰ σιὸ Πουέρτο Ρίκο σιὰ 1958, ποτὲ δὲν εἶχα ἀναρωτηθεῖ ἂν ἀξίζει ἢ ὄχι νὰ ἐπεκτείνουμε τὴν ὑποχρεωτικὴ σχολικὴ θητεία σὲ ὅλον τὸν κόσμο. Μαζὶ καθῆσαμε καὶ σιναειδητοποιήσαμε τελικὰ ὅτι για τοὺς περισσότερους ἀνθρώπους τὸ δικαίωμα σιτὴν μάθηση ἐμποδίζεται ἀπὸ τὴν ὑποχρέωση τοῦ νὰ πᾶς σχολεῖο. Τὰ δοκίμια πὸν παραδόθηκαν σιὸ CIDOC (Centro Inter-cultural de documentation — Κέντρο Διαπολιτιστικῆς Ἐνημέρωσης) καὶ πὸν εἶναι σιγκεντριωμένα σ' αὐτὸ τὸ βιβλίο, ξεκίνησαν ἀπὸ ὑπομνήματα πὸν ὑπέβαλαν σὲ κείνον πρῶτα καὶ τὰ σιζητήσαμε κατὰ τὴν διάρκεια τοῦ 1970, σιὸν δέκατο τρίτο δηλαδὴ χρόνο, τοῦ διαλόγου μας. Τὸ τελευταῖο κεφάλαιο περιλαμβάνει τὶς σκέψεις πὸν μοῦ γεννήθηκαν ὄχιτερα ἀπὸ μία σινομιλία μου μὲ τὸν Ἔριχ Φρόμ για τὴν «Μητριαρχία» τοῦ Μπαχόφεν.

Ἀπὸ τὸ 1967 καὶ μετὰ ὁ Ρέιμερ καὶ ἐγὼ σιναντιόμασσε ταχικὰ σιὸ Κέντρο Διαπολιτιστικῆς Ἐνημέρωσης σιτὴν Κοινοβίακα, σιὸ Μεξικό. Ἡ Βαλεντίνα Μπόρρεμανς, διευθύντρια τοῦ Κέντρου, σιμμετεῖχε ἐπίσης σιὸ διάλογό μας καὶ μὲ παρότρυνε πισοτικὰ καὶ διαρκῶς νὰ βάλω σὲ κριτικὴ δοκιμασία τὶς σκέψεις μας, ἀπέναντι σιτὶς πραγματικότητες τῆς Λατινικῆς Ἀμερικῆς καὶ τῆς Ἀφρικῆς. Τὸ βιβλίο αὐτὸ ἀπηχεῖ τὴν πεποίθησή της ὅτι πρέπει ν' ἀπαλλάξουμε τὴν κοινωτία μας ὄχι μόνον ἀπὸ τὰ θεσμικὰ πλαίσια, ἀλλὰ ἀπὸ τὸ ἴδιο τὸ σχολικὸ «ἦθος».

Δὲν πρόκειται ποτὲ νὰ ἐπιτύχουμε τὴν καθολικὴν ἐκπαίδευση, σιέλνοντας ὑποχρεωτικὰ τὰ παιδιὰ μας σχολεῖο. Ὅχι προκειται ποτὲ νὰ τὴν ἐπιτύχουμε μὲ προοπτικές ἐδραίωσης ἐναλλακτικῶν θεσμῶν πὸν ἀκολουθοῦν ὁμως πισοιὰ, τὸ πρότυπο καὶ τὸ

εφος των σημερινών σχολείων. Ούτε οι νεώτερες στάσεις των δασκάλων απέναντι στους μαθητές τους, ούτε η πληθωρική αύξηση των εκπαιδευτικών τηλεοπτικών προγραμμάτων άνοιχτού ή κλειστού κυκλώματος (στην κρεβδατοκάμαρα ή στη σχολική τάξη) ούτε τέλος, η προσπάθεια διεύρυνσης και επέκτασης της άρμοδιότητας του παιδαγωγού, όσο που να καλύψει ως και την ιδιωτική ζωή των μαθητών του, πρόκειται να μας χαρίσουν την καθολική εκπαίδευση. Η σημερινή αναζήτηση που σιχρέφεται γύρω από τα νέα εκπαιδευτικά χωρίδια πρέπει να αντιιστραφεί για να αναζητήσουμε το θεσμικό αντίρροπό τους: εκπαιδευτικά δίκτυα που αξιάνουν τις πιθανότητες του καθενός από μας να μεταβάλλει κάθε στιγμή την ζωή του σε εναλλακτική μορφή, ενεργητικής συμμετοχής και φροντίδας. Ελπίζουμε να συνεισφέρουμε άνωθεν που τις χρειάζονται εκείνοι που διεξάγουν παρόμοιες εμπειροπαιτωμένες ερευνες για την παιδεία — και εκείνοι επίσης, που αναζητούν εναλλακτικές λύσεις για άλλες κατεστημένες βιομηχανίες υπηρεσιών.

Τις Τετάρτες τα πρωινά, την άνοιξη και το καλοκαίρι του 1970, παρουσίασα τα διάφορα μέρη αυτού του βιβλίου σε αυτούς που συμμετείχαν στα εκπαιδευτικά προγράμματα του CIDOC στην Κουεργαβάνα. Πολλοί απ' αυτούς υπέβαλαν προτάσεις ή άσκησαν κριτική. Πολλοί επίσης θ' άναγνωρίσουν τις ιδέες τους μέσα σε αυτές τις σελίδες, ειδικότερα ο Πάουλο Φρέιρε, ο Πήτερ Μπέργκερ, και ο Χοσέ Μαρία Μπούλνες, όπως επίσης και ο Τζόζεφ Φιτζπάτρικ, ο Τζόν Χόλι, ο Άντζελ Κονίντερο, ο Λαίμαν Άλλεν, ο Φρένι Γκούντιμαν, ο Γκέρχαρντ Λάντνερ, ο Ντιντιέ Πιβετιό, ο Τζόελ Σπρίγκ, ο Άουγκούστο Σαλαζάρ Μπονιό και ο Ντένις Σούλλιβαν. Άνάμεσα στους κριτικούς μου, ο Πάολ Γκούντιμαν ήταν εκείνος που δραστηκότερα απ' όλους με υποχρέωσε να αναθεωρήσω τη σκέψη μου. Ο Ρόμπερτ Σίλβερς μου προσέφερε πολύτιμη εκδοτική βοήθεια για τα κεφάλαια 1, 3, και 6 που παρουσιάστηκαν στο New York Review of Books.

Ο Ρέιμερ και εγώ αποφασίσαμε να δημοσιεύσουμε ξεχωριστά τις διάφορες όψεις της κοινής μας εργασίας. Δουλεύει αυτή τη στιγμή για να ετοιμάσει μία εξαπτλητική και ντοκουμενταρισμένη έκδοση, την όποια θα υποβάλει σε συνέχεια σε πιο προχω-

ρημένη άκρίτη κριτική άποείμηση, και που προβλέπεται να δημοσιευθεί προς το τέλος του 1971.\* Ο Ντένις Σούλλιβαν που εργάστηκε ως γραμματέας στις συναντήσεις μας με τον Ρέιμερ, ετοιμάζει να δημοσιεύσει ένα βιβλίο, την άνοιξη του '72, που θα τοποθετεί την επιχειρηματολογία μου στο πλαίσιο της τωρινής δημοσίας συζήτησης για την δημοσία εκπαίδευση στις Ένωμένες Πολιτείες. Παράδίδω σήμερα αυτόν τον τόμο των δοκιμίων με την έλπίδα ότι θα προκαλέσει πρόθυτες κριτικές συμβολές και συνεισφορές για τα μαθήματα ενός σεμιναρίου για τις Έναλλακτικές λύσεις στην εκπαίδευση που έχει προγραμματισθεί να γίνει στο CIDOC, στην Κουεργαβάνα, το 1972 και το 1973.

Προϊθέμαι να συζητήσω εκεί όρισμένα πολύπλοκα θέματα που ανακόπτον από την στιγμή που θα υλοποιηθούμε την ύπόθεση ότι η κοινωμία μας μπορεί να άπαλλαγεί από τα σχολεία να αναζητήσω επίσης κριτήρια που μπορούν να μας βοηθήσουν να ξεχωρίσουμε θεσμούς που αξίζουν να προωθηθούν διότι ενισχύουν την μάθηση ο' ένα περιβάλλον όπου το σχολείο έχει καταργηθεί και επίσης να ξεκαθαρίσω εκείνους τους προσωπικούς στόχους που θα προωθήσουν την έλευση αυτής της Έποχής της Σχόλης, σε αντίθεση προς μία οικονομία που την δυναστεύουν οι Βιομηχανίες Υπηρεσιών.

Ivan Illich

CIDOC

Κουεργαβάνα, Μεξικό  
Νοέμβριος 1970

\* Έδρασε Ρέιμερ, Το σχολείο είναι νεκρό, Έκδόσεις Βέργος 1976.

# 1. Γιατί πρέπει να καταργήσουμε τὸ σχολεῖο

Πολλοὶ μαθητές, οἱ φτωχοί, κυρίως, μαθητές, καταλαβαίνουν ἀπὸ ἐνοτικὸ τί ζήμιὰ τοὺς κάνει τὸ σχολεῖο. Τοὺς εὐάζουν στὸ σχολεῖο γιὰ νὰ μάθουν νὰ συγγέουν τὴ διαδικασία μὲ τὴν οὐσία. Κι ἀφοῦ γίνεῖ τὸ μπερδεύμα αὐτό, ξεπροβάλλει μίᾳ καινούρια λογική: ὄλο καὶ περισσότερη ἀγωγή ἴσον ὄλο καὶ καλύτερα ἀποτελέσματα, ἢ: ἡ κλιμάκωση ὁδηγεῖ στὴν ἐπιτυχία. Ἔτσι ὁ μαθητής, κάνοντας τὸ σχολεῖο του, ἀρχίζει καὶ μπερδεύει τὴ διδασκαλία μὲ τὴ μάθηση, τὴν ἱεραρχικὴ προαγωγή μὲ τὴν μόρφωση, τὸ δίπλωμα μὲ τὴν ἰκανότητα, τὸ λέγειν μὲ τὸ κατὰ πόσον μπορεῖς νὰ πεῖς κάτι καινούριο. Μὲ τὸ σχολεῖο ἡ φαντασία του κατανατᾶ νὰ στρέφεται πρὸς τὴν ὑπηρεσία καὶ ὄχι πρὸς τὴν ἀξία. Ἡ λατρικὴ φροντίδα ἀντικαθιστᾶ τὴν ὑγιεινή, οἱ ὑπηρεσιεῖς τῶν κοινωνικῶν λειτουργῶν τὴν προσπάθεια γιὰ μίᾳ καλύτερη κοινοτικὴ ζωὴ, ἡ ἀστυνομικὴ προστασία τὴν ἀσφάλεια, ἡ στρατιωτικὴ κυριαρχία τὴν ἐθνικὴ ἀκεραιότητα, ὁ συναγωνισμὸς τοῦ ἑνὸς σπασιλά μὲ τὸν ἄλλο τὴν παραγωγικὴ ἐργασία. Ἡ ὑγεία, ἡ μάθηση, ἡ ἀξιοπρέπεια, ἡ ἀνεξαρτησία καὶ ἡ δημιουργικὴ προσπάθεια κατανατοῦν νὰ μὴν σημαίνουν σχεδὸν τίποτε ἄλλο παρὰ τὸ ἀντίκρουμα τῆς λειτουργίας τῶν θεσμῶν αὐτῶν ποὺ ἰσχυρίζονται ὅτι ὑπηρετοῦν τοὺς προαναφερόμενους στόχους, ἡ δὲ καλύτερη προσέγγισή τους καταλήγει νὰ ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴν διάθεση περισσοτέρων πιστώσεων στὶς διοικήσεις τῶν νοσοκομείων, τῶν σχολείων καὶ ἄλλων σχετικῶν ὀργανισμῶν.

Στὰ δοκίμια αὐτά, θὰ δείξω ὅτι ἡ θεσμοποίηση τῶν ἀξιῶν ἀναπόφευκτα ὁδηγεῖ στὴ μόλυνση τῆς φύσης, στὴν κοινωνικὴ πόλωση καὶ στὴν ψυχολογικὴ ἀνικανότητα: εἶναι οἱ τρεῖς διαστάσεις μιᾶς διαδικασίας ὀλοκληρωτικῆς ἐξαθλίωσης καὶ ἐκσυγχρονισμένης κακομοιριάς. Θὰ ἐξηγήσω πῶς ἐπιταχύνεται ἡ δια-

δικασία αυτή όταν όρισμένες μη όλικές ανάγκες μετατρέπονται σε διεκδικήσεις πρακτικών ανέσεων όταν ή υγεία, ή μόρφωση, ή προσωπική κινητικότητα, ή κοινωνική πρακοπή και ή ψυχολογική ανακούφιση όρίζονται ως προϊόντα διαφόρων ύπηρεσιών και (συμβουλευτικών ή θεραπευτικών) «άγωγών». Τό κάνω αυτό διότι πιστεύω ότι οι περισσότερες έρευνες που διεξάγονται αυτή τη στιγμή σχετικά με τις μελλοντικές εξελίξεις, τείνουν να υποστηρίξουν όλο και περισσότερες αδήσεις στον τομέα των θεσμοποιημένων αξιών, ενώ θα έπρεπε ακριβώς να μπορούσαμε να όρίζαμε τις συνθήκες που θα επέτρεπαν να συμβεί τό αντίθετο. Χρειαζόμαστε έρευνες που να εξετάζουν την δυνατότητα αξιοποίησεως της τεχνολογίας στην δημιουργία θεσμών που ύπηρετούν την προσωπική, δημιουργική συναναστροφή και την προβολή αξιών που δεν είναι οόσιαστικά σε θέση να έλέγξουν οι τεχνοκράτες. Χρειαζόμαστε έμπεριστατωμένες έρευνες που να αντιστρατεύονται τη σύγχρονη μελλοντολογία.

Με ενδιαφέρει να εξετάσω τό γενικότερο θέμα του άμοιβαίου προσδιορισμού της ανθρώπινης φύσης και της φύσης των σύγχρονων θεσμών, διότι, πράγματι, ό άμοιβαίος αυτός προσδιορισμός είναι χαρακτηριστικός της αντίληψης που έχουμε για τον κόσμο και την γλώσσα μας. Έδιάλεξα, για να τό κάνω, τό σχολείο, όταν τό γραμματικό παράδειγμά μου, κι έτσι δεν πρόκειται ν' άσχοληθώ παρά μόνον έμμεσα με τους άλλους γραφειοκρατικούς φορείς του σωματειακού κράτους: την οικογένεια ως καταναλωτική μονάδα, τό κόμμα, τό στρατό, την εκκλησία, τά μέσα ενημερώσεως. Η ανάλυσή μου της κρυφής σχολικής σταδιοδρομίας πρέπει κανονικά να άποδείξει ότι ή δημόσια εκπαίδευση θα είχε πολλά να όφελθεί αν άπαλλάσσαμε την κοινωνία μας από τό σχολείο, όπως ακριβώς θα είχαν να όφελθούν και ή οικογενειακή ζωή, ή πολιτική, ή ασφάλεια, ή πίστη και ή επικοινωνία από μία άνάλογη διαδικασία.

Έκινάω την ανάλυσή μου, σ' αυτό τό πρώτο δικίμιο, και θα προσπαθήσω να δείξω με πειστικά στοιχεία τί θα μπορούσε να σημαίνει ή άπαλλαγή αυτή από τό σχολείο για μία κοινωνία μαθημένη στο σχολείο. Μέσα σ' αυτό τό πλαίσιο θα είναι πιο εύκολο να παρακολουθήσει κανείς την επιλογή μου των πέντε είδοποιών

στοιχείων που άνάγονται σ' αυτή τη διαδικασία και με τά όποια θ' άσχοληθώ στα επόμενα κεφάλαια.

Δέν είναι μόνον ή μόρφωση αλλά και ή ίδια ή κοινωνική πραγματικότητα που έχει συνταυτισθεί με τό σχολείο. Ο φτωχός και ό πλούσιος που τους πάνε στο σχολείο και τους μαθαίνουν και τους δυό στην ίδια εξάρτηση, κοστίζουν πάνω - κάτω τά ίδια χρήματα. Τό ίδιο κόστος κατά μαθητή, όσο στις φτωχογειτονίες με τά παραπήγματα όσο και στα πλούσια προάστεια μιας όποιασδήποτε Άμερικανικής πόλεως, διαλεγμένης στην τύχη ανάμεσα σε είκοσι έλλες, είναι περίπου της ίδιας τιμής — συμβάλνει μάλιστα και να εδώσει περισσότερο τους φτωχούς. Έόσο ό φτωχός όσο και ό πλούσιος εξαρτώνται εξίσου από τό σχολείο και τό νοσοκομείο που κατευθύνουν τις ζωές τους, διαμορφώνουν την αντίληψή τους του κόσμου και όρίζουν για λογαριασμό τους τί είναι θεμιτό και τί δεν είναι. Και ό φτωχός αλλά και ό πλούσιος θεωρούν ως ανεύθυνο τό να φροντίζει κανείς μόνος του την υγεία του και να είναι γιατρός του έαυτού του, δέν έχουν καμία έμπιστοσύνη στους αυτοδίδακτους και άντιμετωπίζουν κάθε μορφή κοινοτικής όργάνωσης, που δέν χρηματοδοτείται από την έξουσία, ως άνατρεπτική και άπειλητική ένέργεια. Και για τις δύο αυτές ομάδες του πληθυσμού, ή τυφλή τους έμπιστοσύνη στη θεσμοποιημένη άγωγή και συμπεριφορά κάνει την ανεξάρτητη και άδέσμευτη όλοκλήρωση του άτομου να μοιάζει ύποπτη. Η προοδευτική ύπανάπτυξη της άτομικής και κοινοτικής αξιοπιστίας είναι μάλιστα πολύ πιο χαρακτηριστική στο Γουάτασερ παρά στη βορειοανατολική Βραζιλία.

Οι γραφειοκρατικές ύπηρεσίες της κοινωνικής εδημερίας διεκδικούν ένα επαγγελματικό, πολιτικό και οικονομικό μονοπώλιο επί της κοινωνικής φαντασίας, θεσμοθετώντας πρότυπα για τό τί είναι αξιόλογο και τί είναι πραγματοποιήσιμο. Τό μονοπώλιο αυτό όρίζεται στη ρίζα του έκσυγχρονισμού της άθλιότητας. Κάθε άπλή άνάγκη για την όποία έφευρίσκει μία θεσμική άπάντηση προωθεί τό σχηματισμό μιας νέας τάξης φτωχών και έναν καινούριο όρισμό της άθλιότητας. Στο Μεξικό, πριν από δέκα χρόνια, τό πιο φυσικό πράγμα στον κόσμο ήταν να γεννηθεί κανείς και να πεθάνει στο σπίτι του και να τον θάψουν βέβαια οι φίλοι του. Η έπίσημη, θεσμοποιημένη εκκλησία έφρόντιζε μονάχα για τις άνάγ-

κας της ψυχής. Σήμερα τὸ ν' ἀρχίζει κανείς και νὰ τελειώνει τὴ ζωὴ του στὸ σπῆτι εἶναι ἐνδειξη εἴτε ἀθλιότητος και φτώχειας εἴτε εἰδικῶν προνομίων. Τὸ τέλος τῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου και ὁ θάνατός του παραδόθηκαν στὴ θεομοποιημένη διοίκηση τοῦ γιαιτροῦ και τοῦ ἐργολάβου κηδεϊῶν.

Ὅταν μία κοινωνία ἔχει μεταφράσει βασικὰς ἀνάγκες σὲ ἐπιθυμίες γιὰ ἀγαθὰ ποὺ ἔχουν παραχθεῖ ἐπιστημονικά, τότε ἡ φτώχεια ὀρίζεται μὲ μέτρα ποὺ οἱ τεχνοκράτες μποροῦν νὰ ἀλλάξουν κατὰ τὴ θέλησή τους. Ἔτσι ἡ φτώχεια ἀναφέρεται σ' ἐκείνους ποὺ ἔχουν πέσει χαμηλὰ πῶς κάτω ἀπὸ ἕνα διαφημιζόμενο ἰδεῶδες κατανάλωσης σὲ κάποιον σημαντικὸ τομέα. Στὸ Μεξικὸ φτωχοὶ εἶναι ἐκεῖνοι ποὺ τοὺς λείπουν τρία χρόνια σχολείου, ἐνῶ στὴ Νέα Ἰόρκη φτωχοὶ εἶναι ἐκεῖνοι ποὺ τοὺς λείπουν δώδεκα.

Οἱ φτωχοὶ πάντοτε ὑπῆρξαν κοινωνικά ἀνίσχυροι. Ἔτσι ἡ συνεχῶς αὐξανόμενη ἐξάρτησή τους ἀπὸ τὴν θεομοποιημένη πρόνοια προσθέτει μία νέα διάσταση στὴν ἀδυναμία τους: τὴν ψυχολογικὴ ἀνικανότητα, τὴν ἀδυναμία νὰ φροντίσουν γιὰ τοὺς ἑαυτοὺς τους. Οἱ ἀγρότες στὰ ὄρη τῶν Ἀνδεων ὑφίστανται τὴν ἐκμετάλλευση τοῦ κτηματία και τοῦ ἐμπόρου, δταν, ὁμως, ἐγκατασταθοῦν στὴ Λίμα προστίθεται ἐπὶ πλέον ἡ ἐξάρτησή τους ἀπὸ πολιτικά ἀφεντικά και ὁ ἀποκλεισμός τους λόγω ἑλλείψεως ἐκπαίδευσης. Ἡ ἐκμοντερνισμένη ἀθλιότητα συνδυάζει τὴν ἑλλειψη ἰσχύος μὲ μιὰ ἀπώλεια τῆς προσωπικῆς ἰκανότητος. Ὁ ἐκμοντερνισμός τῆς ἀθλιότητος εἶναι ἕνα παγκόσμιο φαινόμενο και ὀρίζεται στὴ ρίζα τῆς σύγχρονης ὑπανάπτυξης. Ἐμφανίζεται βεβαίως μὲ διαφορετικὴ μεταμπίεση σὲ πλοῦσιες και φτωχὰς χώρες.

Πιθανῶς μὴ γίνεται περισσότερο αἰσθητὸς στὶς πόλεις τῶν Η.Π.Α. Πουθενὰ ἄλλοῦ ἢ φτώχεια δὲν ἀντιμετωπίζεται μὲ μεγαλύτερο κόστος. Πουθενὰ ἄλλοῦ ἢ ἀντιμετώπιση τῆς φτώχειας δὲν παράγει μεγαλύτερη ἐξάρτηση, ἀγανάκτηση, ἀποστέρηση και πρόσθετες ἀνάγκες. Καὶ πουθενὰ ἄλλοῦ δὲν εἶναι περισσότερο φανερό ὅτι ἡ φτώχεια —ἐφόσον ἔχει πλέον ἐκμοντερνισθεῖ— ἀντιστέκεται στὴ θεραπευτικὴ ἀγωγή τῶν δολλαρίων και ἀπαιτεῖ μιὰ ἐπανάσταση στοὺς θεσμούς.

Σήμερα στὶς Η.Π.Α. οἱ νέγροι καθὼς ἐπίσης και οἱ μετανάστες μποροῦν νὰ πετύχουν ἕνα ἐπίπεδο ἐπαγγελματικῆς ἐξασφαλί-

σεως ποὺ θὰ ἦταν ἀδιανόητο πρὶν ἀπὸ δύο γενεὲς και ποὺ φαίνεται ἐντελῶς ἀπιαστο στὶς περισσότερες χώρες τοῦ τρίτου κόσμου. Π.χ. στὶς Η.Π.Α. οἱ φτωχοὶ μποροῦν νὰ ὑπολογίζονται ὅτι κάποιος κρατικὸς λειτουργὸς θὰ φροντίσει ὥστε τὰ παιδιὰ τους νὰ ἐπιστρέψουν στὸ σχολεῖο στὴν περίπτωση ποὺ θὰ τὸ ἐγκαταλείψουν πρὶν ἀπὸ τὴν ἡλικία τῶν δεκαεπτὰ ἐτῶν, ἢ ὅτι ὁ γιαιτρος θὰ φροντίσει νὰ τοὺς παραχωρηθεῖ ἕνα κρεβάτι σὲ νοσοκομεῖο κόστους ἐξήντα δολλαρίων τὴν ἡμέρα — ποὺ ἐντιστοιχεῖ σὲ εἰσόδημα τριῶν μηνῶν γιὰ τὴν πλειοψηφία τῶν ἀνθρώπων στὸν ὑπόλοιπο κόσμο. Παρόμοια, ὁμως, πρόνοια τοὺς μεγαλώνει τὴν ἐξάρτησή τους ἀπὸ τὴν κρατικὴ φροντίδα και τοὺς κάνει ὀλοένα και πῶς ἀνίκανους νὰ ὀργανώσουν τὴ ζωὴ τους γύρω ἀπὸ τὶς προσωπικὰς τους ἐμπειρίες και δυνατότητες μέσα στὶς κοινότητές τους.

Οἱ φτωχοὶ τῶν Η.Π.Α. εἶναι περισσότερο ἀπὸ κάθε ἄλλον σὲ θέση νὰ μιλήσουν γιὰ τὴ μοίρα ποὺ ἀπειλεῖ ὀλους τοὺς φτωχοὺς μέσα σ' ἕναν κόσμο ποὺ ἐκμοντερνίζεται. Ἀνακαλύπτουν σήμερα ὅτι κανένα ποσὸν δολλαρίων δὲν μπορεῖ νὰ ἀφαιρέσει τὴν ἄμυκτη καταστροφικότητα τῶν θεσμῶν προνοίας, ἀπὸ τὴ στιγμή ποὺ οἱ ἐπαγγελματικὲς ἱεραρχίες τῶν θεσμῶν αὐτῶν ἔχουν κατορθώσει νὰ πείσουν τὴν κοινωνία ὅτι οἱ ὑπηρεσίες τους εἶναι ἠθικῶς ἀναγκαῖες. Οἱ φτωχοὶ τῆς πόλης τῶν Η.Π.Α. μποροῦν μὲ τὴν ἐμπειρία τους νὰ ἀποδείξουν τὴ σοφιστεία στὴν ὀποία στηρίζεται ἡ κοινωνικὴ νομοθεσία σὲ μιὰ «κοινωνία σχολείων».

Ὁ δικαστὴς τοῦ Ἀνώτατου Δικαστηρίου τῶν Η.Π.Α. Γ.Ο. Ντάγκλας παρατήρησε ὅτι γιὰ νὰ καθιερωθεῖ ἕνας θεσμὸς ὁ μόνος τρόπος ποὺ ὑπάρχει εἶναι νὰ τὸν χρηματοδοτήσουμε. Τὸ ἀντίστροφο εἶναι ἐπίσης ἀληθινό: Μόνον ἀφαιρώντας δολλάρια ἀπὸ τοὺς θεσμοὺς ποὺ σήμερα ὑπηρετοῦν τὴν ὑγεία, τὴν ἐκπαίδευση, τὴν πρόνοια μποροῦμε νὰ ἀνακόψουμε τὴν ἐξαθλίωση ποὺ δημιουργοῦν οἱ ἐξουθενωτικὲς παρενέργειες τῶν θεσμῶν αὐτῶν.

Αὐτὸ πρέπει νὰ ἔχουμε ὑπ' ὄψιν μας δταν κάνουμε ἐκτίμηση τῶν προγραμμάτων Ὅμοσπονδιακῆς Βοηθείας. Ἔχουμε ὡς παράδειγμα τὴν περίπτωση δταν μεταξὺ 1956 και 1968 πάνω ἀπὸ τρία δισεκατομμύρια ξοδεύτηκαν σὲ σχολεῖα τῶν Η.Π.Α. γιὰ ν' ἀντισταθμίσουν τὰ μειονεκτήματα ἐξῆ, περίπου, ἑκατομμυρίων παιδιῶν. Τὸ πρόγραμμα εἶναι γνωστὸ ὡς Τίτλος Ἐνα. Εἶναι τὸ ἀκρι-

δότερο αντισταθμιστικό πρόγραμμα που έχει ποτέ προβλεφθεί στον κόσμο για την εκπαίδευση, παρ' όλη αυτά, όμως, καμιά σημαντική βελτίωση δεν διαπιστώθηκε ποτέ στην μάθηση των μειονεκτούστων αυτών παιδιών. Το χάσμα ανάμεσα στα παιδιά αυτά και στους συμμαθητές τους από οικογένειες μέσου εισοδήματος, έχει μεγαλώσει ακόμη περισσότερο. Επί πλέον, κατά την πορεία του προγράμματος αυτού οι ειδικοί ανακάλυψαν ότι δέκα επί πλέον εκατομμύρια παιδιά μοχθούν κάτω από οικονομικές και εκπαιδευτικές δυσχέρειες. Έτσι τώρα εμφανίστηκαν αιτίες για πρόσθετα δημοσπονδιακά κονδύλια στον τομέα αυτόν.

Η ολοκληρωτική αυτή αποτυχία στην προσπάθεια για την βελτίωση της εκπαίδευσης των φτωχών, παρά την δόξα και πύθ δαπανηρή αντιμετώπισή της, μπορεί να εξηγηθεί με τρεις τρόπους: 1) Τρία δισεκατομμύρια δολάρια δεν αρκούν για να βελτιώσουν την επίδοση εξη εκατομμυρίων παιδιών κατά ένα μετρησιμο ποσοστό, ή: 2) Τα κονδύλια ξοδεύτηκαν αδέξια για να επιτευχθεί ο σκοπός θα χρειαζόνταν διαφορετικοί κύκλοι μαθημάτων, καλύτερη διοίκηση, περισσότερη συγκέντρωση των κονδυλίων στα φτωχά παιδιά και περισσότερη έρευνα, ή: 3) Δεν μπορούμε να βασιστούμε στην εκπαίδευση μέσα στο σχολείο για να θεραπεύσουμε το εκπαιδευτικό μειονέκτημα.

Η πρώτη παρατήρηση είναι άκωσδήποτε αληθινή έφόσον τα κονδύλια ξοδεύτηκαν μέσω του σχολικού προϋπολογισμού. Πράγματι τα κονδύλια διοχετεύτηκαν στα σχολεία με τα περισσότερα μειονεκτούντα παιδιά, αλλά δεν ξοδεύτηκαν για τα φτωχά παιδιά αυτά καθαυτά. Τα παιδιά αυτά για τα οποία προορίζονταν τα δημοσπονδιακά κονδύλια αποτελούν το 50% του μαθητικού πληθυσμού των σχολείων που περιέλαβαν, τελικώς, τα κονδύλια αυτά στον προϋπολογισμό τους. Έτσι τα κονδύλια αυτά ξοδεύτηκαν για την επιτήρηση, εξάσκηση και επιλογή κοινωνικών ρόλων, όπως επίσης και για την εκπαίδευση: για λειτουργίες, δηλαδή, που αναπόφευκτα συνδέονται με τις εγκαταστάσεις, τους κύκλους μαθημάτων, τους διοικητικούς παράγοντες, τους δασκάλους και άλλα κύρια συστατικά των σχολείων αυτών, και κατά συνέπεια με τους προϋπολογισμούς τους.

Τα πρόσθετα αυτά κονδύλια επέτρεψαν στα σχολεία να κα-

λύσουν ανάγκες με τρόπο δυσανάλογο, εδνοώντας τα σχετικά πλουσιότερα παιδιά, που μειονεκτούσαν λόγω της παρουσίας φτωχών μαθητών. Στην καλύτερη περίπτωση ένα μικρό μέρος του ποσού των δολλαρίων που προορίζονταν να θεραπεύσει τα μειονεκτήματα των φτωχών παιδιών στον τομέα της μάθησης, έφθανε στα παιδιά αυτά μέσω του σχολικού προϋπολογισμού.

Άληθινό μπορεί να είναι επίσης το ότι τα χρήματα ξοδεύτηκαν αδέξια. Αλλά ακόμη και μία άσυνήθης αδεξιότητα δεν μπορεί να συγκριθεί με την ανικανότητα του ίδιου του σχολικού συστήματος. Η ίδια ή δομή των σχολείων έμποδίζει την απόκτηση προνομίων απ' αυτούς που ήδη τα στερούνται. Ειδικοί κύκλοι μαθημάτων, χωριστές τάξεις ή πρόσθετες ώρες συνιστούν πρόσθετες διακρίσεις με μεγαλύτερο κόστος.

Οι φορολογούμενοι δεν είναι ακόμη συνηθισμένοι να επιτρέπουν να εξαφανίζονται τρία δισεκατομμύρια δολάρια από τα ταμεία του Υπουργείου Υγείας, Εκπαίδευσης και Προνοίας, σαν να έπρόκειτο για το Πεντάγωνο. Η τωρινή κυβέρνηση μπορεί να πιστεύει ότι είναι σε θέση να αντιμετωπίσει την όργη των εκπαιδευτικών. Η μεσαία τάξη πάλι δεν έχει τίποτα να χάσει αν το πρόγραμμα αυτό περικοπεί. Αντιθέτως, το θέμα αυτό καίει τους φτωχούς γονείς, αλλά αυτοί επί πλέον ζητούν έλεγχο των κονδυλίων που προορίζονται για τα παιδιά τους. Ένας λογικός τρόπος περιορισμού του προϋπολογισμού, με την έλπίδα, βέβαια, αύξησεως των πλεονεκτημάτων, θα ήταν ένα σύστημα ύποτροφιάν, όπως έχει προταθεί από τον Μίλτον Φρήντμαν και άλλους. Τα κονδύλια θα διοχετεύονταν απ' εύθείας στους επιδοτούμενους, επιτρέποντάς τους να αγοράσουν την εκπαίδευση που θέλουν. Αν ή αγορά αυτή περιοριζόταν από τον καγονισμό της ύποτροφίας σε ένα ορισμένο πλαίσιο μαθημάτων, θα τείνουμε προς τη δημιουργία μεγαλύτερης ισότητας στην (εκπαιδευτική) αντιμετώπιση, χωρίς, όμως, να αυξηθεί με τον τρόπο αυτό ή ισότητα στις κοινωνικές διεκδικήσεις.

Είναι φανερό ότι ακόμη και με ισότιμα ποιοτικά σχολεία, το φτωχό παιδί δε μπορεί να συναγωνιστεί ένα πλούσιο. Ακόμη και αν πηγαίνουν σε ομοίμορφα σχολεία, κι ως αρχίζουν από την ίδια ηλικία, το φτωχό παιδί στερείται τις περισσότερες από τις



εκπαιδευτικές ευκαιρίες που θεωρούνται φυσικές για το παιδί της μεσαίας τάξης. Τα πλεονεκτήματα αυτά αρχίζουν από τις συζητήσεις και τα βιβλία μέσα στο σπίτι και φθάνουν στις διακοπές, τα ταξίδια και σε μια διαφορετική αίσθηση της προσωπικότητας, εφαρμόζονται δέ, για το παιδί που τα απολαμβάνει, και μέσα και έξω από το σχολείο. Έτσι ο φτωχός μαθητής αναγκαστικά θα μένει πίσω γενικά, όσο θα εξακολουθεί να εξαρτάται από το σχολείο για την μάθηση και για την άνοδό του. Αυτό που χρειάζονται οι φτωχοί είναι να χρηματοδοτήσουν την μάθησή τους, και όχι πιστοποιητικά για την αντιμετώπιση των δυσανάλογων ελλείψεών τους.

Όλα αυτά ισχύουν τόσο για τα φτωχά όσο και για τα πλούσια κράτη, αλλά εμφανίζονται στα μέρη και στα δέ με διαφορετική μορφή. Η εκμοντερνισμένη αθλιότητα επηρεάζει περισσότερους ανθρώπους και με πιο εμφανή τρόπο στα φτωχά κράτη, αλλά —ως τώρα— και περισσότερο επιφανειακά. Τα δύο τρίτα των παιδιών στη Λατινική Αμερική εγκαταλείπουν το σχολείο πριν τελειώσουν την πέμπτη τάξη, αλλά αυτοί οι «λιποτάκτες» δεν φθάνουν στην ίδια άσημη θέση όπου καταλήγουν οι αντίστοιχοί τους στις Η.Π.Α.

Λίγες χώρες σήμερα εξακολουθούν να παραμένουν θύματα της κλασικής αθλιότητας, που ήταν σταθερότερη και λιγότερο τραυματική. Οι περισσότερες χώρες στη Λατινική Αμερική έχουν φτάσει στο στάδιο της εκκινήσεως προς την οικονομική ανάπτυξη και την ανταγωνιστική κατανάλωση, και κατά συνέπεια προς την εκμοντερνισμένη αθλιότητα: οι κάτοικοί τους έχουν μάθει να σκέφτονται σαν πλούσιοι και ζούν σαν φτωχοί. Οι νόμοι τους δρίζουν 6 έως 10 χρόνια εκπαίδευσης, υποχρεωτικά. Όχι μόνο στην Αργεντινή, αλλά επίσης στο Μεξικό και στη Βραζιλία, το ικανοποιητικό επίπεδο εκπαίδευσης δρίζεται με βάση τα Βορειοαμερικανικά πρότυπα, ενώ στις χώρες αυτές η δυνατότητα για μία τόσο παρατεταμένη εκπαίδευση περιορίζεται σε μία μικροσκοπική μειονότητα. Στις χώρες αυτές η πλειονότητα είναι αγκιστρωμένη στο σχολείο, πάσχοντας από ένα σύμπλεγμα κατωτερότητας απέναντί τους που έχουν καλύτερη εκπαίδευση. Ο φανατισμός αυτός για το σχολείο ενοεί μια διπλή εκμετάλλευση: επιτρέπει

την αυξανόμενη διάθεση κρατικών κονδυλίων για την εκπαίδευση των λίγων και την αυξανόμενη παραδοχή του κοινωνικού ελέγχου από τους πολλούς.

Παραδόξως, η πεποίθηση ότι η καθολική εκπαίδευση είναι απολύτως αναγκαία είναι βαθύτερα διαδεδομένη στις χώρες εκείνες όπου οι ελάχιστοι έχουν υποστεί —και θα υποστούν— την εκπαίδευση. Έν τούτοις στη Λατινική Αμερική οι περισσότεροι γονείς και μαθητές έχουν ακόμη τη δυνατότητα να διαλέγουν διαφορετικούς δρόμους στην εκπαίδευση. Αναλογικώς, τα δημόσια κονδύλια που επενδύονται σε σχολεία και καθηγητές, μπορεί να είναι εκεί ύψηλότερα απ' ό,τι σε άλλες πλούσιες χώρες, οι επενδύσεις, όμως, αυτές δεν επαρκούν διόλου για να εξασφαλίσουν στην πλειοψηφία τέσσερα έστω χρόνια υποχρεωτικής εκπαίδευσης. Ο Φιντέλ Κάστρο φαίνεται ότι ενοεί την κατάργηση των σχολείων, υποσχόμενος ότι το 1980 η Κούβα θα είναι σε θέση να διαλύσει το Πανεπιστήμιό της, καθώς η ζωή ολόκληρη τότε στην Κούβα θα είναι μία διαρκής εκπαιδευτική εμπειρία. Έν τούτοις, στην περίπτωση του δημοτικού και του γυμνασίου η Κούβα, όπως και οι άλλες χώρες της Λατινικής Αμερικής, ενεργεί με γνώμονα την άρχη ότι το πέρασμα από μία φάση που ορίζεται ως η «περίοδος του σχολείου», είναι ένας αναντίρρητος στόχος για όλους και η καθυστέρηση στην επίτευξή του οφείλεται κυρίως στην προσωρινή έλλειψη πόρων.

Οι δύο άπατες της διαρκώς εντεινόμενης αγωγής, όπως ισχύει ήδη σήμερα στις Η.Π.Α. και όπως την υπόσχονται στη Λατινική Αμερική, αλληλοσυμπληρώνονται. Οι βόρειοι φτωχοί εξουθενώνονται από τη δωδεκάχρονη εκείνη αγωγή της οποίας η έλλειψη σημαδεύει τους νότιους ως απελπιστικά οπισθοδρομικούς. Ούτε στη Βόρεια ούτε στη Λατινική Αμερική δεν καρδίζουν οι φτωχοί την ισότητα με τα υποχρεωτικά σχολεία, και στις δύο, όμως, αυτές περιοχές αυτή καθεαυτή η ύπαρξη του σχολείου εξουθενώνει και αποθαρρύνει τον φτωχό από το να ελέγχει ο ίδιος την μάθησή του. Παντού σ' όλον τον κόσμο το σχολείο επιδρά αντι-εκπαιδευτικά στην κοινωνία: το σχολείο αναγνωρίζεται ως ο θεσμός που ειδικεύεται στην εκπαίδευση. Οι άποτυχιές του σχολείου ερμηνεύονται από τον περισσότερο κόσμο σαν απόδειξη του

δτι τὸ σχολεῖο εἶναι ἓνα ἔργο πολὺ ἀκριβὸς, ὑπερβολικὰ πολὺπλοκόν, πάντοτε μυστικόπαθόν καὶ συχνὰ ἀπιαστόν.

Τὸ σχολεῖο οἰκαιοποιεῖται τὰ χρήματα, τοὺς ἀνθρώπους καὶ τὴν καλὴ θέληση ποὺ διατίθενται γιὰ τὴν ἐκπαίδευση καὶ ἐπιπλέον ἀποθαρρύνει ἄλλους θεσμούς ἀπὸ τὸ ν' ἀναλάβουν ἐκπαιδευτικὰ ἔργα. Ἡ ἐργασία, ἡσχόλη, ἡ πολιτικὴ, ἡ ζωὴ στὶς πόλεις, ὡς καὶ αὐτὴ ἡ οἰκογενειακὴ ζωὴ, ἐξαρτῶνται ἀπὸ τὸ σχολεῖο γιὰ τὴν ἐμπέδωση τῶν συνηθειῶν καὶ τῶν γνώσεων ποὺ προϋποθέτουν, ἐνῶ θὰ ἔπρεπε νὰ γίνονιν αὐτὲς οἱ ἴδιες μέσα ἐκπαίδευσης. Ταυτόχρονα, τόσο τὰ σχολεῖα ὥς καὶ οἱ ὑπόλοιποι θεσμοὶ ποὺ ἐξαρτῶνται ἀπ' αὐτὰ καταλήγουν ἐκτὸς διατιμήσεως.

Στὶς Η.Π.Α. τὸ κατὰ κεφαλὴν κόστος ἐκπαίδευσης ἔχει αὐξηθεῖ μὲ τὸν ἴδιον ρυθμὸν ποὺ ἔχει αὐξηθεῖ καὶ τὸ κόστος τῆς ἱατρικῆς ἀγωγῆς. Ὅσο αὐξάνεται, ὅμως, ἡ ἀγωγή ποὺ συνιστοῦν οἱ γιατροὶ καὶ οἱ δασκάλοι, τόσο φτωχότερα εἶναι τὰ ἀποτελέσματα. Οἱ ἱατρικὲς δαπάνες στὴν περίπτωσιν τῶν ἀτόμων ἄνω τῶν 45 ἐτῶν ἔχουν πολλαπλασιασθεῖ μέσα στὰ τελευταῖα 40 χρόνια, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ αὐξηθεῖ ἡ ἐλπίδα ζωῆς κατὰ 3%. Ἡ αὐξησιν τῶν ἐκπαιδευτικῶν δαπανῶν ἔχει παρουσιάσει ἀκόμη πιὸ παράξενα ἀποτελέσματα: διαφορετικὰ δὲν θὰ ὑποσχόταν πρόσφατα ἀκόμη ὁ πρόεδρος Νίξον δτι σύντομα κάθε παιδί θὰ ἔχει «δικαίωμα στὴ μάθησιν», ὥς θὰ εἶναι στὸ σχολεῖο.

Στὶς Η.Π.Α. θὰ χρειάζονταν 80 δισεκατομμύρια δολλάρια τὸ χρόνο γιὰ νὰ ἐπιτευχθεῖ αὐτὸ ποὺ οἱ ἐκπαιδευτικοὶ θεωροῦν ὡς ἰσότητι ἀγωγή γιὰ ὅλους στὸ Δημοτικὸ καὶ στὸ Γυμνάσιο. Τὸ ποσὸν αὐτὸ ὑπερβαίνει κατὰ πολὺ τὰ 36 δισεκατομμύρια ποὺ ξοδεύονται σήμερα γιὰ τὸν σκοπὸ αὐτό. Ἀνεξάρτητα σχέδια δαπανῶν ποὺ ἔγιναν ἀπ' τὸ Ἰπουργεῖο Ὑγείας, Ἐκπαιδεύσεως καὶ Προνοίας καὶ ἀπὸ τὸ Πανεπιστήμιον τῆς Φλώριδας ἀνεβάζουν τὸ κόστος αὐτὸ γιὰ τὸ 1974 σὲ 107 δισεκατομμύρια ἔναντι 45 δισεκατομμυρίων ποὺ ἔχουν τώρα προβλεφθεῖ, χωρὶς νὰ περιέχεται στοὺς ἀριθμοὺς αὐτοὺς τὸ τεράστιον κόστος τῆς λεγόμενης Ἀνώτερης Ἐκπαίδευσης, ἡ ζήτησιν τῆς ὁποίας αὐξάνει ἀκόμη πιὸ γρήγορα. Οἱ Η.Π.Α. ποὺ δαπάνησαν τὸ 1969 σχεδὸν 80 δισεκατομμύρια γιὰ τὴν Ἐθνικὴ Ἀμυνα, συμπεριλαμβάνοντας καὶ τὴν ἀνάμειξή τους στὸ Βιετνάμ, εἶναι θεδαίως πολὺ φτωχὲς γιὰ νὰ ἐξα-

σφαλίσουν τὴν ἰσότητι ἐκπαίδευση. Ἡ Προεδρική ἐπιτροπὴ γιὰ τὴ μελέτη τῆς χρηματοδότησης τῶν σχολείων θὰ ἔπρεπε ν' ἀναρωτηθεῖ ὄχι πῶς θὰ καλύψει ἢ πῶς θὰ ἰσορροπήσει τὸ αὐξανόμενον αὐτὸ κόστος, ἀλλὰ πῶς θὰ τὸ ἀποφύγει.

Ἡ ἰσότητι ὑποχρεωτικὴ ἐκπαίδευση πρέπει νὰ θεωρηθεῖ τουλάχιστον οἰκονομικῶς ἀκατόρθωτη. Στὴ Λατινικὴ Ἀμερικὴ τὸ δημόσιον χρέμα ποὺ ξοδεύεται γιὰ κάθε πανεπιστημιακὸ φοιτητὴ εἶναι ἀπὸ 350 ὡς 1500 φορές ἀπάνω ἀπὸ αὐτὸ ποὺ ξοδεύεται γιὰ τὸν μέσον πολίτη (τὸν πολίτη, δηλαδή, ἐκεῖνον ποὺ κατέχει τὴν μέση θέσιν ἀνάμεσα στὸν πιὸ φτωχὸ καὶ στὸν πιὸ πλούσιον). Στὶς Η.Π.Α. τὸ χάσμα εἶναι μικρότερον ἀλλὰ ἡ διάκριση εἶναι ὀξύτερη. Οἱ πλουσιότεροι γονεῖς, ποὺ ἀντιπροσωπεύουν ἓνα ποσοστὸ περὶπου 10%, μποροῦν νὰ πληρώσουν γιὰ τὴν ἰδιωτικὴν ἐκπαίδευσιν τῶν παιδιῶν τους καὶ νὰ τὰ βοηθήσουν νὰ ἐπωφεληθοῦν ἀπὸ διάφορες χορηγίες. Ἐπιπλέον, ὅμως, ἡ κατὰ κεφαλὴν δημόσια δαπάνη ποὺ ἀναλογεῖ στὸν πλούσιον, εἶναι δέκα φορές μεγαλύτερη σὲ σύγκρισιν μὲ τὴν κατὰ κεφαλὴν δημόσια δαπάνη γιὰ τὰ παιδιά τῶν φτωχῶν ποὺ ἀντιπροσωπεύουν τὸ κατώτερον 10%. Οἱ κύριοι λόγοι γι' αὐτὸ εἶναι δτι τὰ πλούσια παιδιά μένουν περισσότερα χρόνια στὸ σχολεῖο, δτι ἓνας χρόνος στὸ Πανεπιστήμιον κοστίζει δυσανάλογα περισσότερο ἀπὸ ἓνα χρόνο στὸ Γυμνάσιον καὶ δτι τὰ περισσότερα ἰδιωτικὰ Πανεπιστήμια χρηματοδοτοῦνται — ἐμμέσως τουλάχιστον — ἀπὸ κονδύλια τοῦ Δημόσιου Προϋπολογισμοῦ.

Ἡ ὑποχρεωτικὴ ἐκπαίδευση ἀναπόφευκτα πολώνει μιὰ κοινωνία δημιουργεῖ ἐπίσης μιὰ ἀξιολόγησιν τῶν διαφόρων κρατῶν σύμφωνα μὲ ἓνα διεθνὲς σύστημα κλάσας. Τὰ κράτη διαχωρίζονται σὲ κλάσας τῶν ὁποίων ἡ ἐκπαιδευτικὴ ἀξιοπρέπεια καθορίζεται ἀπὸ τὰ μέσα χρόνια ἐκπαίδευσης τῶν πολιτῶν τους, μιὰ ἀξιολόγησιν ποὺ συνδέεται στενὰ μὲ τὸ κατὰ κεφαλὴν ἐθνικὸν εἰσόδημα, ἀλλὰ ποὺ εἶναι πολὺ πιὸ ὀδυνηρὴ.

Τὸ παράδοξον μὲ τὰ σχολεῖα εἶναι φανερό: οἱ αὐξανόμενες δαπάνες κλιμακώνουν τὴν καταστροφικότητά τους, μέσα καὶ ἔξω. Τὸ παράδοξον αὐτὸ πρέπει νὰ γίνῃ δημόσιον ζήτημα. Σήμερα εἶναι γενικὰ ἀποδεκτὸ δτι τὸ φυσικὸ περιβάλλον θὰ καταστραφεῖ σύντομα ἀπὸ τὴν βιομηχανικὴν μόλυνσιν, ἐκτὸς ἂν ἀντιστραφεῖ οἱ ση-

μερινές διαδικασίες για την παραγωγή αγαθών. Θα πρέπει επίσης να αναγνωρισθεί ότι η κοινωνική και η προσωπική ζωή απειλούνται εξ ίσου από μόλυνση τύπου HEW\* που είναι αναπόφευκτη υποπροϊόν της υποχρεωτικής και ανταγωνιστικής κατανάλωσης της κοινωνικής πρόνοιας.

Η κλιμάκωση των σχολείων είναι εξ ίσου καταστροφική με την κλιμάκωση των όπλων, αλλά με έναν τρόπο λιγότερο φανερό. Παντού στον κόσμο το κόστος των σχολείων αυξάνεται. Ταχύτερα από τις έγγραφες σ' αυτά και ταχύτερα επίσης από το Έθνικ Εισόδημα παντού οι δαπάνες για τα σχολεία ολοένα προδίδουν τις προσδοκίες της οικογένειας, του δασκάλου, του καθηγητή. Παντού η κατάσταση αυτή αποθαρρύνει και τα κίνητρα αλλά και την χρηματοδότηση σοβαρών σχεδίων για εξωσχολική μάθηση. Οι Η.Π.Α. αποδεικνύουν στον κόσμο ότι καμιά χώρα δεν μπορεί να είναι τόσο πλούσια ώστε να χρηματοδοτήσει ένα εκπαιδευτικό σύστημα που να μπορεί να ικανοποιήσει τις ανάγκες που το ίδιο με την ύπαρξή του δημιουργεί, αφού ένα πετυχημένο εκπαιδευτικό σύστημα αναπτύσσει σε γονείς και μαθητές την υπέρτατη ανάγκη ενός ακόμη πλατύτερου εκπαιδευτικού συστήματος, το κόστος του οποίου αυξάνει δυσανάλογα όσο αυξάνει η ζήτηση για ψηλότερες εκπαιδευτικές βαθμίδες των οποίων υπάρχει περιορισμένη προσφορά.

Αντί να θεωρούμε την ισότιμη εκπαίδευση προσωρινά μόνον ακατόρθωτη, θα πρέπει να αναγνωρίσουμε ότι είναι, κατ' αρχήν, παραλογισμός από την οικονομική άποψη και ότι το να την αποπειραθούμε θα ήταν διανοητικά εγνοηστικό, κοινωνικά πηγή πολώσεων και καταστροφικό για την αξιοπιστία του πολιτικού συστήματος που την χρηματοδοτεί. Η ιδεολογία της υποχρεωτικής εκπαίδευσης δεν δέχεται όρια στην λογική της. Ο Λευκός Οίκος μας έδωσε πρόσφατα ένα καλό παράδειγμα. Ο Δρ Χαουτονέκερ ο «ψυχίατρος» που παρακολουθούσε τον Νίξον πριν εκλεγεί υποψήφιος του Κόμματος, σύστησε στον Πρόεδρο να εξετασθούν από ειδικούς όλα τα παιδιά μεταξύ 13 και 17 χρόνων ώστε να εντοπισθούν όσα από αυτά είχαν καταστροφικές τάσεις και στην

\* HEW: Υπουργείο Υγείας, Εκπαίδευσης και Πρόνοιας.

συνέχεια να υποστούν υποχρεωτική αγωγή. Στις περιπτώσεις που θα κρίνόταν αναγκαίο προβλεπόταν επανεκπαίδευση σε ειδικά Ίδρύματα. Το υπόμνημα αυτό του δόκτορος, έστειλε για γνωμοδότηση ο Νίξον στον HEW. Πράγματι, προληπτικά στρατόπεδα συγκέντρωσης για εκκολαπτόμενους απροσάρμοστους θα αποτελούσαν μια λογική βελτίωση μέσα στα πλαίσια του εκπαιδευτικού συστήματος.

Ίδιες ευκαιρίες για όλους στην εκπαίδευση είναι ένας στόχος και επιθυμητός και πραγματοποιήσιμος αλλά όταν αυτός ταυτίζεται με την υποχρεωτική εκπαίδευση είναι σαν να συγχέεται η σωτηρία με την Έκκλησία. Το σχολείο έχει γίνει ένα είδος Παγκόσμιας Θρησκείας του εκσυγχρονισμένου προλεταριάτου και μοιράζει μάταιες υποσχέσεις για σωτηρία στους φτωχούς της τεχνολογικής μας εποχής. Με την υιοθέτηση του Έθνους - Κράτους τραβολογά όλους τους πολίτες στις σχολικές τάξεις που οδηγούν στην ακολουθία των προδικασμών, εικόνα που θυμίζει τις τελετές μύησης και τις προαγωγές μέσα στα Ιερατεία παλαιότερων εποχών. Το Κράτος σήμερα έχει αναλάβει το ρόλο να επιβάλλει την άποψη του καθηγητή μέσω καλοπροαίρετων σχολικών λειτουργών και μέσω του μηχανισμού των προσόντων που απαιτούνται για τις διάφορες δουλειές, περίπου όπως οι Ισπανοί βασιλείς επέβαλλαν την άποψη του θεολόγου μέσω των Κογκισταντόρ και της Γεράς Έξετάσεως.

Πριν από δύο αιώνες οι Η.Π.Α. είχαν ήγηθει του κινήματος για την κατάργηση του μονοπώλιου μιας και μόνον εκκλησίας. Σήμερα χρειαζόμαστε την συνταγματική κατάργηση του μονοπώλιου του σχολείου και με τον τρόπο αυτό την κατάργηση ενός συστήματος που συνδυάζει επίσημα την προκατάληψη με τις κοινωνικές διακρίσεις. Το πρώτο άρθρο του Συντάγματος μιας σύγχρονης ούμανιστικής κοινωνίας αναφορικά με τα δικαιώματα του πολίτη θα έπρεπε να αντιστοιχεί με την τροποποίηση υπ' αρ. 1 του Συντάγματος των Η.Π.Α. «Το Κράτος δεν δύναται να θεσμοθετήσει Νόμον σχετικώς με την εγκαθίδρυση ενός συστήματος εκπαίδευσης». Δεν θα υπάρχει ένα τυπικό υποχρεωτικό για όλους.

Για να γίνει έφικτη αυτή η κατάργηση, χρειάζεται ένας νόμος που να απαγορεύει την εισαγωγή, ψήφιση ή μίσθωση κέντρων

μαθήσεως με βάση την προηγούμενη παρακολούθηση ενός ορισμένου κύκλου μαθημάτων. Η έγγύηση αυτή δεν θα αποκλείει τὰ τὰς ικανότητας σχετικά με μιὰ λειτουργία ή ένα ρόλο, αλλά θα αποκλείει τις τωρινές παράλογες διακρίσεις που εύνοούν εκείνους που έχουν μάθει μιὰ ειδικότητα με την υπέρογκη κρατική χρηματοδότηση ή —πράγμα που είναι εξ ίσου πιθανό— εκείνους που απέκτησαν ένα δίπλωμα που δεν έχει καμιά σχέση με μιὰ χρησιμη εργασία ή ειδικότητα. Μόνον προστατεύοντας τον πολίτη από τὸ νὰ κριθεί κάποτε ἀκατάλληλος λόγω τῆς σχολικῆς του καριέρας, μπορεί νὰ ἀποβεί ἀποτελεσματική ή συνταγματική κατάρτησις τοῦ σχολείου.

Ὅτε ἡ μάθησις οὔτε καὶ ἡ δικαιοσύνη εύνοούνται ἀπὸ τὴν ἐκπαίδευσιν ἐφ' ὅσον οἱ ἐκπαιδευτικοὶ ἐπιμένουν νὰ συνδέουν τὴν διδασκαλίαν με τὰ διπλώματα. Μέσα στὴν ἐκπαίδευσιν συγχωνεύονται καὶ ἡ μάθησις καὶ ἡ κατανομὴ τῶν κοινωνικῶν ρόλων. Ἀλλὰ μάθησις σημαίνει καινούργια γνώσις ἢ ἱκανότητα, ἐνῶ ἡ κοινωνικὴ προαγωγή εξαρτᾶται ἀπὸ γνώσις που ἄλλοι ἔχουν σχηματίσει. Ἡ μάθησις συχνὰ εἶναι ἀποτέλεσμα τῆς διδασκαλίας, ἀλλὰ ἡ ἐπιλογή ἑνὸς ρόλου ἢ κατηγορίας μέσα στὸ σύστημα τῆς ἀγορᾶς ἐργασίας εξαρτᾶται ὅλο καὶ περισσότερο ἀπὸ τὸ μακροχρόνιο τῆς ἐκπαίδευσιν καὶ μόνον.

Διδασκαλία εἶναι ἡ ἐπιλογή τῶν ὄρων που διευκολύνουν τὴν μάθησις. Ἡ κατανομὴ τῶν ρόλων γίνεται με κριτήριον ἕνα σύνολον ὄρων που πρέπει νὰ ἱκανοποιεῖ ὁ ὑποψήφιος προκειμένου νὰ πετύχει μιὰ συγκεκριμένη θέση. Τὸ σχολεῖο συνδέει τὴν διδασκαλίαν —ἀλλὰ ὄχι τὴν μάθησις— με τοὺς ρόλους αὐτοὺς. Ἀλλὰ αὐτὸ οὔτε λογικὸ εἶναι οὔτε ἀπελευθερωτικόν. Λογικὸ δὲν εἶναι ἀφοῦ δὲν συνδέει τοὺς ρόλους με τις ἀνάλογες ἰδιότητες ἢ ἱκανότητες ἀλλὰ μᾶλλον με τὴν διαδικασίαν με τὴν ὁποία ὑποτίθεται ὅτι ἀποκτώνται οἱ ἰδιότητες αὐτές. Ἀπελευθερωτικὸ δὲν εἶναι, ἀλλὰ οὔτε καὶ παιδαγωγικόν, ἀφοῦ τὸ σχολεῖο προορίζει τὴν διδασκαλίαν γιὰ εκείνους τῶν ὁποίων κάθε ὄμμα στὴν μάθησις ἐντάσσεται σ' ἕνα καθιερωμένο πλέγμα μέτρων κοινωνικοῦ ἐλέγχου.

Τὸ ἀτομικὸ ἱστορικὸ ἔχει χρησιμοποιηθεῖ πάντοτε σὰν κριτήριον γιὰ τὴν κατανομὴ τῆς κοινωνικῆς σειράς. Αὐτὸ εἶναι καμιά φορά προγεννητικόν· τὸ κάρμα ἐντάσσει τὸ ἄτομον σὲ μιὰ κᾶστα καὶ

σὲ μιὰ γενεαλογία ἀριστοκρατικῆς φύσεως. Ἀλλοτε, τὸ ἱστορικὸ αὐτὸ μπορεί νὰ πάρει τὴ μορφὴ ἑνὸς τελετουργικοῦ τυπικοῦ, τῆς ἀπονομῆς μιᾶς σειράς ἱερῶν ἰδιοτήτων, ἢ μπορεί νὰ ἀποτελεῖται ἀπὸ μιὰ διαδοχὴ κατορθωμάτων στὸν πόλεμον ἢ στὸ κунήγι, ἢ ἀν τὸ πάμε ἀκόμα μακρύτερα μπορεί νὰ εξαρτᾶται ἀπὸ μιὰ σειρά ἡγεμονικῶν προνομίων. Ἡ καθολικὴ ἐκπαίδευσιν εἶχε στόχον νὰ διαχωρίσει τὴν κατανομὴ τῶν ρόλων ἀπὸ τὸ προσωπικὸ ἱστορικόν· νὰ εξασφαλίσει σὲ ὅλους τις ἴδιες εὐκαιρίες γιὰ τὰ ἀξιώματα. Ἀκόμη καὶ σήμερον πολλοὶ λαμβασμένα πιστεύουν ὅτι τὸ σχολεῖο εξασφαλίζει τὴν ἐξάρτησιν ἀνάμεσα στὴν ἐμπιστοσύνη τοῦ κράτους καὶ στὰ ἐπιτεύγματα στὸν τομέα τῆς μάθησις. Ἐν τούτοις, ἀντὶ νὰ ἐξισώσει τις εὐκαιρίες, τὸ σχολικὸ σύστημα ἔχει μονοπωλήσει τὴν κατανομὴ τους.

Γιὰ νὰ διαχωρισθεῖ ἡ ἱκανότητα ἀπὸ τὸ προσωπικὸ ἱστορικόν, θὰ πρέπει νὰ γίνει ταμποῦ κάθε ἔρευνα που ἔχει σχέση με τὸ ἱστορικὸ μάθησις τοῦ ἀτόμου, ὅπως καὶ με τὴν πολιτικὴν του τοποθέτησιν, σχέση με τὴν ἐκκλησίαν, γενεαλογία, σεξουαλικὴ συνήθειες ἢ φυλετικὴ καταγωγή. Θὰ πρέπει νὰ θεσμοθετηθοῦν νόμοι που νὰ ἀπαγορεύουν τις διακρίσεις με βάση τὴν πραγματοποιηθεῖσα ἐκπαίδευσιν. Οἱ νόμοι, θεθαίως, δὲν μπορούν νὰ ἐξαλείψουν τὴν προαιατάληψη ἀπέναντι σ' εκείνους που δὲν ἔχουν πάει σχολεῖο —οὔτε καὶ ἔχουν σκοπὸ νὰ ἐξαναγκάσουν τὴν ἐπιβολὴ τῶν αὐτοδίδακτων— ἀλλὰ μπορούν νὰ ἀποθαρρύνουν τις ἀδικαιολόγητες διακρίσεις.

Μιὰ δεύτερη σημαντικὴ πλάνη που βρῖσκεται στὴν βάση τοῦ σχολείου εἶναι τὸ ὅτι ἡ μάθησις στὸ μεγαλύτερον ποσοστὸ εἶναι ἀποτέλεσμα τῆς διδασκαλίας. Ἐναι ἀλήθεια ὅτι ἡ διδασκαλία μπορεί νὰ συντελέσει κάτω ἀπὸ ὁρισμένες συνθήκες σὲ ὁρισμένα εἶδη μαθήσεως. Ἀλλὰ οἱ περισσότεροι ἄνθρωποι ἀποκτοῦν τὸ μεγαλύτερον ποσοστὸ γνώσεως ἐξω ἀπὸ τὸ σχολεῖο, καὶ μέσα σ' αὐτὸ μόνον στὴν περίπτωσιν που τὸ σχολεῖο —ὅπως συμβαίνει σὲ μερικὲς πλούσιες χώρες— ἔχει καταστρεῖ ἕνας χώρος περιορισμοῦ τους καὶ γιὰ μιὰ ὁλοένα αὐξανόμενη περίοδο τῆς ζωῆς τους.

Ἡ περισσότερὴ μάθησις ἔρχεται ἀβίαστα, καὶ ἀκόμη καὶ ἡ πρὸ σκόπιμη μάθησις δὲν εἶναι ἀποτέλεσμα προγραμματισμένης διδασκαλίας. Τὰ περισσότερα ὁμαλά παιδιὰ μαθαίνουν τὴν πρώτη

τους γλώσσα άβίαστα, γρηγορότερα βέβαια άν τά προσέξουν οι γονείς τους. Οι περισσότεροι άνθρωποι μαθαίνουν μια δεύτερη γλώσσα κάτω από τυχαία περιστατικά και όχι σαν αποτέλεσμα συνεχούς διδασκαλίας. Δηλαδή είτε πηγαίνουν να μείνουν ένα διάστημα στην χώρα καταγωγής τους, είτε ταξιδεύουν, είτε έρωτεύονται κάποιον ξένο. Επίσης ή εύχέρεια στο διάβασμα έρχεται συχνότερα σαν αποτέλεσμα κάποιας έξωσχολικής δραστηριότητας. Πολλοί άνθρωποι που διαβάζουν συστηματικά πιστεύουν ότι τó έμαθαν από τó σχολείο εύκολα όμως άπορρίπτουν αυτήν την πλάνη όταν τούς προκαλέσει κανείς.

Τό γεγονός όμως ότι ένα μεγάλο μέρος της μάθησης ακόμη και σήμερα φαίνεται να έρχεται άβίαστα και σαν ύποπτοίν κάποιας άλλης δραστηριότητας όπως ή δουλειά ή ή σχολή, δέν σημαίνει ότι ή σχεδιασμένη μάθηση δέν προωθείται από την σχεδιασμένη διδασκαλία και ότι και ή διδασκαλία και ή μάθηση δέν έχουν ανάγκη από βελτίωση. Ο εύσυνειδητος εκείνος σπουδαστής που επιδίδεται στην μάθηση μιας νέας και πολύπλοκης ειδικότητας μπορεί να έπωφεληθεί ούσιαστικά από την πειθαρχία εκείνη που σχηματίζεται με τόν δάσκαλο της καλής σχολής που δίδαξε ανάγνωση, Έβραϊκά, κατήχηση ή πολλαπλασιασμό από μνήμης. Τό σχολείο σήμερα έχει παραμερίσει αυτό τó είδος διδασκαλίας και την θεωρεί άνυπόληκτη, ένας εύσυνειδητος όμως σπουδαστής μπορεί κάτω από τó παραδοσιακό αυτό σύστημα, να μάθει τέλεισ όρισμένες ειδικότητες μέσα σε πολύ μικρό διάστημα. Αυτό ισχύει για τούς κώδικες και την αποκωδικοποίηση για την ανάγνωση και γραφή μιας ξένης γλώσσας, επίσης για ειδικές γλώσσες όπως ή άλγεβρα, ό ηλεκτρονικός προγραμματισμός, ή χημική ανάλυση, καθώς και για χειρωνακτικές ειδικότητες όπως ή δακτυλογραφηση, ή υδραυλική τέχνη, ή τέχνη του ώρολογοποιού, του ηλεκτρολόγου και του επιδιορθωτού τηλεοράσεων και βεβαίως για τόν χορό, την όδήγηση, τις καταδύσεις.

Σε όρισμένες περιπτώσεις τó να γίνει κανείς δεκτός σε ένα κύκλο μάθησης που άποβλέπει σε κάποια συγκεκριμένη ειδικότητα, μπορεί να προϋποθέτει ένα επίπεδο ικανότητας σε έναν άλλο τομέα, αλλά αυτό δέν σημαίνει ότι πρέπει να έξαρτάμε τó επίπεδο αυτό από την διαδικασία με την όποία αποκτώνται αυτές οι ικα-

νότητες. Η επιδιορθωση τηλεοράσεων προϋποθέτει ανάγνωση, γραφή και λίγα μαθηματικά: οι καταδύσεις, καλό κολύμπι και ή όδήγηση σχεδόν τίποτα άπ' όλα αυτά.

Η πρόδος στην μάθηση μιας ειδικότητας είναι μετρήσιμη. Ο άριστος συνδυασμός χρόνου και έφοδίων στην περίπτωση ενός εύσυνειδητου ενήλικου μπορεί εύκολα να ύπολογισθεί. Τό κόστος διδασκαλίας μιας Δυτικοευρωπαϊκής γλώσσας κυμαίνεται στις Η. Π.Α. ανάμεσα στα τετρακόσια και στα έξακόσια δολάρια ενώ για μια Ανατολική γλώσσα ό απαιτούμενος χρόνος διδασκαλίας είναι διπλάσιος. Τό ποσό αυτό είναι πολύ μικρό σε σύγκριση με τó κόστος της δωδεκαετούς εκπαίδευσης στην Νέα Υόρκη (που είναι άπαραίτητη προϋπόθεση για την πρόσληψη ενός έργάτη στο Τμήμα Άπορριμμάτων) — που ύπολογίζεται στα δέκα πέντε χιλιάδες δολάρια. Χωρίς άμφισβόλια όχι μόνον ό δάσκαλος αλλά και ό τυπογράφος και ό φαρμακοποιός προστατεύουν τó επάγγελμά τους διά μέσου της κοινής άυταπάτης ότι ή εκπαίδευσή τους είναι πολύ ακριθή.

Σήμερα τά σχολεία καταβροχθίζουν προκαταβολικά τά περισσότερα εκπαιδευτικά κονδύλια. Τά συστήματα διδασκαλίας διά μέσου άσκήσεων, που κοστίζουν βεβαίως φθηνότερα άπ' τά άνάλογα των σχολείων, είναι σήμερα προνόμιο μιας πλούσιας μερίδας που μπορεί να παραμερίσει τó σχολείο, καθώς και εκείνων που ό Στρατός ή οι μεγάλες έπιχειρήσεις εκπαιδεύουν σε ειδικά έσωτερικά προγράμματα. Σε ένα πρόγραμμα προοδευτικής κατάργησης σχολείων στις Η.Π.Α., οι διαθέσιμοι πόροι για την εκπαίδευση διά μέσου άσκήσεων θα είναι στην άρχή περιορισμένοι. Τελικά όμως ό καθένας σε όποιαδήποτε ηλικία θα είναι σε θέση να διαλέγει χωρίς έμπόδια μια καθορισμένη ειδικότητα και να εκπαιδευτεί με έξοδα του Κράτους.

Σήμερα, οι εκπαιδευτικές πιστώσεις που προβλέπονται για όποιοδήποτε εκπαιδευτικό κέντρο θα μπορούσαν να δίδονται σε περιορισμένο βαθμό σε ανθρώπους όλων των ηλικιών και όχι μόνο στους φτωχούς. Έννοώ αυτές τις πιστώσεις με την μορφή ενός εκπαιδευτικού διαβατηρίου ή μιας «εκπαιδευτικής πιστωτικής κάρτας» που θα δινόταν σε κάθε πολίτη την στιγμή της γέννησής του. Για να εύνοηθούν οι φτωχοί, που πιθανόν δέν θα χρησιμο-

ποιούσαν τις έτήσιες έπιδοτήσεις στα πρώτα τους χρόνια, θά έκπε-  
πε να προβλεφθεί ένα είδος τόκου για εκείνους που θά χρησιμο-  
ποιούσαν αυτά τα συσσωρευμένα «δικαιώματα» σε μεγαλύτερη ή-  
λικία. Τέτοιες πιστώσεις θά επέτρεπαν στους περισσότερους αν-  
θρώπους να αποκτήσουν τις ειδικότητες που βρίσκονται στην μεγα-  
λύτερη ζήτηση με την άνεσή τους, καλύτερα, γρηγορότερα, φθη-  
νότερα και με λιγότερες άνεπιθύμητες παρενέργειες από ότι στο  
σχολείο.

Οι ύποψήφιοι εκπαιδευτές δέν σπανίζουν ποτέ για πολύ,  
άφου από την μιá πλευρά η ζήτηση μιáς ειδικότητας αυξάνει ά-  
νάλογα με την λειτουργία της μέσα σε μιá κοινότητα, και από  
την άλλη κάποιος που εξασκεί μιá ειδικότητα μπορεί επίσης και  
να την διδάσκει. Προς το παρόν όμως, εκείνοι που εξασκούν μιá  
ειδικότητα που βρίσκεται σε ζήτηση και που απαιτεί ανθρώπινη  
διδασκαλία, δέν ένθαρρύνουν το να την μοιραστούν με άλλους.  
Αυτό γίνεται στην περίπτωση των δασκάλων που νοπωλούν τις  
άδειες διδασκαλίας ή με τις Συνδικαλιστικές Ένώσεις που προ-  
στατεύουν τα συμφέροντα των μελών τους. Κέντρα ειδικότητας  
που θά κρίνονταν με βάση τα αποτελέσματα και όχι το προσω-  
πικό που άπασχολούν ή την διαδικασία που χρησιμοποιούν, θά ά-  
νοιγαν άνυποψίαστες δυνατότητες άπασχόλησης, συχνά ακόμη και  
σε εκείνους που σήμερα θεωρούνται μη άπασχολήσιμοι. Πράγματι,  
δέν υπάρχει κανένας λόγος να μην ίδρύονταν αυτά τα κέντρα,  
μέσα στον ίδιο τον τόπο εργασίας όπου η διδασκαλία θά προσφερό-  
ταν από εργοδότη και εργατικό προσωπικό μαζί με την άπασχό-  
ληση σ' εκείνους που θά επιθυμούσαν να χρησιμοποιήσουν τις εκ-  
παιδευτικές τους πιστώσεις με τον τρόπο αυτό.

Το 1956 παρουσιάστηκε η ανάγκη για μιá γρήγορη μάθηση  
της Ισπανικής γλώσσας από μερικές εκατοντάδες καθηγητών,  
κοινωνικών λειτουργών και Ιερωμένων της Νέας Υόρκης ώστε  
να μπορούν να επικοινωνούν με τους Πορτορικάνους μετανάστες.  
Ο φίλος μου Τζέρρυ Μόρρις άνεκαίνωσε από έναν Ισπανόγλωσσα  
σταθμό ότι χρειαζόταν ανθρώπους με γνώση της Ισπανικής από  
την περιοχή του Χάρλεμ. Την επομένη συγκεντρώθηκαν στο γρα-  
φείο του περίπου διακόσιοι νέοι από τους όποιους διάλεξε σαζαν-  
ταοκτώ τα περισσότερα από τα παιδιά αυτά είχαν εγκαταλείψει

το σχολείο. Τους έκπαίδευσε στην χρήση του Ισπανικού έγχειρί-  
διου του Ίνστιτούτου του Υπουργείου Έξωτερικών των Η.Π.Α.,  
το όποιον έχει σχεδιαστεί από γλωσσολόγους με μεταπτυχιακές  
σπουδές, και μέσα σε μιá ομάδα οι καθηγητές του ήταν έτοιμοι  
να αναλάβουν ο καθένας από τέσσερις Νεοϋρκέζους που ήθελαν  
να μάθουν τη γλώσσα. Μέσα σε έξη μήνες η άποστολή είχε συν-  
τελεστεί. Ο Καρδινάλιος Σπέλλμαν βεβαίωσε ότι σε 127 ένορίες  
του τρία τουλάχιστον μέλη του προσωπικού μπορούσαν να επικοι-  
νωνήσουν στα Ισπανικά. Κανένα σχολικό πρόγραμμα δέν θά έ-  
φερνε ποτέ τα αποτελέσματα αυτά.

Η πίστη στην αξία μιáς επαγγελματικής άδειας είναι αυτή  
που κάνει σπάνιους τους καλούς εκπαιδευτές. Τα διπλώματα είναι  
μιá μορφή χειρισμού της άγοράς και είναι εύλογα μόνο στο μυαλό  
εκείνων που έχουν πάει σχολείο. Οι περισσότεροι δάσκαλοι μιáς  
τέχνης ή μιáς τεχνικής είναι λιγότερο ίκανοί, λιγότερο έφευρε-  
τικοί και έχουν μικρότερη ικανότητα επικοινωνίας από τους κα-  
λύτερους καλλιτέχνες ή τεχνίτες. Οι περισσότεροι καθηγητές Ι-  
σπανικών ή Γαλλικών στα Γυμνάσια δέν μιλούν τη γλώσσα τόσο  
ισωστά όσο οι μαθητές τους μετά από ένα χρόνο εδυσνειδητων ά-  
σκήσεων. Πειράματα που έγιναν από τον Άντζελ Κουϊντέρο στο  
Μόρτο Ρίκο, έδειξαν ότι πολλοί νέοι όταν τους βοηθούν κατάλλη-  
λα κίνητρα, προγράμματα και προστά όργανα, μπορούν, καλύτε-  
ρα από τους περισσότερους δασκάλους, να οδηγήσουν τους δημήλι-  
κούς τους στην επιστημονική έξερεύνηση των φυτών, των άστρων,  
της ύλης και στην ανακάλυψη του πώς και γιατί λειτουργεί μιá  
μηχανή ή ένα ραδιόφωνο.

Οι δυνατότητες για μάθηση μπορούν να πολλαπλασιαστούν  
κατά πολύ αν άνοιξει η «άγορά». Αυτό εξαρτάται από το ταίρια-  
σμα του κατάλληλου δάσκαλου με τον κατάλληλο μαθητή, αν ύπο-  
τεθεί ότι ο τελευταίος έχει ισχυρά κίνητρα, μέσα από ένα έξυπνο  
πρόγραμμα χωρίς τους περιορισμούς του κύκλου μαθημάτων.

Η λεγόμενη διδασκαλία δια μέσου άσκήσεων, με ένα χαρα-  
κτήρα ελεύθερο και άνταγωνιστικό άποτελεί άνατρεπτική βλα-  
σφημία για τον όρθόδοξο εκπαιδευτικό. Άποδεσμεύει την άπό-  
κτηση ικανοτήτων από την όμμανιστική παιδεία, που το σχολείο  
ισχυρίζεται ότι συνενώνει, και προωθεί την μάθηση, αλλά και την

Διδασκαλία, χωρίς επίσημη έγκριση, με σκοπούς απρόβλεπτους.

Πρόσφατα είχαμε μια πρόταση που εκ πρώτης όψεως φαίνεται πάρα πολύ εύλογη. Έτοιμάστηκε από τον Κρίστοφερ Τζένκς του Κέντρου Έρευνας Δημόσιας Πολιτικής και υποστηρίζεται από το Γραφείο Οικονομικών Υποθέσεων. Προτείνει να δοθούν εκπαιδευτικά «δικαιώματα» ή επιδοτήσεις φοιτήσεως σε γονείς και μαθητές για χρήση σε σχολεία της έκλογής τους. Τέτοια δικαιώματα μπορούν πράγματι να αποτελέσουν ένα σημαντικό βήμα προς την σωστή κατεύθυνση. Χρειάζεται μια έγγυηση του δικαιώματος κάθε πολίτη για ένα ισότιμο μερίδιο στις εκπαιδευτικές δαπάνες, που άλλωστε πηγάζουν από την φορολογία, του δικαιώματος να επαληθεύσει αυτό το μερίδιο και του δικαιώματος της προσφυγής στον νόμο εάν το άρνηθούν. Είναι μια μορφή έγγυησης απέναντι στην αναδρομική φορολογία.

Η πρόταση Τζένκς αρχίζει όμως με την δυσόλιγη δήλωση ότι: «συντηρητικοί, φιλελεύθεροι και ριζοσπάστες έχουν όλοι σε κάποια στιγμή καταγγείλλει ότι το Αμερικανικό εκπαιδευτικό σύστημα δίνει στους επαγγελματίες εκπαιδευτικούς ελάχιστα κίνητρα για να μπορέσουν να προσφέρουν εκπαίδευση ύψηλης στάθμης στα περισσότερα παιδιά». Η πρόταση αυτοκαταδικάζεται με το να προτείνει εκπαιδευτικές επιδοτήσεις που θα ξοδεύονταν στα σχολεία.

Αυτό μοιάζει με το να δίνεις σ' έναν ανάπηρο ένα ζευγάρι πατερίτσες και ταυτόχρονα να απαιτείς να τις χρησιμοποιήσει μόνο αφού τις δέσει τή μια με την άλλη. Έτσι, όπως παρουσιάζεται σήμερα ή πρόταση αυτή, για εκπαιδευτικές επιδοτήσεις, λειτουργεί όχι μόνον αναφορικά με τους επαγγελματίες εκπαιδευτικούς αλλά επίσης και με τους ρατσιστές, τους υποστηρικτές θρησκευτικών σχολείων και με άλλους, των οποίων τα συμφέροντα είναι κοινωνικώς διαιρετικά. Πάνω από όλα, τα εκπαιδευτικά δικαιώματα των οποίων ή χρήση περιορίζεται μέσα στα σχολεία, λειτουργούν αναφορικά με όλους εκείνους που επιθυμούν να συνεχίσουν να ζουν σε μια κοινωνία στην οποία ή κοινωνική προαγωγή εξαρτάται όχι από την αποδεδειγμένη γνώση, αλλά από την εκπαιδευτική γενεαλογία με την οποία υποτίθεται ότι αποκτάται αυτή ή γνώση. Αυτή ή διάκριση προς όφελος των σχολείων που

κυριαρχεί στην ανάλυση του Τζένκς για την χρηματοδότηση της εκπαίδευσης δυσφημίζει μια από τις πιο κρίσιμες αρχές της εκπαιδευτικής μεταρρυθμίσεως: την επιστροφή της πρωτοβουλίας και της ευθύνης της μάθησης στον μαθητή ή στον πιο άμεσο παιδαγωγό του.

Η κατάργηση των σχολείων ύπνοει την αναγνώριση της διττής φύσης της μάθησης. Η έμμονή στην άσκηση ειδικότητων και μόνον μπορεί να αποβεί καταστροφική. Ίση έμφαση πρέπει να δοθεί και σε άλλα είδη μάθησης. Αλλά αν τα σχολεία είναι ακατάλληλα για να αποκτήσει κανείς μια ειδικότητα, είναι ακόμη πιο ακατάλληλα για να αποκτήσει κανείς μια παιδεία. Το σχολείο επιτελεί και τα δύο έργα άσχημα, εν μέρει επειδή δεν κάνει διάκριση μεταξύ τους. Το σχολείο είναι ανεπαρκές για την διδασκαλία μιας ειδικότητας, κυρίως γιατί λειτουργεί με κύκλους μαθημάτων. Στα περισσότερα σχολεία ένα πρόγραμμα που υποτίθεται ότι προωθεί μια ειδικότητα συνδέεται πάντοτε με ένα άλλο, άσχετο έργο. Η ιστορία συνδέεται με την πρόοδο στα μαθηματικά, και ή παρακολούθηση με το δικαίωμα χρησιμοποίησης της αύλης.

Τα σχολεία είναι ακόμη πιο ανίκανα να δημιουργήσουν τις συνθήκες που ενθαρρύνουν την ανοικτή, έρευνητική χρησιμοποίηση μιας ειδικότητας, κάτι που θα αποκαλούσα «φιλελεύθερη εκπαίδευση». Ο κύριος λόγος γι' αυτό είναι ότι το σχολείο είναι υποχρεωτικό και αποβαίνει σύστημα προς χάριν του συστήματος και μόνον μια καταναγκαστική παρουσία του δασκάλου που υποτίθεται ότι αποδίδει μόνον όσο θα έχεις το αμφίβολο προνόμιο να την αξάνεις. Όπως ή διδασκαλία μιας ειδικότητας πρέπει να απελευθερωθεί από τους περιορισμούς του σχολικού κύκλου, έτσι και ή φιλελεύθερη εκπαίδευση πρέπει να αποδεσμευθεί από την υποχρεωτική παρακολούθηση. Και ή μάθηση ειδικότητων και ή δημιουργία και σθενητική παιδεία μπορούν να ενισχυθούν με μια θεσμοποιημένη αντιμετώπιση, αλλά ή φύση τους είναι διαφορετική συχνά δε και αντιφατική.

Οι πιο πολλές ειδικότητες μπορούν να αποκτηθούν και να θελιωθούν με την άσκηση, αφού ως ειδικότητα έννοείται ή επεξεργασία μιας καθορισμένης και προσδιορισμένης συμπεριφοράς. Η διδασκαλία μιας ειδικότητας μπορεί, επομένως, να βασίζεται

στην αναπαραγωγή των συνθηκών κάτω από τις οποίες λειτουργεί ή ειδικότητα αυτή. Παρ' όλα αυτά ή εκπαίδευση που αναφέρεται στην δημιουργική και αθηντική χρήση μιας ειδικότητας δεν μπορεί να βασίζεται στην άσκηση. Η εκπαίδευση μπορεί να είναι αποτέλεσμα διδασκαλίας, αλλά μιας διδασκαλίας που έρχεται σε βαθειά αντίθεση με την άσκηση. Βασίζεται πάνω σε μια άμοιβαία σχέση όπου και τα δύο μέρη κατέχουν μερικά από τα κλειδιά που οδηγούν σε συλλογικές μνήμες. Στηρίζεται στην αόστηρή πρόθεση όλων εκείνων που χρησιμοποιούν δημιουργικά τις μνήμες αυτές, καθώς και στην εκπλήξη του αναπάντεχου ερωτήματος που ανοίγει νέους δρίζοντες στον έρευνητή και στον σύντροφό του.

Ο εκπαιδευτής βασίζεται στην δημιουργία δεδομένων συνθηκών που επιτρέπουν στον μαθητή να αναπτύξει πρότυπες αντιδράσεις. Ο εκπαιδευτικός καθοδηγητής ή παιδαγωγός αποβλέπει στο να ενθαρρύνει μια άμοιβαία σχέση που προάγει την μάθηση. Συνδυάζει ανθρώπους που ξεκινούν με προσωπικά, άλλα ερωτήματα. Ενθαρρύνει στην καλύτερη περίπτωση τον μαθητή να διατυπώσει την άμηχανία του, αφού μόνον μια ξεκάθαρη διατύπωση μπορεί να του επιτρέψει να αποκαταστήσει μια αντιστοιχία με κάποιον που ώθείται την ίδια στιγμή, με την ίδια έννοια, προς την έρευνα του ίδιου προβλήματος.

Η δημιουργία της αντιστοιχίας αυτής για εκπαιδευτικούς σκοπούς φαίνεται κατ' αρχήν πιδ δύσκολη παρά ή εξεύρεση εκπαιδευτών και παικτών για ένα αγώνισμα. Ένας λόγος είναι ο βαθύς φόβος που μας έχει έμφυτέψει το σχολείο, ένας φόβος που μας κάνει επικριτικούς. Η μη εξουσιοδοτημένη συναλλαγή ειδικοτήτων — ακόμη και ανεπιθύμητων ειδικοτήτων — είναι λιγότερο απρόβλεπτη και επομένως φαίνεται λιγότερο επικίνδυνη από την απεριόριστη δυνατότητα επαφής μεταξύ ανθρώπων που συμμερίζονται ένα πρόβλημα που, την στιγμή εκείνη, είναι γι' αυτούς σημαντικό από κοινωνική, έγχεφαλική και συναισθηματική άποψη.

Ο Βραζιλιανός καθηγητής Πάουλο Φρέρε, το γνωρίζει αυτό από προσωπική εμπειρία. Ανακάλυψε ότι κάθε ενήλικος μπορεί να μάθει να διαβάσει μέσα σε σαράντα ώρες αν οι πρώτες λέξεις

του μαθαίνει να αποκρυπτογραφεί είναι φορτισμένες με πολιτικό περιεχόμενο. Ο Φρέρε έχει με τέτοιο τρόπο εκπαιδεύσει τους συνεργάτες του, ώστε να εντοπίζουν λέξεις που δηλώνουν σημαντικά τρέχοντα θέματα όπως π.χ. στην περίπτωση των χωριών, το νοίγμα ενός πηγαδιού ή ο άνατοκισμός των χρεών που οφείλουν στους γαιοκτήμονες. Το βράδυ οι χωρικοί μαζεύονται για να συζητήσουν αυτές τις λέξεις - κλειδιά. Αρχίζουν να αντιλαμβάνονται ότι κάθε λέξη παραμένει γραμμένη στον πίνακα ακόμη και μετά από την έκστομίσή της. Τα γράμματα συνεχίζουν να απελευθερώνουν την πραγματικότητα και να την καθιστούν εύκολο-αίριστη. Έχω πολύ συχνά γίνει μάρτυρας του πόσο οι συνομηγέτες αυτοί πλαταίνουν την κοινωνική τους επίγνωση και του πόσο ώθούνται στην πολιτική δράση μόλις μάθουν ανάγνωση. Φαίνεται να αδράχνουν την πραγματικότητα μόλις μάθουν να γράφουν.

Θυμάμαι τον άνθρωπο εκείνο που παραπονιόταν για το βάρος των μολυβιών του ήταν δύσκολο να τα χειριστεί, γιατί δεν όγιζαν όσο ένα φτυάρι. θυμάμαι επίσης κάποιον άλλο που πηγαίνοντας για τη δουλειά σταμάτησε και έγραψε πάνω στο χώμα τη λέξη που είχαν συζητήσει: «agua» (νερό). Από το 1962 ο φίλος μου Φρέρε πηγαίνει από έξορία σε έξορία, κυρίως έπειδή αρνείται να διεξάγει τα μαθήματά του γύρω από λέξεις που έχουν προεπιλεγεί από έγχεκριμένους εκπαιδευτικούς αντι για λέξεις που οι ίδιοι οι συνομηγέτες φέρνουν για συζήτηση.

Το εκπαιδευτικό ταίριασμα ανθρώπων που έχουν ύποστει με επιτυχία το σχολικό σύστημα είναι ένα διαφορετικό έργο. Αυτοί που δεν χρειάζονται τέτοια βοήθεια είναι μια μειονότητα ακόμη και ανάμεσα στους αναγνώστες σοβαρών εντύπων. Η πλειονότητα δεν μπορεί και δεν θα έπρεπε να κληθεί σε μια συζήτηση για ένα σύνθημα (slogan), μια λέξη, μια εικόνα. Αλλά ή ιδέα παραμένει ή ίδια: θα έπρεπε αυτό να ισχύει για ένα πρόβλημα που έχουν διαλέξει και καθορίσει με δική τους πρωτοβουλία. Η δημιουργική, έρευνητική μάθηση απαιτεί ομότιμους που την ίδια στιγμή αντιμετώπιζουν τα ίδια προβλήματα και τις ίδιες συνθήκες. Τα μεγάλα Πανεπιστήμια μάταια επιχειρούν να συναθροίσουν τους ανθρώπους, πολλαπλασιάζοντας τα μαθήματα, και γε-



νικῶς αποτυγχάνουν γιατί δεσμεύονται από τους εκπαιδευτικούς κύκλους, την δομή των σπουδών και την γραφειοκρατική διοίκηση. Στα σχολεία, συμπεριλαμβανομένων και των Πανεπιστημίων, οι περισσότεροι πόροι ξοδεύονται για να εξαγοράσουν τον χρόνο και τα κίνητρα ενός περιορισμένου αριθμού ανθρώπων και για να τους αναγκάσουν να ασχληθούν με προκαθορισμένα προβλήματα μέσα σ' ένα τελετουργικό πλαίσιο. Η ριζικότερη εναλλακτική λύση στο σχολείο θα ήταν ένα δίκτυο ή ένας οργανισμός που θα εξασφάλιζε σε όλους την δυνατότητα να μοιραστούν μια τρέχουσα ανησυχία μαζί με άλλους που κινητοποιούνται επίσης από την ίδια ανησυχία.

Σάν παράδειγμα αυτού που εννοώ, θα σ' εδύσω μια περιγραφή του πώς μια τέτοια διανοητική συνάντηση μπορεί να λειτουργήσει στην Νέα Υόρκη. Κάθε άνθρωπος, σε κάθε δεδομένη στιγμή και με το ελάχιστο κόστος, θα μπορούσε να τροφοδοτήσει έναν ηλεκτρονικό υπολογιστή με την διεύθυνση και το τηλέφωνό του καθορίζοντας ταυτόχρονα το βιβλίο, άρθρο, φιλμ ή δίσκο που θα επιθυμούσε να συζητήσει. Μέσα σε λίγες μέρες θα του έρχονταν ταχυδρομικώς ένας κατάλογος από άλλα άτομα που πρόσφατα πήραν την ίδια πρωτοβουλία. Ο κατάλογος αυτός θα του επέτρεπε να κλείσει τηλεφωνικώς ένα ραντεβού με πρόσωπα για τα οποία αρχικώς δεν θα γνώριζε τίποτε άλλο εκτός από το ότι ζητούσαν ένα διάλογο γύρω από το ίδιο θέμα.

Το ταίριασμα αυτό των ανθρώπων με βάση το ενδιαφέρον τους για ένα ιδιαίτερο τίτλο είναι ριζικά απλό. Επιτρέπει την αναγνώριση μόνον με βάση την άμοιβαία επιθυμία για τη συζήτηση ενός θέματος που έχει καταγραφεί από κάποιον τρίτο, και αφήνει την πρωτοβουλία για την συνάντηση στο ίδιο το άτομο. Τρεις αντιρρήσεις συνήθως προβάλλονται πάνω σ' αυτό το καθαρότατο σχήμα. Θα τις αναφέρω όχι μόνον για να ξεκαθαρίσω την θεωρία που ή πρότασή μου σκιαγραφεί — όχι μόνον γιατί απηχούν την βαθειά ριζωμένη αντίσταση στην κατάργηση του σχολείου, στην απελευθέρωση της μάθησης από τον κοινωνικό έλεγχο — αλλά επίσης γιατί πιθανόν να με βοηθήσουν να προτείνω πόρους για την εκπαίδευση που ως σήμερα δεν χρησιμοποιούνται για τον σκοπό αυτόν.

Η πρώτη αντίρρηση είναι: Γιατί να μην βασίζεται επίσης η αναγνώριση πάνω σε μια ιδέα ή ένα άλλο ζήτημα; Τέτοιοι υποκειμενικοί όροι μπορούν δεδαιώς να χρησιμοποιηθούν επίσης σε ένα ηλεκτρονικό σύστημα. Πολιτικά κόμματα, εκκλησίες, συνδικαλιστικά σωματεία, δμιοι, τοπικοί σύλλογοι και επαγγελματικές ενώσεις ήδη οργανώνουν τις εκπαιδευτικές τους δραστηριότητες με τον τρόπο αυτό και στην πραγματικότητα λειτουργούν σαν σχολεία. Συγκεντρώνουν γενικώς τα άτομα για να ερευνηθούν ορισμένα «θέματα» και αυτό γίνεται μέσα από μαθήματα, σεμινάρια και κύκλους σπουδών στα οποία τα κοινά ενδιαφέροντα είναι συσκευασμένα εκ των προτέρων. Αυτό το ταίριασμα των θεμάτων περιστρέφεται έξ ορισμού γύρω από τον δάσκαλο: απαιτεί μια αυταρχική παρουσία που καθορίζει το σημείο εκκίνησης μιας συζήτησης εν όνόματι των συμμετεχόντων.

Αντίθετα, στην περίπτωση μιας συνάντησης που ξεκινάει από ένα τίτλο βιβλίου, ή φιλμ κλπ., εξαρτάται από τον δημιουργό να καθορίσει την ειδική γλώσσα, τις συνθήκες και το πλαίσιο μέσα στο οποίο διατυπώνεται ένα δεδομένο πρόβλημα ή γεγονός και επιτρέπει σ' αυτούς που αποδέχονται αυτό το σημείο εκκίνησης να αλληλοαναγνωρισθούν. Π.χ. μια συνάντηση με θέμα «πολιτιστική επανάσταση» συνήθως οδηγεί είτε σε σύγχυση είτε σε δημαγωγία. Από την άλλη πλευρά, μια συγκέντρωση ανθρώπων που θέλουν βοηθώντας ο ένας τον άλλο να κατανοήσουν ένα ειδικό άρθρο, του Μάο, του Μαρκουζε, του Φρόυντ ή του Γκούτμαν, τοποθετείται μέσα στα πλαίσια της μεγαλόπνοης φιλελεύθερης παράδοσης των Διαλόγων του Πλάτωνος, που βασίζονται πάνω σε υποτιθέμενες σκέψεις του Σωκράτη, και των σχολίων του Ακινάτου, πάνω στον Πέτρο τον Λομβαρδό. Η ιδέα της συνάντησης με σημείο εκκίνησης τον τίτλο είναι έτσι ριζικά διαφορετική από την θεωρία πάνω στην οποία βασίζονται π.χ. οι φιλόσοφοι του «Σημαντικού βιβλίου»: αντί να εξαρτάται η επιλογή από κάποιους καθηγητές του Σικάγου, οποιοσδήποτε μπορεί να διαλέξει μαζί με κάποιον άλλο ένα βιβλίο για περαιτέρω ανάλυση.

Με την δεύτερη αντίρρηση ρωτούν: Γιατί να μην περικλείει η αναγνώριση εκείνων που επιδιώκουν μια συνάντηση στοιχεία πάνω στην ηλικία, υπόβαθρο, απόψεις για τη ζωή, ικανότητα,

ἐμπειρία καὶ ἄλλα καθοριστικὰ χαρακτηριστικά; Βεβαίως δὲν ὑπάρχει κανένας λόγος πὺν νὰ ἀποκλείει αὐτοὺς τοὺς περιορισμοὺς καὶ τίς διακρίσεις ἀπὸ τὰ Πανεπιστήμια ἐκεῖνα — μὲ τοίχους ἢ χωρὶς αὐτοὺς — πὺν θὰ χρησιμοποιοῦσαν γιὰ τὴν βασική τους ὀργάνωση τὴν μέθοδο τοῦ τίτλου σὰν σημείου ἐκκινήσεως. Μπορῶ νὰ φανταστῶ ἕνα σύστημα πὺν θὰ ἐνθάρρυνε συναντήσεις ὅπου ἐκτὸς ἀπὸ τοὺς ἐνδιαφερομένους θὰ ἦταν παρὼν ἢ θὰ ἐκπροσωπεῖτο καὶ ὁ συγγραφέας τοῦ βιβλίου ἢ ἕνα σύστημα πὺν θὰ ἐγγυόταν τὴν παρουσία ἐνὸς ἱκανοῦ συμβούλου ἢ ἕνα ἄλλο πὺν θὰ ἦταν προσιτὸ μόνον σὲ φοιτητὲς μιᾶς Σχολῆς ἢ μαθητὲς ἐνὸς Σχολείου ἢ καὶ ἀκόμη ἕνα σύστημα πὺν θὰ ἐπέτρεπε συναντήσεις μόνον ἀνάμεσα σ' ἐκείνους πὺν θὰ εἶχαν μιὰ εἰδικὴ προσέγγιση στὸν συζητούμενο τίτλο. Κάθε ἕνας ἀπὸ τοὺς περιορισμοὺς αὐτοὺς μπορεῖ νὰ προωθήσει εἰδικoὺς στόχους στὸν τομέα τῆς μαθήσεως. Φοβοῦμαι ὅμως ὅτι συχνότερα αὐτὸ πὺν κρύβεται πίσω ἀπὸ τοὺς περιορισμοὺς αὐτοὺς εἶναι ἕνα εἶδος περιφρονήσεως πὺν πηγάζει ἀπὸ τὴν προκατάληψη γιὰ τὴν ἄγνοια τῶν ἀνθρώπων: οἱ ἐκπαιδευτικοὶ θέλουν νὰ ἐμποδίσουν συναντήσεις ἀνάμεσα σὲ ἀμαθεῖς γύρω ἀπὸ ἕνα κείμενο πὺν ἴσως νὰ μὴν καταλαβαίνουν ἀλλὰ πὺν τὸ διαβάζουν «μόνον» ἐπειδὴ τοὺς ἐνδιαφέρει.

Ἡ τρίτη ἀντίρρηση: Γιατὶ νὰ μὴν διευκολύνουμε τίς συναντήσεις αὐτὲς μὲ ἀνάλογα πλαίσια ὅπως χῶροι, προγραμματισμός, ἐπιλογή, καὶ προστασία; Αὐτὸ γίνεται σήμερα ἀπὸ τὰ σχολεῖα μὲ ὅλη ἐκεῖνη τὴν ἀποτελεσματικότητα πὺν χαρακτηρίζει τὴν πλατειὰ γραφειοκρατία. Ἄν ἡ πρωτοβουλία γιὰ τὴν συνάντηση ἀφεθεῖ στὰ ἴδια τὰ ἄτομα, ἄλλοι ὀργανισμοὶ θὰ κάνουν τὴν δουλειὰ αὐτὴ καὶ πιθανῶς πολὺ καλύτερα ἀπὸ τὸ σχολεῖο. Σκέφτομαι πόσο τὰ ἐστιατόρια, οἱ ἐκδότες, τὰ τηλεφωνικὰ κέντρα, τὰ μεγάλα καταστήματα καὶ ἀκόμη καὶ τὰ τραῖνα θὰ θελτίωναν τίς ὑπηρεσίες τους ὅσο θὰ φρόντιζαν νὰ τίς κάνουν ἐλκυστικὲς γιὰ ἐκπαιδευτικὲς συναντήσεις.

Σὲ μιὰ πρώτη συνάντηση σ' ἕνα καφέ, τὸ σημεῖο ἀναγνωρίσεως θὰ μπορούσε νὰ εἶναι ἡ τοποθέτηση τοῦ βιβλίου γιὰ τὸ ὁποῖο προορίζεται ἢ συζήτηση, δίπλα στὸ φλυτζάνι τοῦ καθενός. Οἱ ἄνθρωποι πὺν πῆραν τὴν πρωτοβουλία νὰ ὀργανώσουν τέτοιες

συναντήσεις σύντομα θὰ μάθουν τί πρέπει νὰ παραθέσουν ὥστε νὰ βροῦν αὐτοὺς πὺν ἀναζητήσαν. Ὁ κίνδυνος νὰ ὀδηγήσει μιὰ τέτοια συζήτηση σὲ ἀπώλεια χρόνου, ἀπογοήτευση ἢ ἀκόμη καὶ δυσἀρέσκεια εἶναι ἀσφαλῶς μικρότερος ἀπὸ τὸν ἀνάλογο κίνδυνο πὺν ἀντιμετωπίζει ὁ ὑποψήφιος φοιτητής. Μιὰ τέτοια συνάντηση ὀργανωμένη, μέσω ἠλεκτρονικοῦ ὑπολογιστοῦ, γιὰ τὴ συζήτηση ἐνὸς ἄρθρου ἐνὸς περιοδικοῦ, μέσα σ' ἕνα καφέ, τῆς Τετάρτης Λευφόρου, δὲν ὑποχρεώνει κανένα ἀπὸ τοὺς δύο νὰ μείνει περισσότερο ἀπὸ ὅσο χρειάζεται γιὰ νὰ πιεῖ ἕναν καφέ, οὔτε ἐπιβάλλει μιὰ νέα συνάντηση στὸ μέλλον. Ἡ πιθανότητα ὅμως, ἡ συνάντηση αὐτὴ νὰ σπάσει τὴν μονοτονία τῆς ζωῆς σὲ μιὰ σύγχρονη πόλη καὶ νὰ προωθήσει μιὰ νέα φιλία, μιὰ προσωπικὴ προσπάθεια ἢ μιὰ κριτικὴ ἀντιμετώπιση, εἶναι μεγάλη (τὸ γεγονός ὅτι μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ τὸ FBI μπορεῖ νὰ καταγράψει ὅλα ὅσα διαβάζει κανεὶς καθὼς καὶ ὅλες του τίς συναντήσεις εἶναι ἀναμφισβήτητο. Ὅτι αὐτὸ ὅμως θὰ πρέπει νὰ μᾶς ἀνησυχεῖ στὴν ἐποχὴ μας, καταντᾶ διασκεδαστικὸ γιὰ ἕναν ἐλεύθερο ἄνθρωπο, ὁ ὁποῖος θέλοντας καὶ μὴ συμβάλλει στὸ νὰ πνιγοῦν τελικὰ οἱ χαφιέδες μέσα στὸν ὠκεανὸ τῶν ἄσχετων στοιχείων πὺν μαζεύουν).

Καὶ ἡ συναλλαγή στὸ ἐπίπεδο τῆς εἰδικότητος καὶ ὁ συσχετισμὸς τῶν ἀνθρώπων βασίζονται στὴν ἄποψη ὅτι ἐκπαίδευση γιὰ ὅλους σημαίνει ἐκπαίδευση μέσω ὄλων. Μόνον ἡ κινήτοποίηση ὀλόκληρου τοῦ πληθυσμοῦ καὶ ὄχι τὸ τραβολόγημα στὰ διάφορα εἰδικὰ ἰνστιτοῦτα, μπορεῖ νὰ ὀδηγήσει σὲ μιὰ λαϊκὴ κουλτούρα. Τὸ δικαίωμα κάθε ἀνθρώπου νὰ ἀσκῆσει τὴν ἱκανότητά του στὴν μάθηση καὶ στὴν διδασκαλία ἔχουν σήμερα καταχραστεῖ οἱ ἐξουσιοδοτημένοι δάσκαλοι. Μὲ τὴν σειρά τῆς, ἡ ἱκανότητα τοῦ δασκάλου περιορίζεται μόνον σὲ ὅτι μπορεῖ νὰ γίνεῖ μέσα στὸ σχολεῖο. Καὶ σὰν ἀποτέλεσμα ἔρχεται ἡ ἀλλοτρίωση τῆς ἐργασίας ἀπὸ τὴνσχόλη: ἔτσι καὶ ὁ θεατῆς καὶ ὁ ἐργάτης ὑποτίθεται ὅτι πρέπει νὰ εἶναι ἐτοιμοὶ νὰ προσαρμοσθοῦν ἀμέσως σὲ μιὰ ρουτίνα πὺν ἔχει προετοιμαθεῖ γιὰ χάρη τους. Ἡ προσαρμογὴ τοῦ τύπου σχεδίου, ὀδηγιῶν καὶ δημοσιότητας ἐνὸς προϊόντος, διαμορφώνει τὰ ἄτομα γιὰ ἕνα ρόλο στὸν ἴδιο βαθμὸ ὅσο καὶ ἡ συμβατικὴ ἐκπαίδευση μέσω τοῦ σχολείου. Μιὰ ριζικὴ ἐναλλακτικὴ λύση σὲ μιὰ κοινωνία σχολείων δὲν ἀπαιτεῖ μόνον νέους μηχανισμοὺς γιὰ

τήν τυπική απόκτηση μιᾶς ειδικότητας και τήν χρήση της για εκπαιδευτικούς σκοπούς. Μιά κοινωνία ἀπαλλαγμένη ἀπὸ σχολεῖα προϋποθέτει μιὰ νέα προσέγγιση σὲ ὅτι θὰ ἀποκαλοῦσα περιστασιακή ἢ ἐλεύθερη ἐκπαίδευση.

Ἡ ἐλεύθερη αὐτὴ ἐκπαίδευση δὲν μπορεῖ βεβαίως νὰ ξαναπάρει τὴν μορφή πὺ εἶχε στὴν πόλη ἢ στὸ χωριὸ τοῦ Μεσαίωνα. Ἡ παραδοσιακὴ κοινωνία ἔμοιαζε περισσότερο μὲ ἓνα σύνολο ἀπὸ συγκεντρωτικούς κύκλους μὲ κατανοητὲς δομές, ἐνῶ ὁ σύγχρονος ἄνθρωπος πρέπει νὰ μάθει νὰ κατανοεῖ δομές μὲ τίς ὁποῖες μόνον ὀριακὰ συνδέεται. Στὸ χωριό, ἡ γλώσσα, ἡ ἀρχιτεκτονική, ἡ δουλειά, ἡ θρησκεία καὶ τὰ οἰκογενειακὰ ἦθῃ εἶχαν μεταξύ τους μιὰ συνέπεια, μιὰ ἀμοιβαία ἐρμηνεία καὶ στήριξη. Ἔτσι, ἡ ἀνάπτυξη τοῦ ἐνὸς ἀπὸ αὐτὰ δὲν ἦταν ξεκομμένη ἀπὸ τὴν ἀνάπτυξη τῶν ἄλλων. Ἀκόμη καὶ ἡ εἰδικὴ μαθητεία ἦταν ἓνα ὑποπροϊὸν μιᾶς εἰδικῆς δραστηριότητος ὅπως π.χ. ἦταν ἡ ἐργασία τοῦ τσαγγάρη ἢ τοῦ ψάλτη. Ἄν ὁ μαθητευόμενος δὲν ἔφθανε ποτὲ νὰ γίνεῖ μάστορας ἢ λόγιος, συνέχιζε νὰ συμβάλλει στὴν κατασκευὴ παπουτσιῶν ἢ στὴν διαδικασία τῆς λειτουργίας. Ἡ ἐκπαίδευση δὲν ἀνταγωνιζόταν οὔτε τὴν δουλειά, οὔτε τὴν σχολή. Ἦταν σχεδὸν σὲ κάθε μορφή της, μιὰ λειτουργία σύνθετη καὶ ἀπροσχεδίαστη καὶ κρατοῦσε ὅσο ὀλόκληρη ἢ ζωή.

Ἡ σύγχρονη κοινωνία εἶναι προῖον συνειδητῶν σχεδιασμῶν καὶ τὸ ἴδιο πρέπει νὰ ἰσχύει καὶ γιὰ τίς ἐκπαιδευτικὲς δυνατότητες. Ἡ ἐξάρτησή μας ἀπὸ τὴν εἰδικευμένη συνεχὴ διδασκαλία μὲσα ἀπὸ τὸ σχολεῖο, θὰ ἀρχίσει νὰ ἐλαττώνεται καὶ θὰ πρέπει νὰ ἀνακαλύψουμε νέους τρόπους μάθησης καὶ διδασκαλίας ἢ ποιότητα ὄλων τῶν σχετικῶν θεσμῶν θὰ πρέπει ἐπίσης νὰ βελτιωθεῖ. Ἡ πρόβλεψη ὅμως αὐτὴ εἶναι διφορούμενη. Θὰ μπορούσε νὰ σημαίνει ὅτι οἱ ἄνθρωποι στὶς σύγχρονες πόλεις θὰ γίνονται ὄλο καὶ περισσότερο θύματα μιᾶς ἀποτελεσματικῆς διαδικασίας καθολικῆς καθοδήγησης καὶ μεθόδευσης, ὅταν θὰ στερηθοῦν ἀκόμα καὶ τὴν ἐλάχιστη πρόφαση πὺ προσφέρουν σήμερα τὰ φιλελεύθερα σχολεῖα γιὰ τὴν ἀνεξαρτησία τῆς σκέψης — σὲ μερικούς τουλάχιστον μαθητὲς του.

Θὰ μπορούσε ἐπίσης νὰ σημαίνει ὅτι οἱ ἄνθρωποι θὰ ὀχυρώνονται λιγότερο πίσω ἀπὸ τὰ διπλώματα πὺ ἔχουν ἀποκτήσει στὰ

σχολεῖα καὶ ἔτσι θὰ ἀποκτήσουν τὸ κουράγιο νὰ ἀντιδράσουν καὶ νὰ πάρουν στὰ χέρια τους τὸν ἔλεγχο καὶ τὴν καθοδήγηση τῶν θεσμῶν. Γιὰ νὰ ἐξασφαλισθεῖ αὐτὸ τὸ τελευταῖο θὰ πρέπει νὰ μάθουμε νὰ ἐχτιμοῦμε τὴν κοινωνικὴ σημασία τῆς ἐργασίας καὶ τῆς σχολῆς μὲ κριτήριο τὴν δυνατότητα πὺ προσφέρουν γιὰ ἐκπαιδευτικὲς συναλλαγές. Ἔτσι, ἡ ἀποτελεσματικὴ συμμετοχὴ στὴν πολιτικὴ ἐνὸς δρόμου, ἐνὸς τόπου ἐργασίας, μιᾶς βιβλιοθήκης, ἐνὸς προγράμματος εἰδήσεων ἢ ἐνὸς νοσοκομείου εἶναι τὸ καλύτερο κριτήριο γιὰ τὴν ἐκτίμηση τῆς ἀξίας τους σὰν ἐκπαιδευτικῶν θεσμῶν.

Πρόσφατα μίλησα σὲ μιὰ ομάδα μαθητῶν τοῦ Γυμνασίου, πὺ εἶχαν ὀργανώσει ἓνα κίνημα ἀντίστασης ἀπέναντι στὴν ὑποχρεωτικὴ ἐγγραφή' τους στὴν ἐπόμενη τάξη. Τὸ σύνθημά τους ἦταν «Συμμετοχὴ — ὄχι ὑποκρισία». Ἀπογοητεύθηκαν ὅταν εἶδαν ὅτι αὐτὸ θεωρήθηκε σὰν αἴτημα γιὰ λιγότερη ἀντί γιὰ περισσότερη ἐκπαίδευση καὶ μὺ θύμισαν τίς ἀντιρρήσεις τοῦ Κάρλ Μάρξ ἀπέναντι σὲ ἓνα σημεῖο τοῦ προγράμματος τῆς Γκότα σχετικά μὲ τὴν ἀπαγόρευση τῆς ἐργασίας στὰ παιδιὰ διὰ νόμου. Ὁ Μάρξ ἦταν ἀντίθετος στὴν πρόταση αὐτὴ μὲ τὴν ἔννοια ὅτι ἡ ἐκπαίδευση τῶν παιδιῶν θὰ εὐδοκίμοῦσε μόνο μέσα ἀπὸ τὴν ἐργασία. Ἄν ὑποθεθεῖ ὅτι ὁ σημαντικότερος καρπὸς τῆς ἐργασίας εἶναι ἡ παιδεία καὶ ἡ δυνατότητα μεταδόσεως τῆς παιδείας μέσω τῆς ἐργασίας σὲ ἄλλους, τότε ἡ ἀλλοτρίωση τῆς σύγχρονης κοινωνίας μὲ τὴν παιδαγωγικὴ ἔννοια εἶναι χειρότερη ἀπὸ τὴν οἰκονομικὴ τῆς ἀλλοτρίωση.

Τὸ μεγαλύτερο ἐμπόδιο γιὰ τὴν δημιουργία μιᾶς κοινωνίας μὲ ἀληθινὴ ἐκπαίδευση εἶναι, μὺ ἔλεγε ἓνας νέγρος φίλος μου στὸ Σικάγο, ὅτι ἡ φαντασία μας εἶναι κ' αὐτὴ «ἐκπαιδευμένη». Ἐπιτρέπουμε στὸ κράτος νὰ καθορίσει τίς ἐκπαιδευτικὲς ἀδυναμίες τῶν πολιτῶν καὶ στὴν συνέχεια νὰ δημιουργήσει ἓναν φορέα ὁ ὁποῖος θὰ τίς ἀντιμετωπίσει. Ἔτσι, συμμετέχουμε στὴν ψευδαίσθηση ὅτι μπορούμε νὰ διακρίνουμε ἀνάμεσα στὸ τί εἶναι καὶ τί δὲν εἶναι ἀναγκαῖα ἐκπαίδευση γιὰ τοὺς ἄλλους, ἀκριβῶς ὅπως οἱ παλιότερες γενιὲς νομοθετοῦσαν τὸ τί εἶναι ἱερὸ καὶ τί δὲν εἶναι.

Ὁ Ντουρκχάιμ δεχόταν ὅτι ἡ ἱκανότητα αὐτὴ νὰ χωρίζουμε τὴν κοινωνικὴ πραγματικότητα σὲ δύο σφαῖρες εἶναι ἡ ἴδια ἢ

οὐδα τῆς θρησκείας. Ὑπάρχουν, ἔλεγε, θρησκείες, χωρίς τὴν ἔννοια τοῦ ὑπερφυσικοῦ καὶ θρησκείες χωρίς θεοῦς, δὲν ὑπάρχει ὅμως καμιά θρησκεία ποὺ νὰ μὴν διαχωρίζει τὸν κόσμον σὲ πράγματα καὶ πρόσωπα καὶ περιόδους ποὺ εἶναι ἱερά καὶ σὲ ἄλλα ποὺ κατὰ συνέπεια εἶναι ἀνόσια. Ἡ ἀποψη τοῦ Ντουρκχάμι μπορεῖ νὰ ἐφαρμοθεῖ καὶ στὴν κοινωνιολογία τῆς ἐκπαίδευσης ἀφοῦ τὸ σχολεῖο στὴ βάση του κάνει ἕναν παρόμοιο διαχωρισμό.

Ἡ ἴδια ἡ ὑπαρξη τῶν ὑποχρεωτικῶν σχολείων, διαχωρίζει κάθε κοινωνία σὲ δύο σφαῖρες: μερικὲς διαδικασίες, περίοδοι, ἀγωγὲς καὶ ἐπαγγέλματα εἶναι «ἀκαδημαϊκὰ» ἢ «παιδαγωγικὰ» ἐνῶ ἄλλα δὲν εἶναι. Ἡ δύναμη τοῦ σχολείου νὰ διαχωρίζει τὴν κοινωνικὴ πραγματικότητα δὲν ἔχει ὄρια: ἡ ἐκπαίδευση χωρίζεται ἀπὸ τὸν κόσμον, καὶ ὁ κόσμος ἀπὸ τὴν ἐκπαίδευση.

Ἀπὸ τὸν Μπρονχούφερ καὶ μετὰ οἱ σύγχρονοι θεολόγοι ἔχουν ἐντοπίσει τὴν σύγχυση ποὺ ἐπικρατεῖ σήμερα ἀνάμεσα στὸ μήνυμα τῆς Βίβλου καὶ στὴν θεσμοποιημένη θρησκεία. Τονίζουν τὴν ἐμπειρία ποὺ ἀποκτᾷ ἡ Χριστιανικὴ ἐλευθερία καὶ πίστη ἀπὸ τὴν ἀποχὴ ἀπὸ τὴν ἐκκλησία. Ἀναπόφευκτα, αὐτὰ ἤχουν ὡς βλασφημίες στ' αὐτιά πολλῶν ἐκκλησιαστικῶν. Χωρὶς ἀμφιβολία, ἡ ἐκπαιδευτικὴ διαδικασία θὰ εὐνοηθεῖ ἀπὸ τὴν κατάργηση τῶν σχολείων παρ' ὅλο ποὺ τὸ αἶτημα αὐτὸ ἤχει σὲ πολλοὺς ὡς προδοσία τοῦ διαφωτισμοῦ. Ἀλλὰ αὐτὴ καθ' ἑαυτὴ ἡ ἔννοια τοῦ διαφωτισμοῦ ἔχει σήμερα προδοθεῖ ἀπὸ τὸ σχολεῖο.

Ὁ διαχωρισμὸς τῆς πίστεως ἀπὸ τὴν ἐκκλησία εἶναι ἕνα ἔργο ποὺ ἐξαρτᾶται ἀπὸ ἐκείνους τοὺς Χριστιανοὺς ποὺ ἦταν κάποτε ριζωμένοι στὴν ἐκκλησία. Μὲ τὸν ἴδιον τρόπο, ἡ κατάργηση τῶν σχολείων στὴν ἐκπαίδευση ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴν ἡγεσία ἐκείνων ποὺ ἀραιετύχθησαν μέσα στὰ σχολεῖα. Τὸ ἱστορικὸ τους δὲν μπορεῖ νὰ χρησιμεύσει ὡς ἄλλοθι γιὰ τὸ ἔργο αὐτό: κάθε ἕνας ἀπὸ ἐμᾶς παραμένει ὑπεύθυνος γιὰ αὐτὸ ποὺ εἶναι, ἀκόμη καὶ στὴν περίπτωση ποὺ δὲν μπορεῖ νὰ κάνει τίποτε ἄλλο ἀπὸ τὸ νὰ ἀποδεχτεῖ αὐτὴν τὴν εὐθύνη καὶ νὰ χρησιμεύσει ὡς προειδοποίηση γιὰ τοὺς ἄλλους.

## 2. Ἡ φαινομενολογία τοῦ σχολείου

Μερικὲς λέξεις ἔχουν γίνει τόσο εὐκαμπτες ὥστε παύουν νὰ εἶναι χρήσιμες. Εἶναι ἡ περίπτωση τῶν ὄρων «σχολεῖο» καὶ «διδασκαλία». Σὰν ἀμοιβάδες προσαρμόζονται σὲ κάθε φραστικὸ ἀνοιχτό. Ἡ ABM θὰ διδάξει τοὺς Ρώσους, ἡ IBM θὰ διδάξει τὰ χρωματὰ παιδιά, καὶ ὁ στρατὸς θὰ γίνει τὸ σχολεῖο τοῦ ἔθνους.

Ἡ ἔρευνα γιὰ ἐναλλακτικὰ λύσεις στὴν ἐκπαίδευση θὰ πρέπει ἐπομένως νὰ ἀρχίσει μὲ μιὰ συμφωνία γιὰ τὸ τί ἐννοοῦμε μὲ τὸν ὄρο «σχολεῖο». Αὐτὸ μπορεῖ νὰ γίνει μὲ διάφορους τρόπους. Μποροῦμε νὰ ἀρχίσουμε ἀραδιάζοντας τίς λαθάνουσες λειτουργίες ποὺ ἐπιτελοῦν τὰ σύγχρονα σχολικὰ συστήματα, ὅπως ἡ ἐπιστασία, ἡ ἐπιλογή, ἡ καθοδήγηση καὶ ἡ μάθηση. Μποροῦμε νὰ κάνουμε μιὰ ἀνάλυση πελατῶν καὶ νὰ ἐπαληθεύσουμε ποιὲς ἀπὸ αὐτὰς τίς λαθάνουσες λειτουργίες ὑπηρετοῦν ἢ ὄχι τοὺς δασκάλους, τοὺς ὑπαλλήλους, τὰ παιδιά, τοὺς γονεῖς ἢ τὰ ἐπαγγέλματα. Μποροῦμε νὰ ἀναζητήσουμε τὴν ἱστορία τῆς Δυτικῆς κουλτούρας καὶ τίς πληροφωρίες τῆς Ἀνθρωπολογίας γιὰ νὰ θροῦμε θεσμοὺς ποὺ ἐπαιξάν ἀνάλογους ρόλους μὲ τὰ σημερινὰ σχολεῖα. Μποροῦμε τέλος, νὰ φέρουμε στὴν μνήμη μας ὅλες τίς κατηγορικὲς προτάσεις ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ Κομμένου ἢ ἀκόμη καὶ τοῦ Κουίντιλιανοῦ καὶ νὰ διαπιστώσουμε πὲ ποιὲς πλησιάζει περισσότερο τὸ σύγχρονο σχολικὸ σύστημα. Ὅμως, κάθε μιὰ ἀπὸ τίς προσεγγίσεις αὐτὲς μᾶς ὑποχρεώνει νὰ ἀρχίσουμε μὲ ὀρισμένες ὑποθέσεις ἀναφορικὰ μὲ τὴν σχέση ἀνάμεσα στὸ σχολεῖο καὶ στὴν ἐκπαίδευση. Γιὰ νὰ ἀναπτύξουμε μιὰ γλῶσσα μὲ τὴν ὁποία νὰ μποροῦμε νὰ μιλάμε γιὰ τὸ σχολεῖο χωρὶς συνεχεῖς ἀναφορὲς στὴν ἐκπαίδευση, διάλεξα νὰ ἀρχίσω μὲ κάτι ποὺ μπορεῖ νὰ ὀνομασθεῖ φαινομενολογία τοῦ δημόσιου σχολείου. Γιὰ τὸν σκοπὸ αὐτὸ θὰ ὀρίσω τὸ «σχολεῖο» ὡς μιὰ διαδικασία ποὺ ἀναφέρεται σὲ ὀρισμένη ἡλικία, σχετίζεται

μέ τον δάσκαλο και απαιτεί πλήρη παρακολούθηση στα πλαίσια ενός υποχρεωτικού κύκλου σπουδών.

## 1. Ηλικία

Το σχολείο ταξινομεί τα άτομα με βάση την ηλικία. Η ταξινόμηση αυτή στηρίζεται πάνω σε τρία αναγνίσιμα αξιώματα. Τα παιδιά ανήκουν στο σχολείο. Τα παιδιά μαθαίνουν στο σχολείο. Τα παιδιά μπορούν να διδαχθούν μόνο στο σχολείο. Πιστεύω ότι επιβάλλεται να εξετάσουμε σοβαρά αυτά τα τρία αξιώματα.

Όλοι έχουμε συνηθίσει στην έννοια του παιδιού. Έχουμε αποφασίσει ότι πρέπει να πηγαίνουν στο σχολείο, να κάνουν ότι τους λένε και να μην έχουν ούτε εισόδημα δικό τους, ούτε δική τους οικογένεια. Υποθέτουμε ότι θα πρέπει να ξέρουν τη θέση τους και να συμπεριφέρονται σαν παιδιά. Θυμόμαστε, άλλοτε με νοσταλγία, άλλοτε με πικρία την εποχή που είμασταν κι εμείς παιδιά. Υποτίθεται ότι θα πρέπει να ανεχόμαστε την «παιδική συμπεριφορά» των παιδιών. Για μας, ο άνθρωπος είναι ένα είδος που έχει και την ευλογία και την τυραννία της ανατροφής των παιδιών. Ξεχνάμε όμως, ότι η άποψη που έχουμε σήμερα για την «παιδική ηλικία» αναπτύχθηκε μόνον πρόσφατα στην Δ. Ευρώπη και ακόμη πιο πρόσφατα στην Αμερική.\*

Η παιδική ηλικία σαν ξεχωριστή φάση από την βρεφική ηλικία, την εφηβεία ή την νεότητα, υπήρξε άγνωστη στις περισσότερες ιστορικές περιόδους. Ορισμένες περιόδους του Χριστιανισμού δεν είχαν καν συνειδητοποιήσει τις σωματικές αναλογίες της ηλικίας αυτής. Οι καλλιτέχνες έδειχναν το παιδί σαν μικρογραφία ώριμου ανθρώπου καθισμένου στην αγκαλιά της μάνας του. Τα παιδιά εμφανίστηκαν στην Ευρώπη μαζί με τα ωρολόγια της σέπης και τους Χριστιανούς τοκογλύφους της Αναγέννησης. Πριν από τον αιώνα μας ούτε οι φτωχοί, ούτε οι πλούσιοι γνώριζαν τίποτε για τα παιδικά ρούχα, τα παιδικά παιχνίδια ή την παιδική ασυλία. Η παιδική ηλικία ανήκε στην αστική τάξη. Το παιδί

\* Για την παράλληλη ιστορία του σύγχρονου καπιταλισμού και της σύγχρονης παιδικής ηλικίας βλ. Philippe Ariès, «Αιώνες παιδικής ηλικίας», Κνορφ, 1962.

του εργάτη, του αγρότη και του ευγενούς ντυνόταν ακριβώς όπως ο πατέρας του, έπαιζε τα ίδια παιχνίδια με τον πατέρα του και καμιά φορά το απαγχόνιζαν όπως ακριβώς και τον πατέρα του. Μετά την ανακάλυψη της παιδικής ηλικίας από την αστική τάξη όλα αυτά άλλαξαν. Μόνον μερικές εκκλησίες συνέχισαν να σέβονται για λίγο καιρό ακόμη την αξιοπρέπεια και την ωριμότητα των νέων. Μέχρι τη δεύτερη Σύνοδο του Βατικανού, κάθε παιδί μάθαινε ότι ο Χριστιανός αποκτάει ήθικη συνείδηση και ελευθερία στην ηλικία των έπτά ετών και ότι από την ηλικία αυτή και μετά μπορούσε να διαπράττει αμαρτήματα για τα οποία αντιμετώπιζε την αιωνιότητα της κολάσεως. Προς τα μέσα του αιώνα αυτού, οι γονείς της μεσαιας τάξης άρχισαν να προσπαθούν να απαλλάξουν τα παιδιά τους από τις συνέπειες αυτού του δόγματος, κατ'ή θέση τους αυτή απέναντι στα παιδιά κυριαρχεί σήμερα στην πρακτική της Εκκλησίας.

Ός τον περασμένο αιώνα, τα «παιδιά» της μεσαιας τάξης κατασκευάζονταν στο σπίτι με την βοήθεια των δασκάλων και των ιδιωτικών σχολείων. Μόνον με την έλευση της Βιομηχανικής κοινωνίας έγινε δυνατή η μαζική παραγωγή της «παιδικής ηλικίας» και η εξάπλωσή της στις μεγάλες μάζες. Το σχολικό σύστημα είναι ένα σύγχρονο φαινόμενο όπως είναι και η παιδική ηλικία που το σύστημα αυτό παράγει.

Σήμερα οι περισσότεροι άνθρωποι δεν έχουν την εμπειρία της «παιδικής ηλικίας» αφού μόνον μια μειονότητα ζει στις βιομηχανικές πόλεις. Στις Άνδεις αρχίζει κανείς να σκάβει από τη στιγμή που θα γίνει «χρήσιμος». Ός την στιγμή εκείνη φυλάει τα πρόβατα. Αν έχει κανείς τραφεί σωστά γίνεται χρήσιμος στα ένδεκα, αλλιώς γύρω στα δώδεκα χρόνια του. Πρόσφατα, συζητούσα με τον νυχτοφύλακά μου, τον Μάρκος, για τον γιό του που σε ηλικία ένδεκα ετών δουλεύει σ' ένα κουρείο. Του είπα στα Ισπανικά ότι ο γιός του είναι ακόμη ένα «nino» (παιδί). Ο Μάρκος εκπληκτος, μου απάντησε με ένα άφελές χαμόγελο: «Νομίζω ότι έχεις δίκιο δόν Ιβάν». Όταν κατάλαβα ότι ως τη στιγμή που του έκανα την παρατήρηση αυτή ο Μάρκος είχε την έννοια «γιός» στο μυαλό του, αισθάνθηκα ένοχος γιατί τράβηξα το παραπέτασμα της «παιδικής ηλικίας» ανάμεσα σε δυο ευαίσθητα πρό-

σωπα. Βεβαίως αν Ήλεγα σε κάποιον που ζει στα παραπήγματα τής Νέας Υόρκης ότι ο έργαζόμενος γυιός του είναι ακόμη «παιδί» δέν θα Ήδειχνε καμιά Ήκπληξη. Ήέρει πολύ καλά ότι ο γυιός του στα Ήνδεκά του χρόνια στερείται τήν «παιδική Ήλικία» και τó θεωρεί αυτό άδικία. Ο γυιός του Μάρκος δέν Ήχει ακόμη προσβληθεί από τήν Ήπιθυμία για τήν παιδική Ήλικία· ο γυιός όμως του Νεο-υορκέζου αισθάνεται στερημένος.

Οί περισσότεροι λοιπόν άνθρωποι στον κόσμο, είτε δέν Ήπιθυμούν είτε δέν μπορούν να Ήξασφαλίσουν «παιδική Ήλικία» στα παιδιά τους. Φαίνεται όμως Ήπίσης ότι Ή παιδική Ήλικία είναι Ήνα Ήμπόδιο σε Ήνα μεγάλο αριθμό από τους λίγους Ήκείνους που τήν Ήχουν Ήποστει. Πολλοί από αυτούς απλώς Ήξαναγκάζονται να τήν Ήποστούν και δέν είναι καθόλου Ήυχαριστημένοι που παίζου τον ρόλο του παιδιού. Ή Ήρίμανση δια μέσου τής παιδικής Ήλικίας σημαίνει να είσαι καταδικασμένος σε μιá διαδικασία άπάνθρωπου άγταγωνισμού άνάμεσα στην άυτοσυνείδηση και σε Ήνα ρόλο που Ήπιβάλλει μιá κοινωνία που διέρχεται τήν σχολική της περίοδο. Ούτε ο Στέφεν Δαίδαλος\*, ούτε ο Άλεξάντερ Πορνόου\*\* άπόλαυσαν τήν παιδική τους Ήλικία και Ήποπτεύομαι ότι σε Ήλάχιστους από Ήμáς θα άρεσε να τους μεταχειρίζονται σαν παιδιά.

Άν ο θεσμός δέν άπαιτούσε Ήρισμένη Ήλικία και Ήποχρεωτική μάθηση, τότε Ή παραγωγή τής «παιδικής Ήλικίας» θα σταματούσε. Οί νέοι στις πλούσιες χώρες θα άπαλλάσσονταν από τήν καταστροφικότητά της, και τά φτωχά κράτη θα σταματούσαν να συναγωνίζονται τήν παιδικότητα των πλούσιων. Άν Ή κοινωνία Ήξεπεράσει τήν Ήποχή αυτή τής «παιδικής Ήλικίας» θα γίνει πιό θιώσιμη για τους νέους. Ή τωρινή διάσταση άνάμεσα σε μιá κοινωνία Ήρίμων ανθρώπων που προσποιείται ότι είναι άνθρωπιστική, και σε Ήνα περιβάλλον σχολείων που γελοιοποιεί τήν πραγματικότητα, δέν θα μπορούσε πλέον να διατηρηθεί.

Ή κατάργηση των σχολείων θα δώσει Ήπίσης Ήνα τέλος στις τωρινές διακρίσεις που Ήυνοούν τά παιδιά, σε Ήλη τή διάρκεια τής Ήφηβείας και τής νεότητάς τους, σε βάρος των νηπίων, των Ήρίμων και των γέρων. Ή άπόφαση τής κοινωνίας, να διαθέτει τους

\* Βλέπε «Τό πορτραίτο του καλλιτέχνη» του James Joyce.

\*\* Βλέπε «Τό παράπονο του Πορνόου» του Philip Roth.

Ήκπαιδευτικούς πόρους, κατά προτίμηση στους πολίτες Ήκείνους που Ήχουν περάσει τó στάδιο των τεσσάρων πρώτων χρόνων τής ζωής, όπου Ή ικανότητα για μάθηση είναι Ήξαιρετική, και δέν Ήχουν φθάσει ακόμη στο σημείο να κινητοποιούνται οί Ήδιοι για τήν μάθησή τους, θα φαινόταν Ήκ των Ήστέρων παράδοξη.

Ή καθιερωμένη σοφία μáς λέγει ότι τά παιδιά χρειάζονται τó σχολείο. Ή καθιερωμένη σοφία μáς λέγει ότι τά παιδιά μαθαίνουν στο σχολείο. Άλλά αυτή Ή καθιερωμένη σοφία είναι αυτή καθ' Ήαυτή προ΄όν του σχολείου, Ήφ' ΄δσον Ή κοινή λογική μáς λέγει ότι μόνον τά παιδιά μπορούν να διδαχθούν στο σχολείο. Μόνον διαχωρίζοντας τους άνθρωπους σε κατηγορίες ΄πως Ή «παιδική Ήλικία», μπορούμε να τους Ήξαναγκάσουμε να Ήποκύψουν στην Ήξουσία του δασκάλου.

## 2. Δάσκαλοι και μαθητές

Ήξ ΄ρισμού, τά παιδιά είναι μαθητές. Ή ζήτηση μέσα στο χώρο τής παιδικής Ήλικίας δημιουργεί μιá άπεριόριστη άγορά για δασκάλους. Τό σχολείο είναι Ήνας θεσμός που στηρίζεται στο ΄ξιωμα ότι Ή μάθηση είναι άποτέλεσμα τής διδασκαλίας. Και Ή καθιερωμένη σοφία συνεχίζει να δέχεται αυτό τó ΄ξιωμα, παρά τις άτέλειωτες άποδείξεις περιττό του άντιθέτου.

Ολοι μάθαμε τά περισσότερα από ΄σα Ήέρουμε Ήξω από τó σχολείο. Ή περισσότερη μάθηση Ήρχεται χωρίς τον δάσκαλο και συχνά παρά τήν Ήέλησή του. Τό τραγικότερο είναι ότι οί περισσότεροι άνθρωποι μαθαίνουν τó μάθημά τους από τó σχολείο, ακόμη και αν δέν πηγαίνουν ποτέ στο σχολείο.

Ολοι μαθαίνουν πώς να ζούν Ήξω από τó σχολείο. Μαθαίνουμε να μιλάμε, να σκεφτόμαστε, να αγαπάμε, να αισθανόμαστε, να παίζουμε, να βρίζουμε, να πολιτικολογούμε και να Ήργαζόμαστε χωρίς τήν μεσολάθηση του δασκάλου. Άκόμη και τά παιδιά που είναι κάτω από τήν φροντίδα του δασκάλου μέρα και νύχτα, δέν άποτελούν Ήξαιρεση στον κανόνα αυτό. Τά ΄ορφανά, τά καθυστερημένα και τά παιδιά των ΄διων των δασκάλων μαθαίνουν τά περισσότερα από ΄σα μαθαίνουν Ήξω από τις «Ήκπαιδευτικές» διαδικασίες που Ήχουν σχεδιαστεί για χάρη τους. Οί δάσκαλοι Ήκαναν

μιὰ πολὺ φτωχὴ ἐπίδειξη ὅταν δοκίμασαν νὰ ἀνεβάσουν τὸ ἐπίπεδο τῆς μάθησης ἀνάμεσα στοὺς φτωχοὺς. Οἱ φτωχοὶ γονεῖς ποὺ θέλουν νὰ στείλουν τὰ παιδιά τους στὸ σχολεῖο ἐνδιαφέρονται λιγότερο γιὰ τὸ τί θὰ μάθουν καὶ περισσότερο γιὰ τὸ δίπλωμα καὶ τὰ λεφτὰ ποὺ πρόκειται νὰ κερδίσουν. Οἱ γονεῖς τῆς μεσαίας τάξης βάζουν τὰ παιδιά τους κάτω ἀπὸ τὴ φροντίδα τοῦ δασκάλου γιὰ νὰ τὰ ἐμποδίσουν νὰ μάθουν ὅσα μαθαίνουν τὰ φτωχὰ παιδιά στοὺς δρόμους. Ἐρευνες ἔχουν ἀποδείξει ὅτι τὰ παιδιά μαθαίνουν τὰ πιὸ πολλὰ ἀπὸ ἐκεῖνα ποὺ οἱ δάσκαλοι ἰσχυρίζονται ὅτι τοὺς διδάσκουν, μέσα ἀπὸ ὀμάδες, ἀπὸ κόμικς, ἀπὸ τυχαῖες παρατηρήσεις καὶ πάνω ἀπὸ ὅλα μέσα ἀπὸ τὴν ἀπλὴ συμμετοχὴ τους στὴν τελετουργία τοῦ σχολείου. Οἱ δάσκαλοι στίς πιὸ πολλές περιπτώσεις ἐμποδίζουν αὐτὸ τὸ εἶδος τῆς μάθησης μέσα στὸ σχολεῖο.

Τὸ πενήντα τοῖς ἑκατὸ τῶν κατοίκων τῆς γῆς δὲν ἔχουν πατήσει τὸ πόδι τους σὲ σχολεῖο. Δὲν ἔχουν καμιὰ ἐπαφή μὲ δασκάλους καὶ στεροῦνται τὸ προνόμιο νὰ γίνουν σκασιάρχες. Ὅμως μαθαίνουν πάρα πολὺ ἀποτελεσματικὰ τὸ μήνυμα ποὺ διδάσκει τὸ σχολεῖο: ὅτι θὰ πρέπει νὰ πᾶνε σχολεῖο καὶ μάλιστα ὅσο γίνεται περισσότερο. Τὸ σχολεῖο τοὺς διδάσκει θαυμάσια τὴν κατωτέρω ρότητα, εἴτε διὰ μέσου τοῦ συστήματος φορολογίας ποὺ τοὺς ἐξαγαγκάζει νὰ πληρώσουν γι' αὐτό, εἴτε διὰ μέσου τοῦ δημαγωγοῦ ποὺ τροφοδοτεῖ τίς προσδοκίες ποὺ ἔχουν ἀπὸ αὐτό, εἴτε διὰ μέσου τῶν παιδιῶν τους ὅταν αὐτὰ ἔχουν ἀγκιστρωθεῖ πάνω σ' αὐτό. Ἔτσι καπηλεύεται ὁ αὐτοσεβασμὸς τῶν φτωχῶν ὅταν αὐτοὶ βαπτισθοῦν σὲ μιὰ πίστη ποὺ προσφέρει τὴ σωτηρία μόνον διὰ μέσου τοῦ σχολείου. Τουλάχιστον ἡ ἐκκλησία τοὺς ἔδινε μιὰ εὐκαιρία νὰ μετανοήσουν τὴν ὥρα τοῦ θανάτου. Τὸ σχολεῖο τοὺς ἀφήνει μὲ τὴν προσδοκία (μιὰ πλαστὴ ἐλπίδα) ὅτι αὐτὸ ποὺ δὲν πέτυχαν αὐτοὶ θὰ τὸ πετύχουν τὰ ἐγγόνια τους. Ἡ προσδοκία αὕτη εἶναι θεδαίως περισσότερη μάθηση διὰ μέσου τοῦ σχολείου καὶ ὄχι διὰ μέσου τοῦ δασκάλου.

Οἱ μαθητὲς ποτὲ δὲν ἀποδίδουν στὸν δάσκαλο τὰ περισσότερα ἀπὸ ὅσα μαθαίνουν. Μὲ πλήρη ἀλλὰ καὶ μὲ τὸ δίκιο τους ἀφήνονται στὴν παπαγαλία, στὸ διάβασμα καὶ στὴν ἐξυπνάδα τους γιὰ νὰ περάσουν τίς ἐξετάσεις, ἐνῶ κινητοποιοῦνται εἴτε ἀπὸ τὸ ζύλο εἴτε ἀπὸ τὸ δόλωμα μιᾶς ἐπιθυμητῆς καριέρας.

Οἱ μεγάλοι ἔχουν μιὰ τάση νὰ ρομαντικοποιήσουν τὴν σχολικὴ τους περίοδο. Ἐκ τῶν ὑστέρων ἀποδίδουν αὐτὰ ποὺ ἔμαθαν στὸν δάσκαλο τοῦ ὁποίου θαυμάζουν τὴν ὑπομονή. Ἀλλὰ οἱ ἴδιοι αὐτοὶ ἄνθρωποι θὰ ἀνησυχούσαν γιὰ τὴν διανοητικὴ ἰσορροπία ἐνὸς παιδιοῦ ποὺ θὰ ἔτρεχε στὸ σπίτι νὰ τοὺς πεῖ τί ἔμαθε ἐκεῖνη τὴν ἡμέρα ἀπὸ κάθε δάσκαλο ξεχωριστά.

Τὰ σχολεῖα δημιουργοῦν δουλειὲς γιὰ δασκάλους, ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὸ τί μαθαίνουν οἱ μαθητὲς ἀπὸ αὐτοὺς.

### 3. Πλήρης παρακολούθηση

Κάθε μῆνα βλέπω καὶ μιὰ ἄλλη λίστα ἀπὸ προτάσεις ποὺ κάποια βιομηχανία τῶν ΗΠΑ ὑποβάλλει στὸ ΑΙΟ, ὅπου συνιστᾶται ἡ ἀντικατάσταση τοῦ «κλασικοῦ δασκάλου» τῆς Νότιας Ἀμερικῆς εἴτε ἀπὸ εἰδικευμένους ὀργανωτὲς συστημάτων εἴτε ἀπὸ τὴν τηλεόραση. Στίς ΗΠΑ ἡ διδασκαλία σὰν ἔργο μιᾶς ὀμάδας ἀπὸ ἐκπαιδευτικοὺς ἐρευνητὲς, ὀργανωτὲς καὶ τεχνικούς, ἀρχίζει νὰ κερδίζει ἔδαφος. Ἀλλὰ, ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὸ ἂν πρόκειται γιὰ μιὰ δασκάλα ἢ γιὰ μιὰ ὀμάδα ἀπὸ ἀνθρώπους μὲ ἄσπρες μπλουζες, καὶ ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὸ ἂν θὰ πετύχει νὰ διδάξει τὸ θέμα του ἢ ὄχι, ὁ ἐπαγγελματίας δάσκαλος δημιουργεῖ κάτι τὸ ἀπαραβίαστο γύρω του.

Ἡ ἀβεβαιότητα γιὰ τὸ μέλλον τῆς ἐπαγγελματικῆς διδασκαλίας βάζει σὲ κίνδυνο τὴν σχολικὴ τάξη. Ἄν οἱ ἐπαγγελματίες ἐκπαιδευτικοὶ ἤθελαν νὰ εἰδικευθοῦν στὴν προαγωγή τῆς μάθησης, θὰ ἔπρεπε νὰ ἐγκαταλείψουν ἕνα σύστημα ποὺ ἀπαιτεῖ ἀνάμεσα σὲ 750 καὶ 1000 συγκεντρώσεις τὸν χρόνο. Ἀλλὰ θεδαίως οἱ δάσκαλοι κάνουν πολὺ περισσότερα ἀπὸ αὐτὸ καὶ μόνον. Ἡ καθιερωμένη σοφία τῶν σχολείων λέει σὲ γονεῖς, μαθητὲς καὶ ἐκπαιδευτικούς, ὅτι ὁ δάσκαλος γιὰ νὰ διδάξει, θὰ πρέπει νὰ ἀσκήσει τὴν ἐξουσία του σ' ἕνα χῶρο ἱερό. Αὐτὸ ἀληθεύει καὶ στὴν περίπτωση τῶν δασκάλων ποὺ διδάσκουν σὲ ἐξωσχολικὲς τάξεις.

Τὸ σχολεῖο ἀπὸ τὴν ἴδια τὴ φύση του τείνει νὰ δημιουργεῖ μιὰ ὀλοκληρωτικὴ ἀπαιτήση πάνω στὸν χρόνο καὶ στὴν ἐνέργεια ὅσων συμμετέχουν σ' αὐτό. Αὐτό, μὲ τὴ σειρά τοῦ, κάνει τὸν δάσκαλο φύλακα, κήρυκα καὶ θεραπευτὴ.

Σε κάθε ένα από αυτούς τους τρεις ρόλους ο δάσκαλος στηρίζει την εξουσία του σε διαφορετικές βάσεις. Ο δάσκαλος - φύλακας ενεργεί σαν αρχιερέας που οδηγεί τους μαθητές του μέσα από έναν τελετουργικό λαβύρινθο. Επιβλέπει την τήρηση των κανόνων και ρυθμίζει τις πολύπλοκες λεπτομέρειες της μύησης στην ζωή. Στην καλύτερη περίπτωση, θάξει τα πλαίσια για την απόκτηση κάποιας ειδικότητας, όπως έκαναν κάποτε οι δάσκαλοι. Χωρίς την ψευδαίσθηση ότι οδηγεί σε μια βαθειά μάθηση, εκπαιδεύει τους μαθητές του σε μερικές βασικές ρουτίνες.

Ο δάσκαλος - κήρυκας υποκαθιστά τους γονείς, τον Θεό ή το Κράτος. Καθοδηγεί τον μαθητή για το τί είναι σωστό ή λάθος, όχι μόνο στο σχολείο αλλά επίσης μέσα στην κοινωνία γενικότερα. Στέκεται in loco parentis για όλους και έτσι εξασφαλίζει το ότι όλοι αισθάνονται παιδιά του ίδιου Έθνους.

Ο δάσκαλος - θεραπευτής αισθάνεται εξουσιοδοτημένος να ερευνήσει την προσωπική ζωή του μαθητή του για να τον βοηθήσει να ωριμάσει σαν άτομο. Όταν όμως η λειτουργία αυτή ασκείται από κάποιον που είναι ταυτόχρονα φύλακας και κήρυκας, σημαίνει συνήθως ότι υποβάλλεται ο μαθητής σε ένα πειθαναγκασμό σχετικά με την έννοια που έχει για την αλήθεια και το καλό ή το κακό.

Η άποψη ότι μια φιλελεύθερη κοινωνία μπορεί να θεμελιωθεί πάνω στο σχολείο είναι παράδοση. Η συναλλαγή και μόνο δασκάλου και μαθητή φθάνει για να καταργήσει όλες τις έγγυσεις της ατομικής ελευθερίας. Όταν ο δάσκαλος ιδιοποιείται την λειτουργία του δικαστή, του ιδεολόγου και του γιατρού, αλλοιώνεται το βαθύτερο στυλ μιας κοινωνίας και μάλιστα μέσω της ίδιας εκείνης διαδικασίας που προετοιμάζει κάποιον για την ζωή. Ο δάσκαλος εκείνος που συνδυάζει αυτές τις τρεις εξουσίες συντελεί στην παραμόρφωση του παιδιού περισσότερο από την νομοθεσία εκείνη που καθιερώνει οικονομικές και νομικές διακρίσεις ή περιορίζει το δικαίωμα της συνάθροισης και της κατοικίας.

Οι δάσκαλοι δεν είναι βεβαίως οι μόνοι επαγγελματίες που προσφέρουν θεραπεία. Οι ψυχίατροι, οι κοινωνικοί λειτουργοί, ακόμη και οι δικηγόροι βοηθούν τους πελάτες τους να αποφασίσουν,

να αναπτύξουν την προσωπικότητά τους και τελικά να μάθουν. Όμως η κοινή λογική λέει ότι οι επαγγελματίες αυτοί οφείλουν να αποφεύγουν να επιβάλλουν την γνώμη τους για το καλό ή το κακό, ή να εξαναγκάσουν κάποιον να δεχθεί την συμβουλή τους. Οι δάσκαλοι και οι παπάδες είναι οι μόνοι επαγγελματίες που εκτός του ότι κηρύσσουν σε ένα καταναγκασμένο ακροατήριο, αισθάνονται ότι έχουν και το δικαίωμα να ανακατεύονται στις ιδιωτικές υποθέσεις των πελατών τους.

Τα παιδιά δεν προστατεύονται από τις διατάξεις του Συντάγματος για τις ατομικές ελευθερίες, όταν είναι αντιμέτωπα με αυτόν τον κοσμικό ιερέα, τον δάσκαλο. Το παιδί έρχεται αντιμέτωπο με κάποιον που φοράει μια άορατη τριπλή κορώνα, κάτι σαν την παπική τιάρα, το σύμβολο της τριπλής εξουσίας που ενσαρκώνεται στο ίδιο πρόσωπο. Για το παιδί ο δάσκαλος αντιπροσωπεύει τον αλάνθαστο ιερέα, προφήτη και ιερούργο — είναι ταυτόχρονα ο οδηγητής, ο γνώστης και ο ρυθμιστής μιας ιερής τελετουργίας. Συνδυάζει τις αξιώσεις που είχαν οι πάπες του μεσαίωνα σε μια κοινωνία στηριγμένη πάνω στην έγγυση ότι ούδέποτε αυτές οι αξιώσεις μπορούν να ασκηθούν μαζί από ένα υποχρεωτικό και κατεστημένο θεσμό — κράτος ή εκκλησία.

Μετατρέποντας το παιδί σε μαθητή πλήρους απασχολήσεως ο δάσκαλος μπορεί να ασκήσει ένα είδος εξουσίας που συνταγματικά περιορίζεται πολύ λιγότερο από την εξουσία που ασκείται από κηδεμόνες ή επιμελητές άλλων κοινωνικώς περιορισμένων ομάδων. Η ηλικία στερεί τα παιδιά από τις έγγυσεις που είναι θέμα ρουτίνας σ' ένα σύγχρονο άσυλο ενηλίκων — φρενοκομείο, μοναστήρι ή φυλακή.

Κάτω από το αυταρχικό βλέμμα του δασκάλου, οι διαφορές κλιμακώσεις των αξιών καταργούνται. Έτσι, η διάκριση ανάμεσα στην ήθικότητα, την νομιμότητα και την προσωπική αξία αρχικά μὲν συσκοτίζεται, τελικά δὲ αναιρείται. Κάθε παράβαση γίνεται αισθητή σαν πολλαπλό παράπτωμα. Ο παραβάτης πρέπει να αισθάνεται ότι καταπάτησε ένα κανόνα, ότι έχει συμπεριφερθεί ανήθικα, ότι έχει προδώσει τον εαυτό του. Ο μαθητής που ζητάει βοήθεια στις εξετάσεις θεωρείται παράνομος, ήθικα διεφθαρμένος και προσωπικά ανάξιος.



Ἡ ὑποχρεωτική παρακολούθηση στὸ σχολεῖο ἀποσπᾶ τὰ παι-  
διὰ ἀπὸ τὸν καθημερινὸ κόσμο τῆς Δυτικῆς κουλτούρας, καὶ τὰ  
βυθίζει σ' ἓνα περιβάλλον πολὺ πιὸ πρωτόγονο καὶ μαζικό, καθὼς  
καὶ σοβαροφανές μέχρι θανάτου. Τὸ σχολεῖο δὲν θὰ εἶχε πετύχει  
νὰ δημιουργήσει αὐτὸν τὸν ἀπομονωμένο χῶρο ὅπου οἱ κανόνες  
τῆς καθημερινῆς πραγματικότητας ἔχουν καταργηθεῖ, ἀν δὲν πε-  
ριόριζε καὶ σωματικὰ τοὺς νέους γιὰ πολλὰ διαδοχικὰ χρόνια.  
Ὁ κανόνας τῆς ὑποχρεωτικῆς παρακολούθησης μεταβάλλει τὴν  
σχολικὴ τάξη σὲ μαγικὴ μήτρα ἀπὸ τὴν ὁποία περιοδικά, στὸ τέ-  
λος κάθε σχολικῆς μέρας καὶ σχολικοῦ ἔτους, ἀπελευθερώνεται  
τὸ παιδί γιὰ νὰ ἐξωθηθεῖ τελικὰ στὸν ἐνήλικο βίο. Οὔτε ἡ ἐπι-  
μήκυνση τῆς παιδικῆς ἡλικίας οὔτε καὶ ἡ ἀποπνικτικὴ ἀτμό-  
σφαιρα τῆς σχολικῆς τάξης θὰ ἦταν δυνατόν νὰ ὑπάρξουν ἔξω  
ἀπὸ τὸ σχολεῖο. Τὸ σχολεῖο ὅμως, σὰν ὑποχρεωτικὸ κανάλι ἐκπαί-  
δευσης, μπορεῖ νὰ ὑπάρχει ἀνεξάρτητα ἀπὸ αὐτὰ καὶ εἶναι περισ-  
σότερο καταπιεστικὸ καὶ καταστροφικὸ ἀπὸ οἰτιδήποτε ἄλλο γνω-  
ρίζουμε μέχρι σήμερα. Γιὰ νὰ κατανοήσουμε τί σημαίνει κατάρ-  
γηση τῶν σχολείων, καὶ ὄχι ἀπλῶς ἀναμόρφωση τοῦ ἐκπαιδευ-  
τικοῦ συστήματος, πρέπει νὰ συγκεντρώσουμε τὴν προσοχή μας  
στὸ ἀφανές ἱστορικὸ τοῦ σχολείου. Δὲν μᾶς ἐνδιαφέρει ἄμεσα ἐδῶ  
τὸ ἀφανές ἱστορικὸ τοῦ γκέττο ποὺ σημαδεύει τὸν φτωχὸ ἢ τὸ  
ἀφανές ἱστορικὸ τοῦ σαλονιοῦ ποὺ σημαδεύει τὸν πλούσιο. Μᾶς  
ἐνδιαφέρει νὰ στρέψουμε τὴν προσοχή μας στὸ γεγονός ὅτι αὐτὸς  
καθ' ἑαυτὸς ὁ τελετουργικὸς χαρακτήρας τοῦ σχολείου συνιστᾶ  
ἓνα τέτοιο ἀφανές ἱστορικὸ. Ἀκόμη καὶ ὁ καλύτερος δάσκαλος  
δὲν εἶναι σὲ θέση νὰ προστατεύσει τὸν μαθητὴ του ἀπὸ αὐτό. Ἀνα-  
πόφευκτα, τὸ ἀφανές ἱστορικὸ τοῦ σχολείου προσθέτει προκατά-  
ληψη καὶ ἐνοχλή στις διακρίσεις ποὺ ἡ κοινωνία ἀσκεῖ σὲ μερικὰ  
ἀπὸ τὰ μέλη τῆς καὶ ἐπισυνάπτει στὰ προνόμια τῶν λίγων ἓνα  
νέο τίτλο ἀπέναντι στοὺς πολλούς. Ἀναπόφευκτα ἐπίσης, τὸ ἀφα-  
νές αὐτὸ ἱστορικὸ χρησιμεύει σὰν τυπικὸ τῆς μύησης στὴν κατα-  
ναλωτικὴ κοινωνία τόσο γιὰ τοὺς πλούσιους ὅσο καὶ γιὰ τοὺς  
φτωχοὺς.

### 3. Ὁ ἐξαγιασμός τῆς προόδου

Ὁ ἀπόφοιτος τοῦ Πανεπιστημίου ἔχει ἐκπαιδευτεῖ γιὰ νὰ  
προσφέρει ἐξειδικευμένες ὑπηρεσίες στὸν κύκλο τῶν πλουσίων τοῦ  
κόσμου αὐτοῦ. Ὅσο καὶ νὰ διατυμπανίζει τὴν συμπαράστασή του  
στὸν Τρίτο Κόσμο, κάθε Ἀμερικανὸς ἀπόφοιτος Πανεπιστημίου  
κόστισε γιὰ νὰ ἐκπαιδευτεῖ πέντε φορές περισσότερο ἀπὸ τὸ μέσο  
ισόβιο εἰσόδημα τοῦ 50% τῶν ἀνθρώπων τῆς γῆς. Γιὰ νὰ εἰσαχθεῖ  
ὁ Λατινοαμερικανὸς ἀπόφοιτος σ' αὐτὴν τὴν κλειστὴ ἀδελφότητα  
ἔχει ἀπορροφήσει 350 φορές περισσότερο δημόσιο χρήμα ἀπὸ ὅτι  
ὁ μέσου εἰσοδήματος πολίτης τῶν χωρῶν αὐτῶν. Μὲ πολὺ λίγες  
ἐξαιρέσεις, ὁ ἀπόφοιτος Πανεπιστημίου σὲ μιὰ φτωχὴ χώρα αἰσθά-  
νεται πιὸ ἄνετα μὲ συναδέλφους του ἀπὸ τὴν Β. Ἀμερικὴ καὶ τὴν  
Εὐρώπη παρὰ μὲ συμπατριῶτες του χαμηλότερης ἐκπαιδευτικῆς  
στάθμης, καὶ γενικῶς ὅλοι οἱ φοιτητὲς ἔχουν διαμορφωθεῖ ἀπὸ τὸν  
ἀκαδημαϊκὸ μηχανισμό ὥστε νὰ εἶναι εὐτυχεῖς μόνο συντροφιά μὲ  
συναδέλφους καταναλωτὲς τῶν προϊόντων τῆς ἐκπαιδευτικῆς μη-  
χανῆς.

Τὸ Σύγχρονο Πανεπιστήμιο, μεταδιβάλλει τὸ προνόμιο τῆς ἀν-  
τιγωνίας μόνον σ' ἐκείνους γιὰ τοὺς ὁποίους ἔχει διαπιστωθεῖ ἡ  
ικανότητα νὰ θγάξουν λεφτὰ ἢ νὰ ἀσκοῦν κάποια ἐξουσία. Τὸ  
κράτος δὲν ἐπιδοτεῖ κανένα γιὰ νὰ ἐκπαιδευτεῖ στὴν διάρκεια τῆς  
σχόλης του, οὔτε δίνει σὲ κανένα τὸ δικαίωμα νὰ ἐκπαιδεύσει  
ἄλλους, ἐκτὸς ἐὰν εἶναι ἐπίσημα θεβαιωμένο ὅτι εἶναι σὲ θέση νὰ  
ἐπιτύχει κάτι. Τὸ σχολεῖο ἐπιλέγει γιὰ κάθε διαδοχικὴ βαθμίδα  
μόνον ἐκείνους ποὺ σὲ προηγούμενες φάσεις τοῦ παιγνιδιοῦ ἔχουν  
ἀποδείξει ὅτι δὲν ἀποτελοῦν σοβαρὸ κίνδυνο γιὰ τὴν καθιερωμένη  
τάξη. Ἐχοντας τὸ μονοπώλιο στοὺς πόρους τῆς μάθησης καὶ στὴν  
ἀπονομὴ τῶν κοινωνικῶν ρόλων τὸ Πανεπιστήμιο ἐκλέγει καὶ τὸν  
ἐφευρέτη καὶ τὸν ὑποψήφιο ἀντιρρησία. Τὸ Πανεπιστημιακὸ δί-

πλωμα αφήνει μιὰ μόνιμη ἐτικέττα στοῖς ἱστορικοὺς τοῦ κατόχου του. Στους διπλωματούχους τῶν Πανεπιστημίων ταιριάζει μόνο ἡ κοινωνία ἐκείνη πού τους βάζει μιὰ ἐτικέττα, δίνοντάς τους ἔτσι τὴν ἐξουσία νὰ καθορίσουν τὸ ἐπίπεδο τῶν προσδοκιῶν τῆς κοινωνίας αὐτῆς. Σὲ κάθε χώρα τὸ ἐπίπεδο κατανάλωσης τοῦ ἀποφοίτου καθορίζει τὸ μέτρο γιὰ ἄλλους· ἐὰν αὐτοὶ θέλουν νὰ θεωροῦνται πολιτισμένοι, μέσα καὶ ἔξω ἀπὸ τὴν δουλειά, θὰ πρέπει νὰ ἀποζητοῦν τὸ στυλ ζωῆς τῶν διπλωματούχων τοῦ Πανεπιστημίου.

Ἔτσι τὸ Πανεπιστήμιο ἔχει τὴν ἰδιότητα νὰ ἐπιβάλλει πρότυπα κατανάλωσης στὴν δουλειά ἀλλὰ καὶ στοῖς σπίτι, σὲ κάθε χώρα καὶ σὲ κάθε σύστημα. Ὅσο λιγότεροι διπλωματοῦχοι ὑπάρχουν σὲ μιὰ χώρα, τόσο περισσότερο οἱ πολιτισμένες ἀνάγκες τους θεωροῦνται ὡς πρότυπα γιὰ τὸν ὑπόλοιπο πληθυσμό. Τὸ χάσμα ἀνάμεσα στὴν κατανάλωση τοῦ διπλωματούχου καὶ τοῦ μέσου πολίτη, εἶναι μεγαλύτερο στὴν Ρωσία, Κίνα καὶ Ἀλγερία ἀπὸ ὅτι στίς ΗΠΑ. Τὰ αὐτοκίνητα, τὰ ἀεροπορικά εἰσιτήρια καὶ τὰ μαγνητόφωνα ἀποτελοῦν πιδ κραυγαλέες διακρίσεις σὲ μιὰ σοσιαλιστικὴ χώρα, ὅπου μόνον τὸ δίπλωμα καὶ ὄχι ἀπλῶς τὸ χρήμα, μποροῦν νὰ τὰ ἐξασφαλίσουν.

Ἡ ἰδιότητα τοῦ Πανεπιστημίου νὰ καθορίζει στόχους κατανάλωσης εἶναι κάτι καινούργιο. Σὲ πολλές χώρες τὸ Πανεπιστήμιο ἀπέκτησε αὐτὴν τὴν ἰδιότητα τελευταία κατὰ τὸ 1960 ὅταν ἄρχισε νὰ ξαπλώνεται ἡ ψευδαίσθηση γιὰ ἐκπαιδευτικὴ ἰσοτιμία τῶν πολιτῶν. Προηγούμενως, τὸ Πανεπιστήμιο προστάτευε μὲν τὴν ἐλευθερία τοῦ λόγου, δὲν μετέτρεπε ὁμως αὐτομάτως τὴν γνώση σὲ πλοῦτο. Τὸ νὰ εἶσαι λόγιος στὸν Μεσαίωνα σήμαινε νὰ εἶσαι καὶ φτωχός, καμιά φορά δὲ καὶ ζητιάνος. Ἀπὸ ἔφεση καὶ μόνον, ὁ μεσαιωνικὸς λόγιος μάθαινε Λατινικὰ καὶ ἔμπαινε στοῖς περιθώριο κάτω ἀπὸ τὸν φθόνο, ἀλλὰ καὶ τὴν ἐκτίμηση τοῦ ἀγρότη καὶ τοῦ πρίγκηπα, τοῦ ἀστοῦ καὶ τοῦ κληρικοῦ. Γιὰ νὰ ξεπεράσει τὴν πραγματικότητα, ὁ σχολαστικὸς ἔπρεπε πρῶτα νὰ τὴν ὑποστεί, εἴτε μπαίνοντας σὲ μιὰ δημόσια ὑπηρεσία εἴτε κατὰ προτίμηση καταλήγοντας στὴν ἐκκλησία. Τὸ παλιὸ Πανεπιστήμιο ἦταν μιὰ ἐλεύθερη ζώνη γιὰ τὴν ἀνακάλυψη καὶ συζήτηση παλιῶν καὶ νέων ἰδεῶν. Σοφοὶ καὶ μαθητὲς μαζεύονταν γιὰ νὰ μελετήσουν

τὰ κείμενα ἄλλων ἀρχαίων σοφῶν, καὶ τὰ ζωντανὰ λόγια τῶν ἀρχαίων αὐτῶν ἔδιναν μιὰ νέα προοπτικὴ στίς ψευδοσοφίες τῆς ἐποχῆς. Τὸ Πανεπιστήμιο ἦταν τότε μιὰ κοινότητα ἀκαδημαϊκῶν ἀναζητήσεων καὶ ἐνδημικῆς ἀνησυχίας.

Στὸ σύγχρονο Πολυ - ἐπιστήμιο ἡ κοινότητα αὐτὴ ἔχει ἀποτραβηχτεῖ καὶ παίρνει ὑπόσταση σὲ ὀριστικούς χώρους ὅπως τὸ τετράδιο τοῦ φοιτητῆ καὶ τὸ γραφεῖο τοῦ καθηγητῆ ἢ τοῦ ἱερέα. Ὁ στόχος τοῦ σύγχρονου Πανεπιστημίου ἔχει πολὺ μικρὴ σχέση μὲ τὴν παραδοσιακὴ ἐκείνη ἀναζήτηση. Ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ Γουτεμβέργιου ἡ ἀνταλλαγὴ ἐπιστημονικῶν καὶ κριτικῶν ἀναζητήσεων ἔχει ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον μετατεθεῖ ἀπὸ τὴν «ἔδρα» στοῖς βιβλίο. Τὸ σύγχρονο Πανεπιστήμιο ἔχει ἐγκαταλείψει τὸν ρόλο τοῦ σὰν ἀπλοῦ χώρου συνανήσεων πού εἶναι ταυτόχρονα αὐτόνομες καὶ ἀναρχικὲς, σχεδιασμένες ὅσο καὶ ἐλεύθερες καὶ φλογερὲς, καὶ στὴν θέση τοῦ ἔχει διαλέξει νὰ διευθύνει τὴν διαδικασία μὲ τὴν ὁποία ὑποτίθεται ὅτι παράγονται ἡ ἔρευνα καὶ ἡ διδασκαλία.

Τὰ Ἀμερικανικὰ Πανεπιστήμια, μετὰ ἀπὸ τὸν πρῶτο Σπουτνικ προσπαθοῦν νὰ φθάσουν τὸν ἀριθμὸ τῶν Σοβιετικῶν ἀποφοίτων. Οἱ Γερμανοὶ σήμερα ἐγκαταλείπουν τὴν ἀκαδημαϊκὴ τους παράδοση καὶ χιτίζουν Πανεπιστήμια στὰ πρότυπα τῶν Ἀμερικανικῶν. Θέλουν, κατὰ τὴν διάρκειά τῆς τρέχουσας δεκαετίας, νὰ αὐξήσουν τὴν δαπάνη γιὰ τὰ δημοτικὰ σχολεῖα καὶ γυμνάσια ἀπὸ 14 σὲ 59 δισ. μάρκα καὶ νὰ ὑπερτριπλασιάσουν τὴν δαπάνη γιὰ ἀνώτερη ἐκπαίδευση. Οἱ Γάλλοι ὑπόσχονται νὰ ἀνεβάσουν τὸ ποσοστὸ τοῦ Ἐθνικοῦ Εἰσοδήματος γιὰ τὴν Παιδεία σὲ 10% ὡς τὸ 1980, καὶ τὸ Ἴδρυμα Φόρντ προτρέπει τίς φτωχὲς χώρες τῆς Λατινικῆς Ἀμερικῆς νὰ ἀνεβάσουν τὴν κατὰ κεφαλὴ δαπάνη γιὰ τοὺς «λαμπρούς» ἀποφοίτους στὰ Βορειοαμερικανικὰ ἐπίπεδα. Οἱ φοιτητὲς θεωροῦν σήμερα τίς σπουδὲς ὡς ἐπένδυση μὲ τὴν μεγαλύτερη ἀπόδοση καὶ τὰ κράτη ὡς θεμελιώδη παράγοντα τῆς οἰκονομικῆς ἀνάπτυξης.

Γιὰ τὴν πλειονότητα, πού βασικός της σκοπὸς εἶναι ἡ κατάκτηση ἑνὸς Πανεπιστημιακοῦ διπλώματος, τὸ Πανεπιστήμιο δὲν ἔχει χάσει καθόλου ἀπὸ τὴν αἴγλη του, ἀλλὰ ἀπὸ τὸ 1968 καὶ μετὰ ἡ φήμη τοῦ Πανεπιστημίου ἔχει ἐλαττωθεῖ στίς τάξεις τῶν ἑπαδῶν του. Οἱ φοιτητὲς ἀρνοῦνται νὰ συμμετάσχουν στοῖς πόλεμο,

στην μόλυνση της ατμοσφαιρας και στην διαιώνιση των προκαταλήψεων. Οι καθηγητές υποστηρίζουν τους φοιτητές στην αμφισβήτηση της νομιμότητας της κυβέρνησης, της εξωτερικής της πολιτικής, της εκπαίδευσης και του Αμερικανικού τρόπου ζωής. Όλο και περισσότεροι αρνούνται τα διπλώματα και υιοθετούν μια ζωή αντι-κουλτούρας έξω από την κατεστημένη πραγματικότητα. Φαίνεται να διαλέγουν τον δρόμο των Φρατιτσέλλι και Άλουμπράδος της Μεταρρύθμισης, που στο Μεσαίωνα ήταν οι χίππυς και οι αμφισβητίες της εποχής. Άλλοι αναγνωρίζουν το μονοπώλιο των σχολείων πάνω στα μέσα που απαιτούνται για την δημιουργία μιας αντικοινωνίας. Ζητούν αλληλοϋποστήριξη, ώστε να μπορέσουν να ζήσουν με αξιοπρέπεια, ενώ υποκύπτουν στο ακαδημαϊκό τυπικό. Σχηματίζουν, δηλαδή, έστιες αίρεσης μέσα στην ίδια την ιεραρχία.

Μεγάλα, εν τούτοις, τμήματα του πληθυσμού αντιμετωπίζουν με πανικό αυτή τη σύγχρονη μυστικοπάθεια και τους σύγχρονους αίρετικούς. Άπειλούν την καταναλωτική κοινωνία, τα δημοκρατικά προνόμια και την ίδια την εικόνα της Άμερικής. Άλλά βεβαίως δεν αρκούν οι ευχές για την αντιμετώπισή τους. Όλο και λιγότεροι αίρετικοί επανακάμπτουν ή τελικά παγιδεύονται με δόλο από το σύστημα όπως π.χ. στην περίπτωση που καλούνται να διαδώσουν την αίρεσή τους. Δηλαδή αναζητούνται μέθοδοι που είτε απαλλάσσουν το σύστημα από τους αμφισβητίες, είτε μειώνουν την σημασία του Πανεπιστημίου που απέτελεσε την βάση της διαμαρτυρίας τους.

Οι φοιτητές και οι σχολές που αμφισβητούν την νομιμότητα του Πανεπιστημίου (και μάλιστα όχι χωρίς μεγάλες θυσίες), δεν θεωρούν βεβαίως ότι υποδοθηούν το σύστημα παραγωγής ή ότι συντελούν στην δημιουργία προτύπων κατανάλωσης. Αυτοί που ίδρυσαν ομάδες όπως η Έπιτροπή Άσιατών Φοιτητών και το Βορειο-αμερικανικό Συνέδριο για την Λατινική Άμερική (NACLA) συντέλεσαν περισσότερο από οτιδήποτε άλλο στο να αλλάξουν ριζικά οι ιδέες εκατομμυρίων νέων πάνω στην πραγματικότητα των ξένων χωρών. Άλλοι ακόμη προσπάθησαν να διατυπώσουν Μαρξιστικές έρμηνείες της Άμερικανικής κοινωνίας ή συντέλεσαν στην άγθηση των κοινοβίων. Τα επιτεύγματά τους ένισχύουν τον ισχυ-

ρισμό ότι η ύπαρξη του Πανεπιστημίου είναι αναγκαία έγγύηση για μια συνεχή κοινωνική κριτική.

Δέν υπάρχει αμφιβολία ότι το Πανεπιστήμιο σήμερα προσφέρει ένα μοναδικό συνδυασμό περιστάσεων που επιτρέπει σε όρισμένα από τα μέλη του να ασκήσουν κριτική του συνόλου της κοινωνίας. Παρέχει, ανάμεσα στα άλλα, χρόνο, κινητικότητα, πληροφορίες και επικοινωνία, καθώς και μια σχετική άσυλία, — προνόμια που δεν είναι έξ ίσου διαθέσιμα σε άλλα τμήματα του πληθυσμού. Το Πανεπιστήμιο όμως παρέχει τις έλευθερίες αυτές μόνον σ' εκείνους που έχουν ήδη μυηθεί για τα καλά στην καταναλωτική κοινωνία καθώς και στην ιδέα ότι κάποια μορφή υποχρεωτικής δημόσιας εκπαίδευσης είναι αναγκαία.

Το σχολικό σύστημα σήμερα, εκπληρεί την τριπλή εκείνη λειτουργία που ήταν γνώρισμα όλων των ισχυρών εκκλησιών κατά την διάρκεια της ιστορίας. Πρώτον, διαφυλάσσει τον μύθο της κοινωνίας, δεύτερον θεσμοποιεί τις αντιφάσεις του μύθου αυτού και τρίτον αποτελεί τον χώρο όπου συντελείται το τυπικό της αναπαραγωγής και της μυθοποίησης της διαστάσεως ανάμεσα στην πραγματικότητα και τον μύθο. Το σημερινό σχολικό σύστημα, και ιδιαίτερα το Πανεπιστήμιο, παρέχει πλατειές δυνατότητες για κριτική του μύθου και για επανάσταση ενάντια στις θεσμικές-διαστροφές του μύθου αυτού. Άλλά το τυπικό εκείνο που απαιτεί ανεκτικότητα απέναντι στις βασικές αντιθέσεις μύθου και θεσμών, παραμένει ακόμη απαραβίαστο, έφ' όσον ούτε η ιδεολογική κριτική ούτε η κοινωνική δράση μπορούν να οδηγήσουν σε μια καινούργια κοινωνία. Μόνον η συνειδητοποίηση της πλάνης του κοινωνικού αυτού τυπικού, ή απαλλοτρίωσή του και τελικά η αναμόρφωσή του μπορούν να επιφέρουν ριζικές αλλαγές.

Το Άμερικανικό Πανεπιστήμιο έχει αποβεί το τελικό στάδιο της πιο καθολικής τελετής μυήσεως που γνώρισε ποτέ ο κόσμος. Καμία κοινωνία στην ιστορία δεν μπόρεσε να επιζήσει χωρίς τυπικό ή μύθο, ή δική μας όμως είναι η πρώτη που απαιτεί μια τόσο πληχτική, τόσο κουραστική, καταστροφική και ταυτόχρονα ακριβή μύηση στο μύθο της. Ο σύγχρονος πολιτισμός είναι επίσης ο πρώτος που θεώρησε αναγκαίο να εξηγήσει με τη λογική το θεμελιώδες τυπικό της μύησης, αποκαλώντας το εκπαίδευση. Δέν

είναι δυνατόν να επιχειρήσουμε μια μεταρρύθμιση της εκπαίδευσης, εκτός εάν αντιληφθούμε ότι ούτε η μάθηση ούτε η κοινωνική ισότητα προωθούνται από το τυπικό του σχολικού συστήματος. Δεν είναι δυνατόν να ξεπεράσουμε την καταναλωτική κοινωνία παρά μόνον αν αντιληφθούμε ότι η κοινωνία αυτή παράγεται από τα ίδια τα υποχρεωτικά δημόσια σχολεία, ανεξάρτητα από το τί διδάσκεται σ' αυτά.

Αυτό το έργο της απομυθοποίησης που προτείνω δεν είναι δυνατόν να περιορισθεί στο Πανεπιστήμιο και μόνον. Κάθε προσπάθεια αναμόρφωσης των Πανεπιστημίων χωρίς να ληφθεί υπ' όψιν το σύστημα του οποίου το Πανεπιστήμιο αποτελεί αναπόσπαστο τμήμα, είναι τόσο ανεδαφική όσο και ένα πολεοδομικό πρόγραμμα που θα προέβλεπε αναμόρφωση της Νέας Υόρκης από το δωδέκατο πάτωμα και πάνω. Οι περισσότερες άλλωστε μεταρρυθμίσεις στην ανώτερη εκπαίδευση μοιάζουν με την ανέγερση παραπηγμάτων με εμφάνιση ούρανοξυστών. Μόνον η γενιά εκείνη που θα μεγαλώσει χωρίς υποχρεωτικό σχολείο θα μπορέσει να ξαναδημιουργήσει το Πανεπιστήμιο.

### Ο μύθος των θεσμοποιημένων αξιών

Το σχολείο προωθεί επίσης τον μύθο της ατέρμονης κατανάλωσης. Ο σύγχρονος αυτός μύθος στηρίζεται στο δόγμα ότι μια διαδικασία παράγει αναπόφευκτα κάτι, και κατά συνέπεια η παραγωγή αναγκαία δημιουργεί ζήτηση. Το σχολείο μας μαθαίνει ότι η διδασκαλία παράγει την μάθηση. Η ύπαρξη των σχολείων παράγει την ανάγκη για εκπαίδευση. Όταν συνηθίσει κανείς να έχει ανάγκη το σχολείο, όλες οι δραστηριότητές του τείνουν να πάρουν την μορφή των σχέσεων που έχει ένας πελάτης απέναντι σε άλλους ειδικευμένους οργανισμούς. Όταν δεν υπάρχει σεβασμός για τον αυτόδίδακτο, τότε κάθε μη επαγγελματική δραστηριότητα γίνεται ύποπτη. Στο σχολείο μας διδάσκουν ότι η μάθηση είναι αποτέλεσμα της παρακολούθησης· ότι το επίπεδο της μάθησης αυξάνεται ανάλογα με το ποσό των πληροφοριών και τελικά ότι

το επίπεδο αυτό της μάθησης μπορεί να μετρηθεί και να πιστοποιηθεί με τους βαθμούς και τα διπλώματα.

Στην πραγματικότητα, η μάθηση είναι η ανθρώπινη εκείνη δραστηριότητα που έχει την μικρότερη ανάγκη χειρισμού από τρίτους. Το μεγαλύτερο μέρος της μάθησης δεν είναι αποτέλεσμα της διδασκαλίας. Είναι μάλλον το αποτέλεσμα της ανεμπόδιστης συμμετοχής του ατόμου σε μια ουσιαστική δραστηριότητα. Οι περισσότεροι άνθρωποι μαθαίνουν καλύτερα με την συμμετοχή, ενώ το σχολείο τους αναγκάζει να ταυτίσουν την προσωπική, συειδητή τους ανάπτυξη με έναν λεπτομερή σχεδιασμό και χειρισμό.

Όταν το άτομο αποδεχθεί την αναγκαιότητα του σχολείου γίνεται εύκολα θύμα και άλλων θεσμών. Όταν τα νέα παιδιά αφήσουν την φαντασία τους να διαμορφωθεί από την σχολική διδασκαλία τότε γίνονται επιδεκτικά για κάθε είδους θεσμικό σχεδιασμό. Η διδασκαλία συσκοτίζει την φαντασία τους. Δεν πρόκειται να προδοθούν, αλλά απλώς να ξεγελαστούν, γιατί έχουν διδαχθεί να υποκαθιστούν την έλπιδα με την προσδοκία. Ούτε θ' υπάρχει πλέον το στοιχείο της εκπληξης —καλής ή κακής— στις σχέσεις τους με τους άλλους, γιατί θ' έχουν διδαχθεί τί πρέπει να περιμένουν από τα άλλα άτομα που κι αυτά με τη σειρά τους έχουν διδαχθεί το ίδιο πράγμα. Αυτό που ισχύει στην περίπτωση μιας μηχανής, φαίνεται να ισχύει και στην περίπτωση ενός ατόμου.

Η μεταφορά της ευθύνης από το εγώ στον θεσμό, αποτελεί εγγύηση κοινωνικής οπισθοδρόμησης, ειδικότερα δε όταν γίνει δεκτή σαν υποχρέωση. Έτσι αυτοί που επαναστατούν ενάντια στην Alma Mater συχνά «το κάνουν» μέσα στην ίδια τη σχολή αντί να πάρουν το θάρρος να μεταδώσουν στους άλλους την προσωπική τους διδασκαλία και να αναλάβουν την ευθύνη για τα αποτελέσματα. Αυτό ίσως να αποτελεί μια νέα έκδοχή του Οιδίποδα — Οιδίπους ο διδάσκαλος, που «άπαυτώνει» την μητέρα του για να κάνει παιδιά μαζί της. Ο άνθρωπος που έχει τοξινωθεί πλέον από το να διδάσκεται συνεχώς, αναζητά την ασφάλεια του εγώ του διδάσκοντας τυραννικά ο ίδιος. Η γυναίκα, που αποδίδει την γνώση της σε μια διαδικασία, θέλει να δημιουργήσει αυτήν την διαδικασία και σε άλλους.

Οι θεσμοποιημένες αξίες που ἐνσταλλάζει τὸ σχολεῖο εἶναι ποσοτικές αξίες. Τὸ σχολεῖο μυεῖ τὸν νέο ἄνθρωπο σ' ἓνα κόσμο ὅπου ὅλα μποροῦν νὰ μετρηθοῦν, ἀκόμη καὶ ἡ φαντασία καὶ — γιατί ὄχι — καὶ ὁ ἴδιος ὁ ἄνθρωπος.

Ἡ προσωπικὴ ὁμῶς ἀνάπτυξη δὲν εἶναι μιὰ μετρήσιμη ὄντοτητα. Εἶναι ἡ ἀνάπτυξη μέσα σὲ μιὰ πειθαρχημένη ἀμφισβήτηση καὶ δὲν εἶναι δυνατόν νὰ μετρηθεῖ μὲ κανένα κριτήριο, δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ὑπολογισθεῖ μὲ κανένα ἱστορικὸ καὶ δὲν μπορεῖ νὰ συγκριθεῖ μὲ τὰ ἐπιτεύγματα κανενὸς τρίτου. Σὲ μιὰ τέτοια μάθηση ἡ ἄμιλλα εἶναι δυνατὴ μόνον στὴν ἐπινόηση καὶ τὴν δημιουργικὴ προσπάθεια, καὶ εἶναι προτιμότερο νὰ ἀκολουθεῖ κανεὶς τὰ χνάρια κάποιου παρά νὰ μιμνεῖται τὸν ρυθμὸ του. Ἡ μάθηση ποὺ δραματίζομαι εἶναι μιὰ συνεχῆς ἀναδημιουργία ποὺ δὲν μπορεῖ νὰ μετρηθεῖ.

Τὸ σχολεῖο ὑποτίθεται ὅτι ἀναλύει τὴν μάθηση σὲ διάφορα «θέματα» καὶ δημιουργεῖ ἓναν κύκλο σπουδῶν ποὺ ἀποτελεῖται ἀπὸ αὐτὲς τίς προκατασκευασμένες μονάδες ὥστε τὸ ἀποτέλεσμα νὰ εἶναι μετρήσιμο μὲ μιὰ παγκόσμια κλίμακα. Οἱ ἄνθρωποι ποὺ ὑποκύπτουν στὰ μέτρα τῶν ἄλλων γιὰ τὸν καθορισμὸ τῆς προσωπικῆς τους ἀνάπτυξης, γρήγορα υἱοθετοῦν τὸν ἴδιο κανόνα καὶ γιὰ τοὺς ἑαυτοὺς τους. Δὲν χρειάζεται πλέον νὰ καθορίσουν οἱ ἄλλοι τὴ θέση κάποιου, ἀλλὰ αὐτὸς ὁ ἴδιος καθορίζει τὴν θέση του, στριμύχνει τὸν ἑαυτὸ του στὸν χῶρο ποὺ ἔμαθε νὰ ἀναζητᾶ καὶ ἐπὶ πλέον, μὲ τὴν ἴδια διαδικασίαν, ὀρίζει καὶ τὴν θέση τοῦ ἄλλου μέχρις ὅτου ὅλοι καὶ ὅλα μποῦν σὲ μιὰ τάξη.

Οἱ ἄνθρωποι ποὺ ἔχουν ὑποστῆ παρατεταμένη ἐκπαίδευση δὲν εἶναι σὲ θέση νὰ χειρισθοῦν τίς μὴ μετρήσιμες ἐμπειρίες. Γι' αὐτοὺς ὅ,τι δὲν μπορεῖ νὰ μετρηθεῖ εἶναι δευτερεύον, ταυτόχρονα ὁμῶς καὶ ἀπειλητικό. Δὲν χρειάζεται βεβαίως νὰ τοὺς στερήσει κανεὶς τὴν δημιουργικότητά τους. Τὸν ρόλο αὐτὸ τὸν ἔχει ἀνάλαβει ἡ διδασκαλία, κάτω ἀπὸ τὴν ὁποία ἔχουν ξεμάθει νὰ κάνουν τὸ «δικό τους», ἔχουν ξεμάθει νὰ εἶναι ὁ ἑαυτὸς τους, καὶ ἐκτίμωῦν μόνον ὅ,τι ἔχει ἤδη γίνῃ ἢ ὅ,τι μπορεῖ νὰ γίνῃ.

Ὅταν οἱ ἄνθρωποι διὰ μέσου τοῦ σχολείου ἔχουν μάθει ὅτι

οἱ ἀξίες μποροῦν νὰ παραχθοῦν καὶ νὰ μετρηθοῦν, τείνουν πλέον νὰ ἀποδεχθοῦν ὅλες τίς δυνατὲς διαβαθμίσεις. Ἔτσι, ὑπάρχει μιὰ κλίμακα γιὰ τὴν ἀνάπτυξη τῶν κρατῶν, μιὰ ἄλλη κλίμακα γιὰ τὴν εὐφυΐα τῶν βρεφῶν καὶ ἀκόμη καὶ ἡ πορεία πρὸς τὴν εἰρήνην μπορεῖ καὶ αὐτὴ νὰ ὑπολογισθεῖ μὲ μιὰ ἀπλή καταμέτρηση. Γιὰ τὴν ἀνθρωπότητα τῶν σχολείων ὁ δρόμος πρὸς τὴν εὐτυχία εἶναι στρωμένος μὲ δείκτες καταναλωτοῦ.

### •Ο μύθος τῆς συσκευασίας τῶν αξιῶν

Τὸ σχολεῖο πουλάει κύκλους μαθημάτων — ἀγαθὰ ποὺ ἔχουν παραχθεῖ μὲ τὴν ἴδια διαδικασίαν καὶ ἔχουν τὴν ἴδια δομὴ μὲ ἄλλα προϊόντα. Ἡ παραγωγή αὐτῶν τῶν κύκλων ἀρχίζει, γιὰ τὰ περισσότερα σχολεῖα, μὲ μιὰ ὑποτιθέμενη ἐπιστημονικὴ ἔρευνα-βάσει τῆς ὁποίας οἱ μηχανικοὶ τῆς ἐκπαίδευσης προβλέπουν τὴν μέλλουσα ζήτηση καὶ τὰ ἐργαλεῖα συναρμολόγησης, μέσα στὰ πλαίσια ποὺ καθορίζονται ἀπὸ τοὺς προϋπολογισμοὺς καὶ τὰ ταμπού. Ὁ ἔμπορος - δάσκαλος διανέμει τὸ ἔτοιμο προϊόν στὸν καταναλωτὴ - μαθητὴ, οἱ ἀντιδράσεις τοῦ ὁποίου ἔχουν συστηματικὰ μελετηθεῖ καὶ προβλεφθεῖ ὥστε νὰ προμηθεύσουν τὰ δεδομένα γιὰ τὴν δημιουργία τοῦ ἐπόμενου μοντέλου τὸ ὁποῖο μπορεῖ νὰ εἶναι «σχολεῖο χωρὶς τάξεις», «σχολεῖο σχεδιασμένο ἀπὸ τοὺς μαθητές», «σχολεῖο ὅπου ἡ διδασκαλία γίνεταί μὲ ομάδες», «σχολεῖο μὲ ἐποπτικά μέσα» ἢ ἀκόμη «σχολεῖο θεματο - κεντρικό».

Τὸ ἀποτέλεσμα τῆς διαδικασίας παραγωγῆς τῶν κύκλων αὐτῶν μοιάζει μὲ ἑποιοδῆποτε ἄλλο βιομηχανικὸ προϊόν. Εἶναι ἓνα σύνολο σχεδιασμένων μνημάτων, ἓνα πακέτο ἀξιῶν, ἓνα προϊόν τοῦ ὁποίου ἡ «σταθμισμένη ἔλξη» τὸ κάνει ἐμπορεύσιμο σὲ ἓνα ἀρκετὰ μεγάλο τμήμα τοῦ πληθυσμοῦ ὥστε νὰ δικαιολογεῖται τὸ κόστος παραγωγῆς. Οἱ μαθητὲς - καταναλωτὲς μαθαίνουν νὰ προσαρμύζουν τίς ἐπιθυμίες τους στὶς ἐμπορεύσιμες ἀξίες. Ἔτσι, τοὺς κάνουν νὰ αἰσθάνονται ἔνοχοι ὅταν δὲν συμπεριφέρονται ἀνάλογα μὲ τίς προβλέψεις τῆς ἔρευνας τῆς ἀγορᾶς, δηλαδή νὰ περνοῦν τίς τάξεις καὶ νὰ παίρνουν τὰ διπλώματα ποὺ θὰ τοὺς ὀδηγήσουν στὴν ἀναμενόμενη κατηγορία ἀπασχολήσεως.

Οι εκπαιδευτικοί δικαιολογούν τους ακριβότερους κύκλους σπουδών με βάση την παρατήρηση ότι οι δυσκολίες μαθήσεως αυξάνουν ανάλογα με το κόστος του κύκλου. Αυτό είναι μια εφαρμογή του Νόμου του Πάρκινσον που λέει ότι η εργασία αυξάνει ανάλογα με τους πόρους που έχουν διατεθεί γι' αυτήν. Ο νόμος αυτός επαληθεύεται σε κάθε επίπεδο του σχολείου: π.χ. οι δυσκολίες της μελέτης έγιναν ένα κρίσιμο πρόβλημα των Γαλλικών σχολείων όταν η κατά κεφαλή δαπάνη έφθασε τα επίπεδα των ΗΠΑ του 1960 — την εποχή δηλαδή που οι δυσκολίες αυτές πρωτοέγιναν κεντρικό πρόβλημα στα σχολεία των ΗΠΑ.

Στην πραγματικότητα, οι υγιείς μαθητές διπλασιάζουν την αντίστασή τους στην διδασκαλία όσο αντιλαμβάνονται ότι πέφτουν θύματα ενός συνειδητού χειρισμού. Η αντίσταση αυτή δεν απορρέει από τον αυταρχικό χαρακτήρα του δημόσιου σχολείου, ούτε από το ανατρεπτικό στυλ μερικών ελεύθερων σχολείων, αλλά πηγάζει από την θεμελιώδη εκείνη αντίληψη που είναι κοινή σε όλα τα σχολεία — ότι κάποιος άλλος θα καθορίσει τι πρέπει να μάθει κανείς και πότε θα το μάθει.

### Ο μύθος της αυτο - διαιωνιζόμενης προόδου

Παραδόξως, το αυξανόμενο κατά κεφαλήν κόστος διδασκαλίας, παρά το ότι συνοδεύεται από φθίνουσα απόδοση στον τομέα της μάθησης, συντελεί στην υπερτίμηση του μαθητή και σε σχέση με τον εαυτό του και μέσα στα πλαίσια της αγοράς. Το κόστος δεν εμπροδίζει το σχολείο να πιέζει συνεχώς τον μαθητή προς μια ανταγωνιστική κατανάλωση κύκλων σπουδών και τελικώς προς την πρόοδο σε ολοένα ανώτερα επίπεδα. Οι δαπάνες που απαιτούνται για να κινητοποιήσουν τον μαθητή να παρατείνει την εκπαίδευσή του ολοένα αυξάνουν καθώς ο μαθητής ανέρχεται στην πυραμίδα. Στα ανώτερα επίπεδα, οι δαπάνες αυτές εμφανίζονται με την μεταμφίσηση είτε ποδοσφαιρικών γηπέδων είτε των Πανεπιστημιακών παρεκκλησίων είτε των λεγομένων προγραμμάτων Διεθνούς Εκπαίδευσης. Το σχολείο, αν μή τι άλλο διδάσκει την αξία της αναρρίχησης: την αξία του αμερικανικού τρόπου ζωής.

Ο πόλεμος στο Βιετνάμ ταιριάζει στην λογική της στιγμής αυτής. Η επιτυχία του μετρίοταν με τον αριθμό εκείνων που έπεφταν θύματα σφαιρών των οποίων το κόστος κατέληγε να είναι κολλοσιαίο, και τον κτηνώδη αυτό ύπολογισμό αποκαλούσαν ξεδιάντροπα «καταμέτρηση». Όπως οι μπίζνες είναι μπίζνες, δηλαδή η συνεχής συσσώρευση χρήματος, έτσι και ο πόλεμος είναι σφαγή δηλαδή συνεχής συσσώρευση πτωμάτων. Με παρόμοιο τρόπο και η εκπαίδευση ταυτίζεται με το σχολείο, και αυτή η ανοικτή διαδικασία μετρείται με βάση τις ώρες που καταναλώνει ο μαθητής. Οι διαδικασίες αυτές είναι αμετάκλητες και αυταπόδεικτες. Με βάση οικονομικά κριτήρια, η χώρα γίνεται ολοένα και πλουσιότερη. Η λογιστική των θανάτων αποδεικνύει ότι το Έθνος οδηγείται στο να κερδίσει τον πόλεμό του. Και με βάση σχολικά κριτήρια η παιδεία του κόσμου ολοένα και αυξάνει.

Τα σχολικά προγράμματα διψούν για προοδευτική αύξηση της διδασκαλίας, αλλά και αν ακόμη η δίψα αυτή οδηγεί σε μια συνεχή απορρόφηση, ποτέ το αποτέλεσμα δεν είναι η γνώση που συνοδεύεται από προσωπική ικανοποίηση. Τα θέματα συσκευάζονται πάντοτε με έντολες συνεχούς καταναλώσεως «προσφορών» και κάθε περυσινή συσκευασία θεωρείται απηρχαιωμένη για τον σημερινό καταναλωτή. Η επιχείρηση των σχολικών βιβλίων στηρίζεται πάνω σ' αυτή την ζήτηση. Οι εκπαιδευτικοί μεταρρυθμιστές υπόσχονται σε κάθε νέα γενιά ότι πια πρόσφατο και ότι καλύτερο, και το κοινό μαθαίνει, μέσω του σχολείου, να ζητά ότι του προσφέρουν. Και αυτός που εγκαταλείπει το σχολείο, στον οποίο συνεχώς υπενθυμίζουν τί έχει χάσει, και ο απόφοιτος, στον οποίο καλλιεργούν ένα αίσθημα κατωτερότητας απέναντι στην νέα γενιά των φοιτητών, από την μια μεριά γνωρίζει ποιά είναι ακριβώς η θέση του μέσα στο τυπικό των αυξανόμενων απογοητεύσεων, από την άλλη δε συνεχίζει να στηρίζει μια κοινωνία που κατ' εὐφημισμὸ ἀποκαλεί τὸ συνεχῶς αυξανόμενον αὐτὸ χάσμα τῶν ἀπογοητεύσεων «ἐπανάσταση τῶν αυξανόμενων προσδοκιῶν».

Ἄλλὰ ἡ ἀνάπτυξη μετὴν μορφή μιᾶς ἀνοικτῆς κατανάλωσης —ἀτέρμονη πρόοδος— δὲν μπορεῖ ποτὲ νὰ ὀδηγήσει στὴν ὀριμότητα. Ἡ προσήλωση στὴν ἀπεριόριστη ποσοτικὴ αὐξηση φθερὶ τὴν δυνατότητα μιᾶς ὀργανικῆς ἀνάπτυξης.

στήμονες τρομάζουν τὰ παιδιά. Οἱ ἀποστολές στήν σελήνη ἀποτελοῦν μιὰ συνταρακτική ἀπόδειξη τοῦ γεγονότος ὅτι οἱ ἑλλείψεις μας μποροῦν νὰ περιορισθοῦν σχεδόν στό μηδέν στόν τομέα τοῦ χειρισμοῦ πολυπλόκων συστημάτων, αὐτό ὅμως δέν καθησυχάζει τοὺς φόβους μας ὅτι ἡ ἀδυναμία μας νὰ καταναλώνουμε κάτω ἀπὸ καθοδήγηση μπορεῖ νὰ ξεφύγει ἀπὸ τὸν ἔλεγχό μας.

Ἄλλα οὕτε καὶ γιὰ τὸν κοινωνικὸ μεταρρυθμιστὴ ὑπάρχει δρόμος ἐπιστροφῆς στὶς δοξασιές τῆς δεκαετίας τοῦ σαράντα. Ἡ ἐλπίδα ὅτι τὸ πρόβλημα τῆς δίκαιης κατανομῆς τῶν ἀγαθῶν μπορεῖ νὰ ἀντιμετωπισθεῖ μὲ τὴν δημιουργία τῆς ἀφθονίας, ἔχει χαθεῖ. Τὸ κόστος τοῦ ἐλάχιστου συνόλου ἀγαθῶν καὶ ὑπηρεσιῶν, ἱκανῶν νὰ ὑπηρετήσουν τὰ μοντέρνα γούστα ἔχει ἀνέβει στὰ ὕψη καὶ αὐτὸ πὸς κάνει τὰ γούστα μοντέρνα εἶναι πρῶτα ἡ φθορὰ τους καὶ μετὰ ἡ ἱκανοποίησή τους.

Τὰ ὄρια τῶν γήινων πόρων ἔχουν γίνεῖ σαφέστατα. Καμιὰ ἐπανόσταση στήν ἐπιστήμη ἢ στήν τεχνολογία δέν εἶναι ἱκανὴ νὰ προμηθεύσει σὲ κάθε ἄνθρωπο στόν κόσμο τὰ ἀγαθὰ καὶ τίς ὑπηρεσίες πὸς εἶναι σήμερα προσιτὰ στοὺς φτωχοὺς τῶν πλουσίων χωρῶν. Γιὰ παράδειγμα, ἕνας τέτοιος στόχος θὰ ἀπαιτοῦσε ἑκατομμυριακάσια ποσότητα σιδήρου, ψευδαργύρου, χαλκοῦ καὶ μολύβδου ἀπὸ αὐτὴ πὸς ὑφίσταται σήμερα, ἀκόμη καὶ μὲ τὴν «ἐλαφρότερη» δυνατὴ τεχνολογία.

Τελικὰ οἱ δάσκαλοι, οἱ γιατροὶ καὶ οἱ κοινωνικοὶ λειτουργοὶ ἀντιλαμβάνονται ὅτι οἱ ξεχωριστοὶ ἐπαγγελματικὲς τοὺς λειτουργίες ἔχουν τουλάχιστον μιὰ κοινὴ πτυχὴ. Εἶναι τὸ ὅτι δημιουργοὺν πρόσθετη ζήτηση τῆς θεσμοποιημένης ἀγωγῆς πὸς παρέχουν, ταχύτερα ἀπὸ τὴν δυνατότητα παροχῆς θεσμῶν ὑπηρεσιῶν.

Ὅχι μόνον ἕνα μέρος ἀλλὰ ἡ ἴδια ἡ λογικὴ τῆς καθιερωμένης σοφίας ἔχει γίνεῖ ὑποπτη. Ἀκόμη καὶ οἱ νόμοι τῆς οἰκονομίας φαίνονται ἀνίκανοι νὰ πείσουν ἔξω ἀπὸ τίς στενὲς παραμέτρους πὸς ἐφαρμόζουν στὰ κοινωνικὰ καὶ γεωγραφικὰ πλαίσια ὅπου συγκεντρώνεται τὸ μεγαλύτερο μέρος τοῦ χρήματος. Τὸ χρήμα εἶναι, πράγματι, τὸ φθηνότερο νόμισμα, ἀλλὰ μόνον στὰ πλαίσια μιᾶς οἰκονομίας πὸς στηρίζεται στήν ἀποδοτικότητα, ἢ ὅποια μετρίεται μὲ νομισματικὰ κριτήρια. Καὶ οἱ καπιταλιστικὲς ἀλλὰ καὶ οἱ κομμουνιστικὲς χώρες στὶς διάφορες μορφές τους ἐμπιστεύονται

τὴν μέτρηση τῆς ἀποδοτικότητάς τους στοὺς συντελεστὲς κόστους πρὸς κέρδος ἐκφρασμένους σὲ δολλάρια. Ὁ καπιταλισμὸς ἐπιδεικνύει τὸ ἀνώτερο βιοτικὸ ἐπίπεδο γιὰ νὰ ἀποδείξει τὴν ἀνωτερότητα του. Ὁ κομμουνισμὸς περηφανεύεται γιὰ τὸν ψηλότερο ρυθμὸ ἀνάπτυξης σὺν δείκτη τοῦ τελικοῦ του θριάμβου. Ἄλλὰ καὶ κάτω ἀπὸ τὴν μία καὶ κάτω ἀπὸ τὴν ἄλλη ἰδεολογία τὸ ὀλικὸ κόστος τῆς αὐξήσεως τῆς ἀποδοτικότητος αὐξάνει γεωμετρικὰ. Οἱ μείζονες θεσμοὶ ἀνταγωνίζονται πῶς θάλαια γιὰ νὰ οἰκαιοποιηθοῦν τοὺς πόρους ἐκείνους πὸς δέν ἀγαφέρονται σὲ καλὸν κατάλογο: τὴν ἀτμόσφαιρα, τὸν ὠκεανό, τὴν σιωπὴ, τὸ ἡλιακὸ φῶς καὶ τὴν ὕγεια. Καὶ στρέφουν τὴν δημόσια προσοχὴ στήν σπατάλη τῶν πόρων αὐτῶν μόνον ὅταν ἔχει συντελεστὴ ὁ σχεδὸν ἀθεράπευτος ὑποβίβασμός τους. Παντοῦ ἡ φύση γίνεταὶ δηλητηριώδης, ἡ κοινωνία ἀπάνθρωπη, ἡ ἐσωτερικὴ ζωὴ προσβάλλεται καὶ οἱ ἀνθρώπινοι κλίσεις καταπνίγονται.

Μιὰ κοινωνία πὸς στηρίζεται στήν θεσμοποίησιν τῶν ἀξιών ταυτίζει τὴν παραγωγή ἀγαθῶν καὶ ὑπηρεσιῶν μὲ τὴν ζήτησίν τους. Ἡ ἐκπαίδευση πὸς σὲ κάνει νὰ ἐπιθυμῆς ἕνα προϊόν περιλαμβάνεται στήν τιμὴ τοῦ προϊόντος αὐτοῦ. Τὸ σχολεῖο εἶναι τὸ διαφημιστικὸ γραφεῖο πὸς σὲ κάνει νὰ πιστεύεις ὅτι χρειάζεσαι τὴν κοινωνία ἔτσι ὅπως εἶναι. Σὲ μιὰ τέτοια κοινωνία ἡ ὀριακὴ ἀξία κινεῖται σὲ μιὰ συνεχὴ αὐτο-ὕπερβαση. Ἐξαναγκάζει τοὺς ἰσχυρότερους καταναλωτὲς νὰ συναγωνίζονται γιὰ τὴν δυνατότητα νὰ ἐξαντλήσουν τὴν γῆ, νὰ γεμίσουν τίς χοντρές κοιλιές τους, νὰ μεθοδεύσουν τοὺς πῶς ἀδύνατους καταναλωτὲς καὶ νὰ ἀποθαρρύνουν ἐκείνους πὸς ἀκόμη βρίσκουν ἱκανοποίησιν σὲ νὰ καταγινοῦναι καὶ νὰ δροῦν μὲ αὐτὰ πὸς ἔχουν. Τὸ ἦθος λοιπὸν τῆς μὴ ἱκανοποίησε εἶναι στήν ρίζα τῆς λεηλασίας τῆς φύσεως, τῆς κοινωνικῆς πόλωσης καὶ τῆς ψυχολογικῆς ἀπάθειας.

Ὅταν θεσμοποιηθοῦν οἱ ἀξίες μὲ σχεδιασμένες καὶ κατασκευασμένες διαδικασίες, τὰ μέλη τῆς σύγχρονης κοινωνίας ἀρχίζουν νὰ πιστεύουν ὅτι ἡ ὠραία ζωὴ συνίσταται στήν ὑπαρξὴ θεσμῶν πὸς καθορίζουν τίς ἀξίες πὸς καὶ αὐτὰ καὶ ἡ κοινωνία τους πιστεύουν ὅτι χρειάζονται. Ἡ θεσμοποιημένη ἀξία μπορεῖ νὰ ὀρισθεῖ σὺν ἡ ποσότητα τοῦ προϊόντος ἐνὸς θεσμοῦ. Ἡ ἀντίστοιχη ἀξία ἐνὸς ἀνθρώπου μετρίεται μὲ βάση τὴν ἱκανότητά του νὰ κα-

ταναλώσει και να χρησιμοποιήσει αυτά τα θεσμικά προϊόντα έτσι ώστε να δημιουργήσει μια νέα και ακόμα ψηλότερη ζήτηση. Η αξία του θεσμοποιημένου ανθρώπου εξαρτάται από την ικανότητά του για καύση. Για να χρησιμοποιήσω μια εικόνα, ο άνθρωπος έχει γίνει το είδωλο των ίδιων του των δημιουργημάτων. Σήμερα, ο άνθρωπος βρίσκεται σαν ένας κλίβανος που καίει τις αξίες που τα ίδια τα εργαλεία του δημιουργούν. Και δεν υπάρχει κανένα όριο σ' αυτήν του την ικανότητα. Η δράση του είναι η δράση, του Προμηθέα στα άπώτερα όριά της.

Η εξάντληση και η μόλυνση των γήινων πόρων είναι, πάνω από όλα, το αποτέλεσμα της διαφθοράς της εικόνας που έχει ο άνθρωπος για τον εαυτό του, της αντιστροφής της αίσθησής του. Μερικοί μιλούν για μια μετάθεση της συλλογικής αίσθησης που οδηγεί στον όρισμό του ανθρώπου σαν οργανισμού που εξαρτάται όχι από την φύση και τους άλλους ανθρώπους, αλλά μάλλον από τους θεσμούς. Αυτή η θεσμοποίηση των βασικών αξιών, αυτή η πεποίθηση ότι μια σχεδιασμένη διαδικασία αγωγής τελικά έχει τα επιθυμητά αποτελέσματα για τον δέκτη, αυτό το καταναλωτικό ήθος, είναι στην ίδια την καρδιά της Προμηθεϊκής πλάνης.

Οι προσπάθειες για να βρούμε μια νέα ισορροπία σε ένα καθολικό πλαίσιο εξαρτώνται από την αποθεσμοποίηση των αξιών.

Η υποψία ότι κάτι δεν πάει καλά στην ουσία της ύνομιας του homo faber είναι κοινή σε μια ολοένα αυξανόμενη μειοψηφία είτε πρόκειται για καπιταλιστικές είτε για κομμουνιστικές είτε για «υποανάπτυκτες» χώρες. Η υποψία αυτή είναι το κοινό χαρακτηριστικό μιας νέας έλιτ. Στην έλιτ αυτή ανήκουν άνθρωποι από όλες τις κοινωνικές τάξεις, εισοδήματα, πεποιθήσεις και πολιτισμούς. Έχουν αρχίσει να αμφισβητούν τους μύθους της πλειοψηφίας: τις επιστημονικές ουτοπίες, τον ιδεολογικό σατανισμό και την προσδοκία της κατανομής των αγαθών και υπηρεσιών σύμφωνα με κάποιο βαθμό ισότητας. Συμμερίζονται με την πλειοψηφία των ανθρώπων την αίσθηση της παγίδας. Συμμερίζονται την πεποίθηση ότι το μεγαλύτερο ποσοστό των μέτρων που υιοθετούνται είναι και με μια πλατειά συναίνεση οδηγούν συνεχώς σε αποτελέσματα που είναι ολοφάνερα αντίθετα με τους υποτιθέμενους στόχους. Άλλα

ξινό ή Προμηθεϊκή πλειοψηφία των ανθρώπων της διαστημικής εποχής ακόμα αποφεύγει να αντιμετωπίσει την ουσία, η νέα αυτή μειοψηφία αμφισβητεί τον επιστημονικό deus ex machina, την ιδεολογική πανάκεια, και το κυνήγι των διαδόλων και των μαγισσών. Η μειοψηφία αυτή αρχίζει να διατυπώνει την υποψία ότι οι συνεχείς μας απογοητεύσεις μας δένουν πάνω στους σύγχρονους θεσμούς όπως οι άλυσσίδες έδεναν τον Προμηθέα πάνω στον δράχο. Η έλπιδοφόρα πίστη και η κλασική ειρωνία θα πρέπει να συμμαχήσουν για να αποκαλυφθεί η Προμηθεϊκή πλάνη.

Η λέξη Προμηθέας έχει συνήθως σχέση με την πρόβλεψη, την εκ των προτέρων αντίληψη. Ο Προμηθέας ήταν εκείνος που ξεγέλασε τους Θεούς και τους απαίρεσε το μονοπώλιο της φωτιάς, εκείνος που διδάξε στους ανθρώπους την χρήση της φωτιάς στην κτεργασία του σιδήρου, εκείνος που έγινε ο Θεός των τεχνολόγων και που κατέληξε άλυσσοδεμένος πάνω στον δράχο.

Η Πυθία των Δελφών έχει σήμερα αντικατασταθεί από τον ηλεκτρονικό υπολογιστή που πάλλεται πάνω από πίνακες έλέγχου και διάτρητες κάρτες. Τα εξάμετρα των χρησίων αντικαταστάθηκαν από τα δεκαεξάμετρα των κωδικών εντολών. Ο πηδαλιούχος παρέδωσε το πηδάλιο στην κυβερνητική μηχανή. Αναδύεται η δολοκληρωτική μηχανή που θα κατευθύνει τα πεπρωμένα μας. Τα παιδιά όνειρεύονται ότι πετούν τα διαστημόπλοιά τους μακριά από μια παρακμάζουσα Γη.

Με τα μάτια του ανθρώπου που πάτησε στη Σελήνη, ο Προμηθέας θα αναγνώριζε την άστραφτερη γαλάζια Γαία, τον πλανήτη της Έλπίδα και την Αψίδα της Ανθρωπότητας. Μια νέα αίσθηση του πεπερασμένου της Γης και μια καινούργια νοσταλγία μπορούν τώρα να ανοίξουν τα μάτια του ανθρώπου ώστε να διαλέξει τον Έπιμηθέα για ένα πάντρεμα της Γης με την Πανδώρα.

Στο σημείο αυτό ο Έλληνικός μύθος μετατρέπεται σε μια έλπιδοφόρα προφητεία γιατί μας λέει ότι ο γυιός του Προμηθέα ήταν ο Δευκαλίων, ο πηδαλιούχος της «Κιβωτού» που όπως ο Νώε νίκησε τον κατακλυσμό για να γίνει ο Πατριάρχης μιας νέας ανθρωπότητας μαζί με την Πύρρα την κόρη του Έπιμηθέα και της Πανδώρας. Αρχίζουμε να κατανοούμε το νόημα του Πίθου



μένη και τὸ κόστος τῶν καταπραυντικῶν αὐξάνει.

Ἄν προσθέσουμε αὐτοὺς πού ἀπασχολοῦνται μὲ τὴν διδασκαλία, μὲ αὐτοὺς πού ἀπασχολοῦνται μὲ τὴν παρακολούθηση, ἀντιλαμβανόμεστε ὅτι αὐτὴ ἡ ἐπονομαζόμενη ὑπερδομή ἔχει γίνει ὁ μεγαλύτερος ἐργοδότης τῆς κοινωνίας. Στὶς Η.Π.Α. 62 ἑκατομμύρια ἄνθρωποι ἀπασχολοῦνται στὸ σχολεῖο καὶ 80 ἑκατομμύρια ἀπασχολοῦνται ἄλλου. Αὐτὸ συχνὰ τὸ ξεχνοῦν οἱ Νεομαρξιστὲς μελετητὲς πού ἰσχυρίζονται ὅτι ἡ διαδικασία τῆς κατάρτησης τῶν σχολείων πρέπει εἴτε νὰ μετατεθεῖ γιὰ τὸ μέλλον, εἴτε νὰ μπεῖ σὲ παρένθεση ἕως ὅτου ἄλλες ἀνωμαλίες, πού θεωροῦνται ἀνέκαθεν σὰν περισσότερο βασικὲς διορθωθοῦν μὲ μιὰ οικονομικὴ καὶ πολιτικὴ ἐπανάσταση. Μόνον ἐὰν τὸ σχολεῖο νοηθεῖ σὰν μιὰ βιομηχανία μπορεῖ νὰ σχεδιαστεῖ ρεαλιστικὰ μιὰ ἐπαναστατικὴ στρατηγικὴ. Γιὰ τὸν Μάρξ, τὸ κόστος τῆς δημιουργίας τῆς ζήτησης ἦταν ἐλάχιστα σημαντικὸ. Σήμερα ἡ περισσότερὴ ἀνθρώπινη ἐργασία ξοδεύεται γιὰ τὴν παραγωγὴ ἀναγκῶν πού μποροῦν νὰ ικανοποιηθοῦν ἀπὸ βιομηχανίες πού κάνουν ἐντατικὴ χρῆση κεφαλαίου. Τὸ σχολεῖο κάνει τὸ μεγαλύτερο μέρος αὐτῆς τῆς δουλειᾶς.

Ἡ ἀλλοτρίωση, κατὰ τὸ παραδοσιακὸ σχῆμα, ἦταν μιὰ ἄμεση συνέπεια τοῦ ὅτι ἡ δουλειὰ εἶχε καταστῆ ἔμμισθη ἐργασία, πράγμα πού στεροῦσε τὸν ἄνθρωπο ἀπὸ τὴν δυνατότητα τῆς δημιουργίας καὶ τῆς ἀναζωογόνησης. Σήμερα οἱ νέοι ἄνθρωποι προ-ἀλλοτριώνονται ἀπὸ τὸ σχολεῖο πού τοὺς ἀπομονώνει, ἐνῶ ταυτόχρονα προσποιοῦνται τοὺς παραγωγοὺς ἀλλὰ καὶ τοὺς καταναλωτὲς τῆς ἴδιας τους τῆς γνώσης, πού νοεῖται σὰν ἓνα ἀγαθὸ πού λανσάρεται στὴν ἀγορὰ μέσα ἀπὸ τὸ σχολεῖο. Τὸ σχολεῖο κάνει τὴν ἀλλοτρίωση προπαρασκευαστικὸ στάδιο γιὰ τὴν ζωὴ, ἀφαιρώντας ἔτσι τὸ πραγματικὸ στοιχεῖο ἀπὸ τὴν παιδεία καὶ τὸ δημιουργικὸ στοιχεῖο ἀπὸ τὴν ἐργασία. Τὸ σχολεῖο προετοιμάζει γιὰ τὴν ἀλλοτριωτικὴ θεσμοποίηση τῆς ζωῆς διδάσκοντας τὴν ἀνάγκη τῆς διδασκαλίας. Ὅταν οἱ ἄνθρωποι μάθουν τὸ μάθημα αὐτὸ χάνουν κάθε κίνητρο γιὰ ἀνεξάρτητη ἀνάπτυξη· δὲν βρίσκουν πιά καμιά ἔλξη στοὺς συσχετισμοὺς καὶ ἀποκλείονται συνειδητὰ ἀπὸ τίς ἐκπλήξεις πού προσφέρει ἡ ζωὴ ἐκεῖνη πού δὲν προκαθορίζεται θεσμικά. Ἄμεσα ἢ ἔμμεσα τὸ σχολεῖο ἀπασχολεῖ ἕνα

μεγάλο μέρος τοῦ πληθυσμοῦ. Καὶ εἴτε τοὺς κρατᾷ ἐφ' ὄρου ζωῆς εἴτε ἐξασφαλίζει τὴν εἰσοδὸ τους σὲ κάποιο ὄργανισμό.

Ἡ Νέα Παγκόσμια Ἐκκλησία εἶναι ἡ βιομηχανία τῆς γνώσης, πού εἶναι ταυτόχρονα ὁ προμηθευτὴς τοῦ ὄπιου καὶ τὸ θρανίο γιὰ μιὰ δλοένα αὐξανόμενη περίοδο τῆς ζωῆς τοῦ ἀτόμου. Ἡ κατάρτησις τοῦ σχολείου εἶναι συνεπῶς στὴν ρίζα κάθε κινήματος γιὰ τὴν ἀνθρώπινη ἀπελευθέρωση.

### **Τὸ ἐπαναστατικὸ δυναμικὸ τῆς κατάρτησης τοῦ σχολείου**

Τὸ σχολεῖο, καὶ βέβαια, δὲν εἶναι μὲ κανένα τρόπο ὁ μόνος σύγχρονος θεσμὸς πού ἔχει σὰν πρωταρχικὸ σκοπὸ τὴν διαμόρφωση τῆς ιδέας πού ἔχει ὁ ἄνθρωπος γιὰ τὴν πραγματικότητα. Τὸ συγκαλυμμένο ἱστορικὸ τῆς οἰκογενειακῆς ζωῆς, ἡ στρατιωτικὴ θητεία, ἡ ἰατρικὴ περίθαλψη, ὁ λεγόμενος ἐπαγγελματισμὸς ἢ ἀκόμη καὶ τὰ μέσα ἐνημέρωσης, παίζουν ἓνα πρωταρχικὸ ρόλο στὸν θεσμικὸ χειρισμὸ τῆς ιδέας πού ἔχει ὁ ἄνθρωπος γιὰ τὸν κόσμον — ὄραση, γλώσσα καὶ ἀνάγκες του. Ἀλλὰ τὸ σχολεῖο ὑποδουλώνει βαθύτερα καὶ συστηματικότερα, ἐφ' ὅσον μόνον στὸ σχολεῖο ἀνατίθεται ἡ κύρια λειτουργία τῆς δημιουργίας κριτικῆς σκέψης καὶ παραδόξως αὐτὸ γίνεται, κάνοντας νὰ ἐξαρτᾶται ἡ μάθηση γιὰ ὅ,τι ἀφορᾷ τὸ ἄτομον, τοὺς ἄλλους καὶ τὴν φύση ἀπὸ μιὰ προσσκευασμένη διαδικασία. Τὸ σχολεῖο μᾶς ἀγγίζει τόσο βαθειὰ ὥστε κανένας ἀπὸ μᾶς δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἐλπίζει ὅτι θὰ ἀπελευθερωθεῖ ἀπὸ αὐτὸ μὲ κάποιο ἄλλο μέτρο.

Πολλοὶ ιδιόρρυθμοι ἐπαναστάτες εἶναι θύματα τοῦ σχολείου. Βλέπουν ἀκόμη καὶ τὴν «ἀπελευθέρωση» σὰν προῖον μιᾶς θεσμικῆς διαδικασίας. Μόνον ἡ ἀπελευθέρωση τοῦ ἀτόμου ἀπὸ τὸ σχολεῖο θὰ διαλύσει τέτοιες αὐταπάτες. Ἡ ἀνακάλυψη τοῦ ὅτι ἡ μάθηση στὸ μεγαλύτερο ποσοστὸ δὲν ἀπαιτεῖ διδασκαλία δὲν ἐπιδέχεται οὔτε χειρισμὸ οὔτε σχεδιασμὸ. Ὁ κάθε ἓνας ἀπὸ μᾶς εἶναι προσωπικὰ ὑπεύθυνος γιὰ τὴν ἀπελευθέρωσή του ἀπὸ τὸ σχολεῖο, καὶ μόνον ἔμεις ἔχουμε τὴν δύναμη νὰ τὸ κάνουμε. Κανένας δὲν μπορεῖ νὰ δικαιολογήσει τὴν ἀποτυχία του νὰ ἀπελευθερωθεῖ ἀπὸ τὴν ἐκπαίδευση. Οἱ ἄνθρωποι δὲν θὰ μπορούσαν

νά απελευθερωθούν από το Στέμια, αν τουλάχιστον όρισμένοι από αυτούς δεν είχαν απελευθερωθεί από την κατεστημένη Έκκλησία. Ούτε μπορούν να απελευθερωθούν από την προοδευτική κατανώληση αν δεν απελευθερωθούν πρώτα από το υποχρεωτικό σχολείο.

“Ολοι έχουμε μια σχέση με την εκπαίδευση και από την πλευρά της παραγωγής και από την πλευρά της κατανάλωσης. Έχουμε πεισθεί σε βαθμό πρόληψης ότι ή σωστή μάθηση μπορεί και πρέπει να παραχθεί μέσα μας και ότι κι έμεις μπορούμε να την παράγουμε σε άλλους. Η απόπειρα να ξεκόψουμε από την ιδέα του σχολείου θα αποκαλύψει την ίδια αντίδραση μέσα μας με την απόπειρα να αποκηρύξουμε είτε την άπεριόριστη κατανάλωση είτε την διαδεδομένη υπόθεση ότι μπορούμε να μεθοδεύσουμε τους άλλους για το δικό τους καλό. Κανένας δεν εξαιρείται τελείως από την εκμετάλλευση άλλων μέσα στην διαδικασία της σχολικής εκπαίδευσης.

Το σχολείο αποτελεί και τον μεγαλύτερο αλλά και τον πιο ανώνυμο εργοδότη. Πράγματι, το σχολείο είναι το καλύτερο παράδειγμα του νέου τύπου επιχείρησης, που έχει διαδεχθεί την συντεχνία, το εργοστάσιο και την εταιρία. Οι πολυεθνικές εταιρίες που είχαν κάποτε κυριαρχήσει στην οικονομία, τώρα όλο και περισσότερο εκτοπίζονται και κάποια μέρα μπορεί να αντικατασταθούν από διακρατικά γραφεία παροχής υπηρεσιών. Οι επιχειρήσεις αυτές παρουσιάζουν τις υπηρεσίες τους με τέτοιο τρόπο ώστε όλοι οι άνθρωποι να αισθάνονται υποχρεωμένοι να τις καταναλώσουν. Έχοντας τυποποιηθεί διεθνώς, αναθεωρούν το περιεχόμενο των υπηρεσιών τους περιοδικώς και παντού περίπου με το ίδιο ρυθμό.

Οι «μεταφορές» που συνδέονται με καινούργια αυτοκίνητα και υπέρπολυτελείς έθνικές οδούς υπηρετούν την ίδια θεσμοποιημένη ανάγκη για άνεση, κύρος, ταχύτητα και έπινοητικότητα, είτε τα συστατικά τους παράγονται από το κράτος είτε όχι. Ο μηχανισμός της «ιατρικής περίθαλψης» καθορίζει ένα περίεργο τύπο υγείας, είτε ή υπηρεσία πληρώνεται από το κράτος είτε από το άτομο. Τέλος, οι διαβαθμισμένες προαγωγές με στόχο την απόκτηση των διπλωμάτων προετοιμάζουν τον φοιτητή για μια θέση στην διεθνή πυραμίδα της ειδικευμένης εργασίας, ανεξάρτητα από το ποιός διευθύνει το σχολείο.

Σε όλες αυτές τις περιπτώσεις ή άπασχόληση είναι ένα κρυφό συστατικό: ο έδηγός του ιδιωτικού αυτοκινήτου, ο άρρωστος που ύφίσταται νοσοκομειακή περίθαλψη ή άκόμη και ο μαθητής του σχολείου πρέπει πλέον να θεωρούνται ότι ανήκουν σε μια καινούργια τάξη «ύπαλλήλων». Ένα απελευθερωτικό κίνημα που θα άρχιζε στο σχολείο, και που όμως θα στηριζόταν στην κοινή αναγνώριση εκ μέρους δασκάλου και μαθητού της σχέσης εκμεταλλευτού - εκμεταλλεόμενου, θα μπορούσε να διαγράψει την έπαναστατική στρατηγική του μέλλοντος· γιατί ένα ριζοσπαστικό πρόγραμμα κατάργησης του σχολείου θα πετύχαινε να εκπαιδεύσει τους νέους στην νέα μορφή της έπανάστασης που άπαιτείται ενάντια σ' ένα κοινωνικό σύστημα που χαρακτηρίζεται από υποχρεωτική «ύγεια», «περιουσία» και «πρόνοια».

Οι κίνδυνοι μιας έπανάστασης ενάντια στο σχολείο είναι βέβαια άπρόβλεπτοι, αλλά δεν είναι τόσο φρικτοί όσο οι κίνδυνοι μιας έπανάστασης ενάντια σε όποιοδήποτε άλλον μείζονα θεσμό. Το σχολείο δεν έχει οργανώσει άκόμη την αυτοάμυνά του τόσο άποτελεσματικά όσο το έθνος - κράτος ή άκόμη οι μεγάλες επιχειρήσεις. Η απελευθέρωση από τις άρπάγες του σχολείου θα ήταν αναίμακτη. Οι έπιστάτες - λειτουργοί καθώς και οι σύμμαχοί τους στα δικαστήρια και στα γραφεία εύρέσεως εργασίας θα έπαιρναν ένδεχομένως βάνουσα μέτρα ενάντια στους παραβάτες, ειδικότερα βέβαια αν έπρόκειτο για φτωχούς, αλλά μπορεί τελικά να αποδεικνύονταν άνίσχυροι μπροστά στο ξέσπασμα ενός τέτοιου μαζικού κινήματος.

Το σχολείο έχει γίνει πλέον κοινωνικό πρόβλημα· προσβάλλεται από όλες τις πλευρές και παντού στον κόσμο, πολίτες και κυβερνήσεις συνεχώς εισηγούνται πειράματα έξω από τα συμβατικά πλαίσια. Καταφεύγουν σε άσυνηθιστα στατιστικά τεχνάσματα για να διατηρήσουν την άξιопιστία αλλά και την πίστη τους. Η διάθεση που επικρατεί σήμερα ανάμεσα σε μερικούς εκπαιδευτικούς θυμίζει πολύ την διάθεση που επικρατούσε ανάμεσα στους Καθολικούς Έπισκόπους μετά το Συμβούλιο του Βατικανού. Οι κύκλοι σπουδών των λεγόμενων «ελεύθερων σχολείων» μοιάζουν πολύ με το τυπικό των λειτουργιών ρόκ και φόλκ. Το αίτημα των μαθητών του Γυμνασίου για δικαίωμα γνώμης στην εκλογή των

καθηγητῶν τους εἶναι τόσο ἰσχυρὸ ὅσο καὶ τὸ αἷτημα τῶν ἐνοριτῶν νὰ ἐκλέγουν τοὺς πᾶστορες τῆς ἐνορίας τους. Ἄλλὰ ἡ κοινωνία διακινδυνεύει πολὺ περισσότερα ἂν μιὰ σημαντικὴ μειονότητα χάσει τὴν πίστη τῆς στὴν σχολικὴ ἐκπαίδευση. Αὐτὸ θὰ ἔβαζε σὲ κίνδυνο ὄχι μόνον τὴν διατήρηση τῆς οικονομικῆς τάξης ποὺ στηρίζεται στὴν συμπαραγωγή ἀγαθῶν καὶ ἀναγκῶν, ἀλλὰ καὶ τὴν ἐπιβίωση τῆς πολιτικῆς τάξης ποὺ οἰκοδομεῖται πάνω στὸ ἔθνος - κράτος στὸ ὁποῖο παραδίδει τὸ σχολεῖο τοὺς μαθητές.

Οἱ δυνατότητες εἶναι ξεκάθαρες. Εἴτε συνεχίσουμε νὰ πιστεύουμε ὅτι ἡ θεσμοποιημένη μάθηση εἶναι ἓνα προῖον ποὺ δικαιολογεῖ ἀπεριόριστες ἐπενδύσεις, εἴτε ἀνακαλύπτουμε ὅτι ἡ νομοθεσία, ὁ σχεδιασμὸς καὶ οἱ ἐπενδύσεις, ἂν ὑποθεθεῖ ὅτι ὅλα αὐτὰ ἔχουν μιὰ θέση στὴν ἐπίσημη ἐκπαίδευση, θὰ ἔπρεπε νὰ χρησιμοποιηθοῦν κυρίως γιὰ νὰ παραμερίσουν τὰ ἐμπόδια ποὺ σήμερα περιορίζουν τὶς δυνατότητες γιὰ μάθηση, ἢ ὁποῖα μπορεῖ νὰ νοηθεῖ μόνον ὡς μιὰ προσωπικὴ δραστηριότητα.

Ἄν δὲν ἀμφισβητήσουμε τὴν ὑπόθεση ὅτι ἡ ὁποια ἀξία λόγου γνώση εἶναι ἓνα προῖον τὸ ὁποῖο κάτω ἀπὸ ὀρισμένες συνθήκες μπορεῖ καταναγκαστικὰ νὰ φθάσει στὸν καταναλωτὴ, ἢ κοινωνία θὰ κυριαρχεῖται ὅλο καὶ περισσότερο ἀπὸ ἀπαίσια ψευτοσχολεῖα καὶ ὀλοκληρωτικὸς χειριστὲς πληροφοριῶν. Οἱ παιδαγωγοὶ θεραπευτὲς θὰ δίνουν ὅλο καὶ περισσότερα φάρμακα στοὺς μαθητές τους ὥστε νὰ τοὺς διδάξουν καλύτερα, καὶ οἱ μαθητές θὰ παίρνουν ὅλο καὶ περισσότερα φάρμακα γιὰ νὰ ἀνακουφιστοῦν ἀπὸ τὶς πιέσεις τῶν καθηγητῶν καὶ ἀπὸ τὸ κυνηγητὸ τῶν πτυχίων. Ὅλο καὶ περισσότεροι γραφειοκράτες θὰ ποζάρουν ὡς δάσκαλοι. Ἡδη ἡ γλῶσσα τῆς διαφήμισης ἔχει ἐπενεργήσει πάνω στὴ γλῶσσα τοῦ σχολεῖου. Σήμερα στρατηγοὶ καὶ χωροφύλακες προσπαθοῦν νὰ ὠραιοποιήσουν τὰ ἐπαγγέλματά τους ποζάροντας ὡς ἐκπαιδευτὲς. Σὲ μιὰ κοινωνία σχολείων, ὁ πόλεμος καὶ ἡ κοινωνικὴ καταπίεση ὀρῖσκουν μιὰ λογικὴ βάση. Ὁ παιδαγωγικὸς πόλεμος τύπου Βιετνάμ θὰ δικαιώνεται ὅλο καὶ περισσότερο ὡς ἓ μοναδικὸς τρόπος γιὰ νὰ διδάξουμε στὸν κόσμον τὴν ὑπέρτατη ἀξία τῆς ἀτέρμονης προόδου.

Ἡ καταπίεση θὰ θεωρεῖται ὡς μιὰ ἱεραποστολικὴ προσπάθεια γιὰ νὰ ἐπιταχυνθεῖ ἢ ἔλευση τοῦ μηχανικοῦ Μεσσία. Ὅλο

καὶ περισσότερες χώρες θὰ καταφεύγουν στὰ παιδαγωγικὰ βασανιστήρια ποὺ σήμερα ἐφαρμόζονται στὴν Βραζιλία καὶ στὴν Ἑλλάδα. Τὰ παιδαγωγικὰ αὐτὰ βασανιστήρια δὲν χρησιμοποιοῦνται γιὰ τὴν ἀπόσπαση πληροφοριῶν ἢ γιὰ νὰ ἰκανοποιηθοῦν οἱ ψυχικὲς ἀνάγκες σαδιστῶν. Συστάνται σὲ μιὰ τυχαία τρομοκρατία μὲ σκοπὸ νὰ συντρίβει τὴν ἀξιοπρέπεια ἐνὸς ὀλοκληρου λαοῦ καὶ νὰ καταστρεῖ αὐτὸς τελικὰ εὐπλαστο ὑλικὸ γιὰ τὶς διδασκαλίες τῶν τεχνοκρατῶν. Ἡ ὀλοκληρωτικὴ καταστροφικὴ καὶ συνεχῶς κλιμακούμενη φύση τῆς ὑποχρεωτικῆς διδασκαλίας θὰ ὀλοκληρώσει τελικὰ τὴν ἀπώτερη λογικὴ τῆς ἐκτὸς ἂν ἀρχίσουμε αὐτὴ τὴ στιγμή τὴν ἀπελευθέρωσή μας ἀπὸ τὴν παιδαγωγικὴ κόλαση καὶ ἀπὸ τὴν ἰδέα ὅτι ὁ ἄνθρωπος μπορεῖ νὰ κάνει αὐτὸ ποὺ ἀπέτυχε νὰ κάνει ὁ Θεός, δηλαδὴ νὰ μεθοδεύσει τοὺς ἄλλους πρὸς χάριν τῆς δικῆς τους σωτηρίας.

Πολλοὶ ἄνθρωποι μόλις τώρα ἀφυπνίστηκαν ὥστε νὰ ἀντιληφθοῦν τὴν ἀδυσώπητη καταστροφὴ ποὺ σημαίνουν οἱ σύγχρονες μέθοδοι παραγωγῆς γιὰ τὸ φυσικὸ περιβάλλον, ἀλλὰ τὰ άτομα ἔχουν ἀπὸ μόνον τους πολὺ περιορισμένη ἰσχὺ γιὰ νὰ ἀλλάξουν αὐτὲς τὶς μεθόδους. Ἡ μεθοδευση ἐπίσης τῶν ἀνθρώπων, ποὺ ἔχει ἀρχίσει ἀπὸ τὸ σχολεῖο, ἔχει καὶ αὐτὴ φθάσει πλέον στὸ σημεῖο τῆς μὴ ἐπιστροφῆς, ἀλλὰ οἱ περισσότεροι ἄνθρωποι τὸ ἀγνοοῦν. Ἐνθαρρύνουν ἀκόμη ἐκπαιδευτικὲς μεταρρυθμίσεις ὅπως ὁ Χένρυ Φόρντ ὁ 2ος προτείνει λιγότερο δηλητηριώδη αὐτοκίνητα.

Ὁ Ντάνιελ Μπέλλ λέει ὅτι ἡ ἐποχὴ μας χαρακτηρίζεται ἀπὸ μιὰ ἀκραία διάσταση ἀνάμεσα στὴν πολιτισμικὴ καὶ στὴν κοινωνικὴ δομὴ, ἀφοῦ ἡ μὲν πρώτη ἔχει ἀφοσιωθεῖ σὲ μιὰ ἀποκαλυπτικὴ στάση, ἢ δὲ δευτέρη σὲ μιὰ τεχνοκρατικὴ λήψη ἀποφάσεων. Αὐτὸ ὅπωςδήποτε ἰσχύει γιὰ πολλοὺς ἐκπαιδευτικὸς ἀναμορφωτὲς ποὺ ἐνῶ αἰσθάνονται ἔτοιμοι νὰ καταδικάσουν σχεδὸν ὅτιδήποτε χαρακτηρίζει τὸ σύγχρονο σχολεῖο, ταυτόχρονα προτείνουν νέα σχολεῖα.

Στὸ ἔργο του «Ἡ δομὴ τῶν ἐπιστημονικῶν ἐπιναστασεων», ὁ Θωμᾶς Κούν ὑποστηρίζει ὅτι αὐτὴ ἡ ἀσυμφωνία ἀναπόφευκτα προηγεῖται τῆς ἐμφάνισης ἐνὸς νέου κανόνα ἀντίληψης. Τὰ γεγονότα ποὺ καταγράψαν αὐτοὶ ποὺ παρατήρησαν τὴν ἐλεύθερη πτώση, αὐτοὶ ποὺ ἐπέστρεψαν

ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρὰ τῆς γῆς καὶ αὐτοὶ ποὺ χρησιμοποίησαν τὸ νέο τηλεσκόπιο δὲν ταίριαζαν μὲ τὴν Πτολεμαϊκὴ ἄποψη τοῦ κόσμου. Τελείως ξαφνικὰ ἔγινε ἀποδεκτὸς ὁ Νευτώνιος κανόνας. Ἡ ἀσυμφωνία ποὺ χαρακτηρίζει πολλοὺς ἀπὸ τοὺς νέους σήμερα δὲν εἶναι τόσο ἀποτέλεσμα ἀντίληψης ποὺ ἀπορρέει ἀπὸ τὴν συμπεριφορά — μιὰ αἴσθησι τοῦ τί δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι μιὰ ἀνεκτὴ κοινωνία. Αὐτὸ ποὺ εἶναι ἐκπληκτικὸ μ' αὐτὴν τὴν ἀσυμφωνία εἶναι ἡ ἱκανότητα ἐνὸς πολὺ μεγάλου ἀριθμοῦ ἀτόμων νὰ τὴν ἀνέχονται.

Ἡ ἱκανότητα ἐπιδίωξης ἀσύμφωνων στόχων χρειάζεται μιὰ ἐρμηγεία. Σύμφωνα μὲ τὸν Μάξ Γκλούκμαν, ὅλες οἱ κοινωνίες διαθέτουν διαδικασίες ἀπόκρυψης αὐτῶν τῶν ἀσυμφωνιῶν ἀπὸ τὰ μέλη τους. Ὑποστηρίζει ὅτι αὐτὸς εἶναι ὁ σκοπὸς ἐνὸς τελετουργικοῦ τυπικοῦ. Τὰ τελετουργικὰ τυπικὰ μποροῦν νὰ ἀποκρύψουν ἀπὸ τοὺς συμμετόχους ἀκόμη καὶ ἀσυμφωνίες καὶ συγκρούσεις ἀνάμεσα στὶς κοινωνικὲς ἀρχές καὶ στὴν κοινωνικὴ ὀργάνωση. Ὅσο ἕνα ἄτομο δὲν ἔχει σαφὴ συνείδηση τοῦ τελετουργικοῦ χαρακτήρα τῆς διδασκαλίας διὰ μέσου τῆς ὁποίας ἔχει μυηθεῖ στὶς δυνάμεις ποὺ διαμορφώνουν τὸν κόσμον του, δὲν εἶναι σὲ θέση νὰ λύσει τὰ μάγια καὶ νὰ διαμορφώσει ἕνα καινούργιον κόσμον. Ὅσο δὲν ἔχουμε συναίσθησι τῆς τελετουργίας διὰ μέσου τῆς ὁποίας τὸ σχολεῖο διαμορφώνει τὸν κλιμακούμενον καταναλωτὴ — ποὺ ἀποτελεῖ τὸν ὑπ' ἀριθμὸν ἕνα πόρον τῆς οἰκονομίας — δὲν θὰ εἴμαστε σὲ θέση νὰ λύσουμε τὰ μάγια αὐτῆς τῆς οἰκονομίας καὶ νὰ διαμορφώσουμε μιὰ καινούργια.

#### 4. Τὸ θεσμικὸ φάσμα

Τὰ περισσότερα οὐτοπικὰ συστήματα καὶ φουτουριστικὰ σενάρια ἐπικαλοῦνται νέες καὶ ἀκριβὲς τεχνολογίες οἱ ὁποῖες θὰ πρέπει νὰ εἶναι προσιτὲς καὶ σὲ πλούσια καὶ σὲ φτωχὰ κράτη. Ὁ Χέρμαν Κὰν βρῆκε μαθητὲς στὴν Βενεζουέλα, τὴν Ἀργεντινὴ καὶ τὴν Κολομβία. Στὰ δράματα τοῦ Σέρτζιο Μπερνάντες γιὰ τὴν Βραζιλία τοῦ 2000 βλέπουμε νὰ σπινθηροβολοῦν πιὸ πολλὰ μηχανήματα ἀπὸ ὅσα κατέχουν σήμερα οἱ ΗΠΑ καὶ τὰ ὁποῖα βέβαια τότε θὰ ἔχουν ἐξευτελιστεῖ μαζὶ μὲ τὶς ἀπηρχαιωμένους βάσεις πυραύλων, τὰ ἀεροδρόμια καὶ τὶς πόλεις τοῦ ἐξήντα καὶ τοῦ ἑβδομήντα. Οἱ φουτουριστὲς ποὺ ἔχουν ἐμπνευστεῖ ἀπὸ τὸν Μπακμίνστερ Φοῦλλερ θὰ ἐξαρτῶνται ἀπὸ συνεχῶς φθηνότερες καὶ πιὸ ἐξωτικὲς ἐπινοήσεις. Βασίζονται στὴν ἀποδοχὴ μιᾶς νέας ἀλλὰ παρ' ὅλα αὐτὰ δυνατῆς τεχνολογίας ἢ ὁποία καθὼς φαίνεται θὰ μᾶς ἐπιτρέψει νὰ κάνουμε περισσότερα μὲ λιγότερα μέσα — ἐλαφρὰ τραῖνα μονῆς γραμμῆς, παρὰ ὑπερηχητικὲς μεταφορὲς — καθετη παρὰ ὀριζόντια ἐξάπλωσι τοῦ πληθυσμοῦ. Ὅλοι ὅσοι ἀσχολοῦνται σήμερα μὲ τὸν φουτουριστικὸν σχεδιασμὸ ἀναζητοῦν νὰ κάνουν οἰκονομικὰ κατορθωτὰ ὅτι εἶναι γιὰ τὴν ὥρα τεχνικὰ δυνατὰ ἐνῶ παράλληλα ἀρνοῦνται νὰ ἀντιμετωπίσουν τὴν ἀναπόφευκτὴ κοινωνικὴ συνέπειαν ποὺ θὰ εἶναι ἡ αὐξανόμενη λαχτάρα ὄλων τῶν ἀνθρώπων γιὰ ἀγαθὰ καὶ ὑπηρεσίας ποὺ θὰ παραμείνουν προνόμιον τῶν ὀλίγων.

Πιστεύω ὅτι ἕνα ἐπιθυμητὸ μέλλον ἐξαρτᾶται ἀπὸ μιὰ ἐκ μέρους μας συνειδητὴ ἐκλογὴ μιᾶς ζωῆς δράσης παρὰ μιᾶς ζωῆς κατανάλωσις, ἀπὸ τὴν δημιουργία ἐνὸς στυλ ζωῆς ποὺ θὰ καλλιεργῆ τὸν αὐθορμητισμὸν καὶ τὴν ἀνεξαρτησίαν παρὰ ἀπὸ τὴν διατήρησι ἐνὸς στυλ ζωῆς ποὺ στηρίζεται στὴν δημιουργία καὶ καταστροφὴ, στὴν παραγωγή καὶ κατανάλωσι — ἐνὸς στυλ ζωῆς

πού δὲν ἀποτελεῖ παρά ἓνα ἐνδιάμεσο σταθμὸ στήν πορεία τῆς ἐξάντλησης καὶ μόλυνσης τοῦ περιβάλλοντος. Τὸ μέλλον ἐξαρτᾶται περισσότερο ἀπὸ μία ἐκ μέρους μας ἐκλογή θεσμῶν πού θὰ ἐνίσχυαν μιὰ ζωὴ δράσης παρά ἀπὸ τὴν ἀνάπτυξη νέων ἰδεολογιῶν καὶ τεχνολογιῶν. Χρειαζόμαστε ἓνα σύστημα κριτηρίων πού θὰ μᾶς ἐπιτρέψουν νὰ ἀποκαλύψουμε αὐτοὺς τοὺς θεσμοὺς πού ἐνισχύουν τὴν προσωπικὴ ἀνάπτυξη παρά τὴν συνθήθεια, καθὼς καὶ τὴν θέληση νὰ ἐπενδύσουμε τὶς τεχνολογικὲς μας δυνατότητες κατὰ προτίμηση σὲ τέτοιους ἀναπτυξιακοὺς θεσμοὺς.

Ἡ ἐκλογή τοποθετεῖται μεταξὺ δύο ριζικὰ ἀντιτιθέμενων θεσμικῶν τύπων, παραδείγματα τῶν ὁποίων μποροῦμε νὰ βροῦμε σὲ ὑπάρχοντες θεσμοὺς, μολοντί ὁ ἓνας τύπος εἶναι τόσο χαρακτηριστικὸς τῆς σύγχρονης περιόδου ὥστε σχεδὸν νὰ τὴν καθορίζει ἀποκλειστικά. Τὸν κυρίαρχο αὐτὸ τύπο θὰ τὸν ἀποκαλοῦσα μεθοδευτικὸ κύκλωμα. Ὁ ἄλλος τύπος ὑπάρχει ἐπίσης ἀλλὰ κάπως ἀβέβαια. Οἱ θεσμοὶ πού ταιριάζουν σ' αὐτὸν εἶναι πιὸ ἀσήμαντοι καὶ πιὸ δυσδιάκριτοι· παρ' ὅλα αὐτὰ ὅμως ἐγὼ τοὺς διαλέγω σὰν πρότυπα γιὰ ἓνα περισσότερο ἐπιθυμητὸ μέλλον. Τοὺς ἀποκαλῶ «ἀνοικτοὺς θεσμοὺς» καὶ προτείνω νὰ τοὺς τοποθετήσουμε στήν ἀριστερὴ πλευρὰ τοῦ θεσμικοῦ φάσματος, ἀπὸ τὴν μιὰ μεριά γιὰ νὰ δείξουμε ὅτι εἶναι θεσμοὶ πού θρῖσκονται ἀνάμεσα στὰ ἄκρα, ἀπὸ τὴν ἄλλη δὲ γιὰ νὰ διευκρινίσουμε τὸ πῶς ἱστορικοὶ θεσμοὶ μποροῦν νὰ ἀλλάξουν θέση στὸ φάσμα καθὼς μετακινοῦνται ἀπὸ τὴν διευκόλυνση τῆς δραστηριότητος πρὸς τὴν ὀργάνωση τῆς παραγωγῆς.

Γενικὰ ἓνα τέτοιο φάσμα, προχωρώντας ἀπὸ τὰ ἀριστερὰ πρὸς τὰ δεξιὰ, ἔχει χρησιμοποιεῖ γιὰ τὸν χαρακτηρισμὸ τῶν ἀνθρώπων καὶ τῆς ἰδεολογίας τους καὶ ὄχι γιὰ τὸν χαρακτηρισμὸ τῶν κοινωνικῶν μας θεσμῶν καθὼς καὶ τοῦ στυλ αὐτῶν τῶν θεσμῶν. Ἡ τοποθέτηση αὐτὴ τῶν ἀνθρώπων σὲ κατηγορίες, εἴτε πρόκειται γιὰ ἄτομα εἴτε γιὰ ὀμάδες, συχνὰ παράγει περισσότερη θερμότητα παρά φῶς. Σοβαρὲς ἀντιρρήσεις μποροῦν νὰ προβληθοῦν ἐναντία στήν χρησιμοποίησι ἐνὸς συμβατικοῦ σχήματος μὲ ἓναν ἀσυνήθη τρόπο, ἀλλὰ κάνοντάς το ἐλπίζω νὰ μεταφέρω τοὺς δρους τῆς συζήτησης ἀπὸ ἓνα στεῖρο σὲ ἓνα γόνιμο πεδίο. Θὰ γίνῃ φανερό ὅτι οἱ ἄνθρωποι τῆς ἀριστερᾶς δὲν χαρακτηρίζονται πάντοτε

ἀπὸ τὴν ἀντίθεσή τους στοὺς μεθοδευτικοὺς θεσμοὺς τοὺς ὁποίους τοποθετῶ στήν δεξιὰ πλευρὰ τοῦ φάσματος.

Οἱ πιὸ σημαίνοντες σύγχρονοι θεσμοὶ συνωστίζονται στὰ δεξιὰ τοῦ φάσματος. Ἡ ἐπιβολὴ τῶν νόμων ἔχει μετακινήθει πρὸς τὰ ἐκεῖ ἀφότου ἔφυγε ἀπὸ τὰ χέρια τοῦ σερίφη καὶ πῆγε στὰ χέρια τοῦ FBI καὶ τοῦ Πενταγώνου. Ὁ σύγχρονος πόλεμος ἔχει γίνῃ μιὰ ἐξαιρετικὰ εἰδικευμένη ἐπιχείρηση, ἢ δουλειὰ τῆς ὁποίας εἶναι ἡ σφαγή. Ἐχει φθάσει στὸ σημεῖο ὅπου ἡ ἀποτελεσματικότητά της προσδιορίζεται ἀπὸ τὴν καταμέτρηση πτωμάτων. Τὸ δυναμικὸ της ὅσον ἀφορᾷ τὴν διατήρηση τῆς εἰρήνης ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴν ἱκανότητά της νὰ πείσει ἐχθροὺς καὶ φίλους γιὰ τὴν ἀπεριόριστη ἰσχὺ ἐξόντωσης τοῦ ἔθνους. Οἱ σύγχρονες σφαῖρες καὶ τὰ χημικὰ ὄπλα εἶναι τόσο ἀποτελεσματικὰ ὥστε λίγα σὲντς κατάλληλα διοχετευμένα πρὸς τὸν μέλλοντα «πελάτη», ἐξασφαλίζουν θάνατο ἢ ἀκρωτηριασμό. Τὸ κόστος ὅμως αὐτὸ αὐξάνει ἰλιγγιωδῶς· τὸ κόστος ἐνὸς νεκροῦ Βιετκόγκ ἀνέβηκε ἀπὸ 360.000 δολλάρια τὸ 1967 σὲ 450.000 δολλάρια τὸ 1969. Μόνον οἰκονομίες κλίμακος μὲ στόχο πού προσεγγίζει τὴν γενοκτονία μποροῦν νὰ καταστήσουν τὸν σύγχρονο πόλεμο οἰκονομικὰ ἀποδοτικὸ. Τὸ ὅτι ὁ πόλεμος ἐπιστρέφει σὰν μπουμέραγκ γίνῃται ὀλοένα καὶ πιὸ φανερό: ὅσο περισσότεροι οἱ νεκροὶ Βιετκόγκ, τόσο περισσότερους ἐχθροὺς ἀποκτοῦν οἱ ΗΠΑ στὸν κόσμο, καὶ τόσο περισσότερα πρέπει νὰ ξοδέψουν οἱ ΗΠΑ γιὰ νὰ δημιουργήσουν ἓναν ἄλλο μεθοδευτικὸ θεσμὸ — πού κανονικὰ ὀνομάζεται «εἰρήνευση» — σὲ μιὰ μάταιη προσπάθεια ἀπορρόφησης τῶν παρενεργειῶν τοῦ πολέμου.

Στὸ ἴδιο αὐτὸ ἄκρο τοῦ φάσματος θρῖσκουμε ἐπίσης ἄλλους φορεῖς πού εἰδικεύονται στήν μεθόδευση τῶν πελατῶν τους. Ὅπως καὶ ὁ στρατός, τείνουν νὰ ἀναπτύξουν ἐπενέργειες ἀντίθετες μὲ τοὺς σκοποὺς τους, καθὼς αὐξάνει τὸ φάσμα τῆς δραστηριότητάς τους. Αὐτοὶ οἱ κοινωνικοὶ θεσμοὶ εἶναι ἐπίσης ἀντιπαραγωγικοὶ ἀλλὰ αὐτὸ εἶναι λιγότερο φανερό. Πολλοὶ ἀπὸ αὐτοὺς υἱοθετοῦν μιὰ θεραπευτικὴ ἢ καὶ φιλεύσπλαχνη ἐμφάνιση, προκειμένου νὰ συγκαλύψουν αὐτὸ τὸ παράδοξο ἐπακόλουθο. Οἱ φυλακὲς π.χ. μέχρι καὶ δύο αἰῶνες πρὶν, χρησίμευαν σὰν τόπος φυσικῆς κράτησης τῶν ἀτόμων μέχρι τὴν καταδίκη, ἀκρωτηριασμό, ἐκτέλεση ἢ ἐξορία τους, καὶ μερικὲς φορὲς χρησιμοποιοῦνταν ἐσκεμμένα σὰν μιὰ

μορφή βασανιστηρίων. Μόνον πρόσφατα άρχίσαμε να ισχυριζόμαστε ότι ή φυλάκιση τών ανθρώπων σε κλουδιά μπορεί να έχει ένα ευεργετικό αποτέλεσμα στον χαρακτήρα και στην συμπεριφορά τους. Σήμερα πολλοί άνθρωποι άρχίζουν να συνειδητοποιούν ότι ή φυλακή αυξάνει και την ποιότητα και την ποσότητα τών εγκληματιών, και ότι στην πραγματικότητα ή φυλακή συχνά μετατρέπει σε εγκληματίες άπλους αντισυμβατικούς ανθρώπους. Πολλοί λιγότεροι άνθρωποι όμως, φαίνεται να αντιλαμβάνονται ότι τὸ ίδιο άκριβώς πράγμα κάνουν και τὰ ψυχιατρεία, τὰ γηροκομεία και τὰ ὄρφανοτροφεία. Τὰ ιδρύματα αυτά εφοδιάζουν τούς πελάτες τους με την καταστροφική εικόνα τοῦ ψυχωτικού, τοῦ υπερήλικα και τοῦ αλήτη, και παράλληλα δημιουργοῦν μιὰ λογική βάση για τὴν ὕπαρξη ὀλόκληρων επαγγελματιών, ὅπως άκριβώς οἱ φυλακές παράγουν εισόδημα για τούς δεσμοφύλακες. Ἡ ένταξη στους θεσμούς που βρίσκονται στὸ ἄκρο αὐτὸ τοῦ φάσματος πραγματοποιεῖται με δύο τρόπον, ἐξ ἴσου καταναγκαστικούς: εἴτε με αναγκαστική δέσμευση, εἴτε διὰ μέσου ἐκλεκτικῆς ὑπηρεσίας.

Στὸ αντίθετο ἄκρο τοῦ φάσματος βρίσκουμε θεσμούς που διακρίνονται ἀπὸ τὴν αὐθόρμητη χρήση τους — εἶναι αὐτοὶ που ἀποκάλεσα προηγουμένως «άνοικτους» θεσμούς. Τὸ τηλέφωνο, τὸ μετρό, τὸ ταχυδρομείο, οἱ δημόσιες ἀγορές και τὰ δημόσια κέντρα δὲν ἀπαιτοῦν μιὰ τακτική πωλήσεως για να ὠθήσουν τούς πελάτες τους να τὰ χρησιμοποιήσουν. Τὰ συστήματα ἀποχέτευσης, τὸ πόσιμο νερό, τὰ πάρκα και τὰ πεζοδρόμια εἶναι πράγματα που οἱ άνθρωποι χρησιμοποιοῦν χωρίς να χρειάζεται προηγουμένως να πεισθοῦν θεσμικά ότι ή χρήση τους εἶναι πρὸς ὄφελός τους. Βέβαια ὅλοι οἱ θεσμοὶ ἀπαιτοῦν κάποιους κανονισμούς. Ἄλλὰ ή λειτουργία τών θεσμῶν ἐκείνων που ὑπάρχουν με σκοπὸ να χρησιμοποιηθοῦν και ὄχι να παράγουν, ἀπαιτεῖ κανονισμούς διαφορετικῆς φύσεως ἀπὸ ἐκείνους που ἀπαιτοῦνται ἀπὸ θεσμούς ἀγωγῆς οἱ ὅποιοι εἶναι μεθοδευτικοί. Οἱ κανονισμοὶ που ἐλέγχουν τούς θεσμούς χρήσεως ἔχουν κυρίως σὰν σκοπὸ να ἀποτρέψουν ἐνδεχόμενες καταχρήσεις που θὰ ἔβλαπταν τὴν γενικότερη προσιτότητά τους. Τὰ πεζοδρόμια πρέπει να τηροῦνται ἐλεύθερα ἀπὸ ἐμπόδια, ή βιομηχανική χρήση τοῦ πόσιμου νεροῦ πρέπει να τηρεῖται σε ὀρισμένα ὄρια, και τὸ ποδόσφαιρο πρέπει να περιορίζεται σε εἰδικούς χώ-

ρους μέσα στὰ πάρκα. Σήμερα χρειαζόμαστε νόμους που να περιορίζουν τὴν χρήση τών τηλεφωνικῶν μας γραμμῶν ἀπὸ ἠλεκτρονικούς ὕπολογιστές, τὴν κατάχρηση που γίνεται στὸ ταχυδρομικό μας δίκτυο ἀπὸ τὴν διαφήμιση, και τὴν μόλυνση τών συστημάτων ἀποχέτευσῆς μας ἀπὸ τὰ βιομηχανικά ἀπόβλητα. Ὁ κανονισμὸς τών «άνοικτων» θεσμῶν βάζει ὄρια στὴ χρήση τους· καθὼς μετακινούμεθα ἀπὸ τὸ «άνοικτὸ» πρὸς τὸ «μεθοδευτικὸ» ἄκρο τοῦ φάσματος, οἱ κανονισμοὶ ὄλο και περισσότερο ἀπαιτοῦν κατανάλωση και συμμετοχή χωρίς τὴ θέλησή μας. Τὸ διαφορετικὸ κόστος ἀποκτησης πελατῶν εἶναι ένα ἀπὸ τὰ χαρακτηριστικά που διαχωρίζουν τούς «άνοικτους» ἀπὸ τούς «μεθοδευτικούς» θεσμούς.

Και στὰ δύο ἄκρα τοῦ φάσματος, βρίσκουμε θεσμούς ὑπηρεσιῶν με τὴν διαφορά ότι στὴν δεξιά πλευρὰ ή ὑπηρεσία ἀποτελεῖ ἐπιβαλλόμενη μεθόδευση, και ὁ πελάτης γίνεται θύμα τῆς διαφήμισης, τῆς ἐπιδρομῆς, τοῦ χειρισμοῦ, τῆς φυλάκισης ἢ τοῦ ἠλεκτροσόκ. Πρὸς τὰ ἀριστερὰ ή ὑπηρεσία εἶναι μιὰ πλατεία δυνατότητα μέσα σε τυπικά καθορισμένα πλαίσια, ἐνῶ ὁ πελάτης παραμένει ένα ἐλεύθερο στοιχεῖο. Οἱ δεξιοὶ θεσμοὶ τείνουν να εἶναι ἐξαιρετικά πολύπλοκα και πολυέξοδα διαδικασίες παραγωγῆς, στίς ὁποῖες τὸ μεγαλύτερο μέρος τῆς περιπλοκῆς και τοῦ κόστους ἀποβλέπει στὸ να πείσει τούς καταναλωτές ότι τούς εἶναι ἀδύνατο να ζήσουν χωρίς τὸ προϊόν ἢ τὴν ἀγωγή που προσφέρει ὁ θεσμὸς αὐτός. Οἱ ἀριστεροὶ θεσμοὶ τείνουν να ἔχουν τὴ μορφή δικτύων που διευκολύνουν μιὰ διαδικασία ἐπικοινωνίας ἢ συνεργασίας, και ή ὁποία μπαίνει σε ἐνέργεια ἀπὸ τούς ἴδιους τούς πελάτες.

Οἱ «μεθοδευτικοὶ» θεσμοὶ δημιουργοῦν εἴτε ένα κοινωνικὸ εἴτε ἕναν ψυχολογικὸ «ἔθισμό». Ὁ κοινωνικὸς ἔθισμὸς, ἢ ἀλλιῶς κλιμάκωση, συνίσταται στὴν τάση να αυξάνουμε τὴν δόση τῆς ἀγωγῆς ὅταν οἱ μικρότερες ποσότητες δὲν ἀποδίδουν τὰ ἐπιθυμητὰ αποτελέσματα. Ψυχολογικὸ ἔθισμὸ ἔχουμε ὅταν οἱ καταναλωτές γίνονται δοῦλοι τῆς ἀνάγκης για ὄλο και μεγαλύτερες δόσεις ἐνὸς προϊόντος ἢ μιᾶς διαδικασίας. Οἱ αὐτοεργαζομένου ἀριστεροὶ θεσμοὶ τείνουν να αὐτοπεριορίζονται. Ἀντίθετα με τίς διαδικασίες παραγωγῆς που ταυτίζουν τὴν ἱκανοποίηση ἀπλῶς και μόνον με τὴν πράξη τῆς κατανάλωσης, τὰ δίκτυα αὐτὰ υπηρετοῦν ένα σκοπὸ που ξεπερνᾷ τὴν ἐπαναλαμβανόμενη χρήση τους. Τὸ ἄτομο

σπικώνει τὸ τηλέφωνο ὅταν θέλει νὰ πεῖ κάτι σὲ κάποιον καὶ τὸ κλείνει ὅταν ἡ ἐπικοινωνία πού ἐπιθυμοῦσε πάρει τέλος. Δὲν χρησιμοποιοῦ τὸ τηλέφωνο, μὲ τὴν ἐξαιρέση βέβαια τῶν νέων, γιὰ τὴν ἀπλή εὐχαρίστηση τοῦ νὰ μιλήσει στὸ ἀκουστικό. Ἄν τὸ τηλέφωνο δὲν εἶναι ὁ καλύτερος τρόπος ἐπαφῆς, οἱ ἄνθρωποι θὰ γράψουν ἕνα γράμμα ἢ θὰ κάνουν ἕνα ταξίδι. Οἱ δεξιοὶ θεσμοὶ ὅμως, ὅπως φαίνεται καθαρὰ στὴν περίπτωση τῶν σχολείων, ἀφ' ἑνὸς μὲν ἐπιβάλλουν τὴν συνεχῆ χρῆση, ἀφ' ἑτέρου δὲ παρακωλύουν κάθε ἄλλη δυνατότητα πού θὰ ὀδηγοῦσε στὸ ἴδιο ἀποτέλεσμα.

Πρὸς τὰ ἀριστερὰ τοῦ θεσμικοῦ φάσματος ἀλλὰ ὄχι ἀκριβῶς στὸ ἄκρο, συναντοῦμε ἐπιχειρήσεις πού ἀνταγωνίζονται μὲ ἄλλες τοῦ ἴδιου τύπου, ἀλλὰ δὲν ἔχουν ἀκόμη ἐμπλακεῖ σημαντικὰ σὲ διαφημιστικὲς δραστηριότητες. Ἐδῶ θὰ συναντήσουμε τὰ μικροκαθαριστήρια, τοὺς φούρνους τῆς γειτονιάς, τὰ κουρεῖα, καθὼς καὶ —γιὰ νὰ μιλήσουμε καὶ γιὰ ἐπαγγελματίες— μερικὸς δικηγόρους καὶ καθηγητὲς μουσικῆς. Χαρακτηριστικὰ ἐπίσης πρὸς τὴν ἀριστερὴ πλευρὰ τοποθετοῦνται οἱ ἀνεξάρτητοι ἐπαγγελματίες πού ἔχουν θεσιμοποιήσει μὲν τὶς ὑπηρεσίες τους ὄχι ὅμως καὶ τὴν δημοσιότητά τους. Τοὺς πελάτες τοὺς ἐλκύουν διὰ μέσου προσωπικῆς ἐπαφῆς καὶ ὅπωςδήποτε λόγω τῆς συγκριτικῆς ποιότητος τῶν ὑπηρεσιῶν τους.

Τὰ ξενοδοχεῖα καὶ οἱ καφετερίες τοποθετοῦνται κοντύτερα πρὸς τὸ κέντρο. Οἱ μεγάλες ἀλυσίδες ὅπως τὰ Χίλτον —πού ξοδεύουν τεράστια ποσὰ γιὰ νὰ προωθήσουν τὴν εἰκόνα τους— συχνὰ ἐμφανίζονται σὰν νὰ διευθύνουν θεσμοὺς τῆς δεξιᾶς. Ἐν τούτοις οἱ ἐπιχειρήσεις Χίλτον καὶ Σέρατον δὲν προσφέρουν συνήθως τίποτε περισσότερο —στὴν πραγματικότητά τους— συχνὰ προσφέρουν λιγότερα— ἀπὸ ἀνεξάρτητα ξενοδοχεῖα στὰ ἴδια ἐπίπεδα τιμῶν. Οὐσιαστικὰ μιὰ ταμπέλλα ξενοδοχείου μιλάει στὸν ταξιδιώτη μὲ τὸν ἴδιο τρόπο ὅπως ἕνα σῆμα τοῦ δρόμου. Λέει, «στόπ, ἐδῶ ὑπάρχει κρεβάτι γιὰ σένα» μᾶλλον, παρὰ «προτίμησε ἕνα κρεβάτι στὸ ξενοδοχεῖο παρὰ ἕνα παγκάκι στὸ πάρκο».

Οἱ παραγωγοὶ προϊόντων εὐρείας κατανάλωσης ἀνήκουν στὴ μέση αὐτοῦ τοῦ φάσματος. Ὑπηρετοῦν γενικὲς ἀνάγκες καὶ προσθέτουν στὸ κόστος παραγωγῆς καὶ διανομῆς τὶς διαφημιστικὲς δαπάνες γιὰ δημοσιότητα καὶ εἰδικὴ συσκευασία, μέσα στὰ πλαίσια

τῆς ἀντοχῆς τῆς ἀγορᾶς. Ὅσο βασικότερο εἶναι τὸ προϊόν —εἴτε πρόκειται γιὰ ἀγαθὰ εἴτε γιὰ ὑπηρεσίες— τόσο ὁ συναγωνισμὸς τείνει νὰ περιορίσει τὸ κόστος πώλησης τοῦ εἴδους.

Οἱ περισσότεροι κατασκευαστὲς καταναλωτικῶν προϊόντων ἔχουν τελευταῖα κινηθεῖ πολὺ δεξιότερα. Παράγουν, μὲ ἄμεσο ἀλλὰ καὶ ἔμμεσο τρόπο, ἀνάγκες γιὰ ἀγαθὰ οἱ ὁποῖες ἀνεβάζουν τὴν πραγματικὴ τιμὴ ἀγορᾶς πολὺ ψηλότερα ἀπὸ τὸ κόστος παραγωγῆς. Ἡ Τζένεραλ Μότορς καὶ ἡ Φόρντ παράγουν βεβαίως μέσα μεταφορᾶς, ἀλλὰ ἐπίσης, καὶ αὐτὸ εἶναι τὸ σημαντικότερο, μεθοδεύουν τὰ γούστα τοῦ κοινοῦ μὲ τέτοιο τρόπο ὥστε ἡ ἀνάγκη γιὰ μεταφορὰ νὰ ἐκφράζεται μᾶλλον σὰν ἀνάγκη γιὰ ἰδιωτικὰ αὐτοκίνητα παρὰ γιὰ δημόσια λεωφορεῖα. Πωλοῦν τὴν ἐπιθυμία νὰ ἐξουσιάζουμε μιὰ μηχανή, νὰ τρέχουμε μὲ μεγάλη ταχύτητα μέσα στὴν πολυτέλεια καὶ στὴν ἄνεση, ἐνῶ στὸ τέρμα τοῦ δρόμου προσφέρουν ἐπίσης ἕναν ἐξωτισμὸ. Αὐτὸ πού πωλοῦν δὲν εἶναι παρ' ὄλ' αὐτὰ, μόνον ὑπέρμετρος μηχανές, ὑπερβολικὰ γκάτζετ ἢ ὅλα τὰ καινούργια ἔξτρα πού ἐπέβαλαν στοὺς κατασκευαστὲς ὁ Ράλφ Νέιντερ καὶ οἱ πρόμαχοι τῆς καθαρῆς ἀτμόσφαιρας. Ἡ τιμὴ καταλόγου περιλαμβάνει πουσσαρισμένους μηχανές, κλιματισμὸ, ζῶνες ἀσφάλειας καὶ ἐλέγχους καυσαερίων· περιλαμβάνει ὅμως ἐπίσης καὶ ἄλλα στοιχεῖα τοῦ κόστους πού δὲν ἀνακοινώνονται εὐθέως στὸν καταναλωτὴ: τὸ κόστος διαφήμισης καὶ πώλησης, τὰ καύσιμα, τὴν συντήρησιν καὶ τὰ ἀνταλλακτικά, τὴν ἀσφάλεια, τὸν τόκο ἐπὶ τῶν δανείων καθὼς ἐπίσης καὶ λιγότερο χειροπιαστὰ στοιχεῖα τοῦ κόστους ὅπως εἶναι ἡ ἀπώλεια χρόνου, κερφιοῦ καὶ καθαροῦ ἀέρα μέσα στὶς μπουτιλιαρισμένες πόλεις μας.

Ἐνα ἐνδιαφέρον πόρισμα τῆς ἔρευνας τῶν κοινωνικῶν χρήσιμων θεσμῶν εἶναι τὸ σύστημα τῶν «ἐθνικῶν» δρόμων. Αὐτὸ πού ἀποτελεῖ βασικὸ στοιχεῖο τοῦ ὀλιγοῦ κόστους τοῦ αὐτοκινήτου, ἀξίζει πιὸ ἐκτεταμένη ἀνάλυση γιὰ τὴν ὀδηγεῖ ἄμεσα στὸν ἀκραῖο ἐκεῖνο δεξιὸ θεσμὸ γιὰ τὸν ὁποῖο ἐνδιαφέρομαι περισσότερο, δηλαδή, τὸ σχολεῖο.

Τὸ σύστημα τῶν δημόσιων δρόμων εἶναι ἓνα δίκτυο γιὰ μετακινήσεις σὲ σχετικά μεγάλες ἀποστάσεις, καὶ σὰν δίκτυο φαίνεται νὰ ἀνήκει στὴν ἀριστερὴ πλευρὰ τοῦ θεσμικοῦ φάσματος. Ἀλλὰ στὸ σημεῖο αὐτὸ πρέπει νὰ κάνουμε μιὰ διευκρίνηση ποὺ θὰ ξεκαθαρίσει καὶ τὴν φύση τῶν δημόσιων δρόμων καὶ τὴν φύση τῶν πραγματικῶν κοινωφελῶν δικτύων. Οἱ δρόμοι ποὺ εἶναι στὴν πραγματικότητά γενικῆς χρήσης, ἀποτελοῦν πραγματικὰ κοινωφελή δίκτυα. Οἱ μεγάλες ἐθνικὲς ὁδοὶ εἶναι ἰδιωτικὰ γήπεδα τὸ κόστος τῶν ὁποίων ἔχουν πασάρει, μερικῶς τουλάχιστον, στὸ κοινό.

Τὸ τηλέφωνο, τὸ ταχυδρομεῖο καὶ τὸ σύστημα τῶν δρόμων ἀποτελοῦν δίκτυα τὰ ὁποῖα θεθαίως δὲν παρέχονται δωρεάν. Ἡ χρήση τοῦ τηλεφώνου ἐλέγχεται ἀπὸ τὴν δαπάνη τῆς συνδιάλεξης. Γενικῶς οἱ δαπάνες χρήσης αὐτῶν τῶν δικτύων εἶναι σχετικά χαμηλές καὶ μποροῦν νὰ μειωθοῦν χωρὶς νὰ μεταβληθεῖ ἡ φύση τοῦ συστήματος. Ἡ χρήση τοῦ τηλεφώνου δὲν περιορίζεται καθόλου ἀπὸ τὴν φύση τῆς συνομιλίας, παρ' ὅλο ποὺ καλύτερη χρήση γίνεται βέβαια ἀπὸ ἐκείνους ποὺ μποροῦν νὰ διατυπώσουν σαφεῖς προτάσεις στὴν γλώσσα τοῦ ἄλλου — μιὰ ἱκανότητα ποὺ κατέχουν γενικῶς ὅλοι ὅσοι ἐπιθυμοῦν νὰ χρησιμοποιήσουν τὸ δίκτυο αὐτό. Τὸ ταχυδρομεῖο εἶναι συνήθως φθηνό. Ἡ χρήση τοῦ ταχυδρομικοῦ δικτύου περιορίζεται κάπως ἀπὸ τὸ κόστος πέννας καὶ χαρτιοῦ, καὶ περισσότερο ἀπὸ τὴν ἱκανότητα γραφῆς. Βέβαια, ἐὰν κάποιος ποὺ δὲν γνωρίζει γραφὴ ἔχει ἓνα συγγενῆ ἢ ἓνα φίλο στὸν ὁποῖο μπορεῖ νὰ ὑπαγορεύσει ἓνα γράμμα, τὸ ταχυδρομικὸ σύστημα εἶναι στὴ διάθεσή του, ὅπως πάλι στὴν διάθεσή του εἶναι καὶ στὴν περίπτωση ποὺ θέλει νὰ ταχυδρομήσει μιὰ μαγνητοφωνημένη ταινία.

Τὸ δίκτυο τῶν δρόμων δὲν γίνεται μὲ τὸν ἴδιο τρόπο προσεγγιστὸ σὲ κάποιον ποὺ ἀπλῶς μαθαίνει νὰ ὁδηγεῖ. Τὰ τηλεφωνικὰ καὶ τὰ ταχυδρομικὰ δίκτυα ὑπάρχουν μὲ σκοπὸ νὰ ὑπηρετοῦν αὐτοὺς ποὺ θέλουν νὰ τὰ χρησιμοποιήσουν, ἐνῶ τὸ σύστημα τῶν δρόμων χρησιμεύει κυρίως σὰν ἐξάρτημα τοῦ ἰδιωτικοῦ αυτοκινήτου. Τὰ δύο πρῶτα δίκτυα συνιστοῦν πραγματικὰ κοινωφελεῖς

ὑπηρεσίες, ἐνῶ τὸ τρίτο συνιστᾷ κοινωφελὴ ὑπηρεσία μόνον στὴν περίπτωση ἐκείνων ποὺ διαθέτουν ἰδιωτικὰ αυτοκίνητα, φορτηγὰ καὶ λεωφορεῖα. Τὰ κοινωφελή δίκτυα ὑπάρχουν μὲ σκοπὸ τὴν ἐπικοινωνία τῶν ἀνθρώπων. Οἱ δημόσιοι δρόμοι, ὅπως καὶ οἱ ἄλλοι δεξιοὶ θεσμοὶ ὑπάρχουν πρὸς χάριν ἐνὸς προϊόντος. Οἱ κατασκευαστὲς αυτοκινήτων, ὅπως εἶδαμε καὶ προηγουμένως, παράγουν ταυτόχρονα καὶ αυτοκίνητα καὶ τὴν ζήτησιν αυτοκινήτων. Παράγουν ἐπίσης καὶ τὴν ζήτησιν πολλαπλῶν δρόμων, γεφυρῶν καὶ πετρελαιοπηγῶν. Τὸ αυτοκίνητο εἶναι τὸ σημεῖο ἐστίασεως μιᾶς συστάδας δεξιῶν θεσμῶν. Τὸ ὑψηλὸ κόστος καθενὸς στοιχείου ὑπαγορεύεται ἀπὸ μιὰ ἐπεξεργασία τοῦ βασικοῦ προϊόντος καὶ ἡ πώληση τοῦ βασικοῦ αὐτοῦ προϊόντος ἔγκειται στὸ νὰ ἐθιστεῖ ἡ κοινωνία στὸ σύνολο τῶν στοιχείων.

Ὁ σχεδιασμὸς ἐνὸς πραγματικῶν κοινωφελῶν συστήματος δημοσίων δρόμων θὰ ἀπαιτοῦσε διακρίσεις ἐναντία σ' ἐκείνους γιὰ τοὺς ὁποίους ἡ ταχύτητα καὶ ἡ προσωπικὴ ἀνεση ἀποτελοῦν πρωταρχικὲς ἀξίες τῶν μεταφορῶν, καὶ πρὸς ὄφελος ἐκείνων ποὺ ἀποδίδουν ἀξία στὴν ρευστότητα καὶ τὸν προορισμὸ. Εἶναι ἡ διαφορά ποὺ ὑπάρχει ἀνάμεσα σ' ἓνα πλατὺ δίκτυο ποὺ χαρακτηρίζεται ἀπὸ τὴν μέγιστη δυνατὴ προσιτότητα, καὶ ἓνα δίκτυο ποὺ προσφέρει προνομιούχο πρόσβαση σὲ περιορισμένες περιοχές.

Ἡ εἰσαγωγή ἐνὸς μοντέρνου θεσμοῦ σὲ μιὰ ἀναπτυσσόμενη χώρα μπορεῖ νὰ ἀποτελέσει ἓνα τέστ τῆς ποιότητος τοῦ θεσμοῦ αὐτοῦ. Στὶς πολὺ φτωχὲς χώρες οἱ δρόμοι εἶναι σὲ τέτοια κατάσταση ὥστε νὰ ἐπιτρέπουν μεταφορὲς μόνον μὲ εἰδικὰ, ψηλὰ φορτηγὰ γεμάτα μὲ τρόφιμα, ζῶα ἢ ἀνθρώπους. Μιὰ τέτοια χώρα θὰ ἔπρεπε νὰ χρησιμοποιήσει τοὺς περιορισμένους πόρους τῆς, γιὰ τὴν κατασκευὴ ἐνὸς ἴστου ἀπὸ δρόμους ποὺ θὰ κάλυπταν ὅλες τὶς περιφέρειές τῆς, καὶ θὰ ἔπρεπε νὰ περιορίσει τὶς εἰσαγωγὲς σὲ δύο ἢ τρεῖς διαφορετικοὺς τύπους ὀχημάτων ὑψηλῆς ἀντοχῆς ἱκανῶν νὰ ἐπιδιώσουν στοὺς δρόμους αὐτοὺς μὲ χαμηλὲς ταχύτητες. Ἡ πολιτικὴ αὐτὴ θὰ ἀπλοῦστευε τὴν συντήρησιν καὶ τὴν προμήθεια ἀνταλλακτικῶν, θὰ ἐπέτρεπε τὴν συνεχῆ λειτουργία αὐτῶν τῶν ὀχημάτων, καὶ θὰ πρόσφερε τὴν μέγιστη δυνατὴ ρευστότητα καὶ ἐπιλογή κατευθύνσεων στοὺς πολίτες. Αὐτὸ θὰ ἀπαιτοῦσε τὸν σχεδιασμὸ ὀχημάτων γενικῆς χρήσεως τῆς ἀπλότητας



ἐνὸς Μοντέλλου Τ, μὲ τὰ πιὸ σύγχρονα μέταλλα πού θά ἐξασφάλιζαν τὴν μέγιστη διάρκεια, μὲ ἓνα ἐνσωματωμένο ὄριο ταχύτητας πού δὲν θά ξεπερνοῦσε τὰ 15 μίλια τὴν ὥρα, καὶ τέτοιας ἀντοχῆς ὥστε νὰ ἐπιβίωσαν καὶ στὸ πιὸ ἀνώμαλο ἔδαφος. Τέτοια ὀχήματα δὲν ὑπάρχουν σήμερα στὴν ἀγορὰ γιατί δὲν ὑπάρχει ἡ ἀνάλογη ζήτηση. Πράγματι, μιὰ τέτοια ζήτηση θά ἔπρεπε νὰ καλλιεργηθεῖ, πολὺ πιθανόν μὲ τὴν προστασία μιᾶς αὐστηρῆς νομοθεσίας. Σήμερα ὁμως, μόλις μιὰ τέτοια ζήτηση ἐμφανιστεῖ ἔστω καὶ ἀνεπαίσθητα, καταπνίγεται ἀμέσως ἀπὸ μιὰ ἐκστρατεία ἀντιδημοσιότητας μὲ στόχο νὰ προφυλαχθοῦν οἱ καθολικὲς πωλήσεις τῶν μηχανημάτων ἐκείνων πού στίς μέρες μας ἀπορροφοῦν ἀπὸ τὸν Ἀμερικανὸ φορολογούμενο τὰ κονδύλια πού ἀπαιτοῦνται γιὰ τὴν κατασκευή τῶν ἐθνικῶν ὁδῶν.

Γιὰ νὰ «βελτιώσουν» τίς μεταφορὲς τους, ὅλες οἱ χῶρες σήμερα —ἀκόμη καὶ οἱ φτωχότερες— σχεδιάζουν συστήματα ἐθνικῶν ὁδῶν, πού ἐξυπηρετοῦν τὰ ἐπιβατικὰ αὐτοκίνητα, καὶ τίς νταλίκες μεγάλης ταχύτητας, πράγμα πού συμφωνεῖ μὲ τὸ ἰδεῶδες τῆς ταχύτητας πού χαρακτηρίζει παραγωγούς καὶ καταναλωτές τῶν ἀνωτέρων τάξεων. Ἡ λογικὴ βάση πού συχνὰ σερβίρουν γι' αὐτὸ εἶναι τὸ ὅτι ἐξοικονομεῖ τοὺς πολυτιμότερους πόρους μιᾶς φτωχῆς χώρας: τὸν χρόνο τοῦ γιατροῦ, τοῦ σχολικοῦ ἐπιθεωρητῆ ἢ τοῦ δημόσιου λειτουργοῦ. Οἱ ἄνθρωποι αὐτοὶ βέβαια ὑπηρετοῦν σχεδὸν ἀποκλειστικὰ τοὺς ἴδιους ἐκείνους ἀνθρώπους πού ἔχουν ἢ ἐλπίζουν ὅτι θά ἔχουν κάποια μέρα, ἓνα αὐτοκίνητο. Οἱ φόροι καὶ τὸ πολῦτιμο συνάλλαγμα σπαταλοῦνται γιὰ τὴν κατασκευὴ τῶν ἀπατηλῶν αὐτῶν κοινωφελῶν δικτύων.

Ἡ μοντέρνα τεχνολογία πού ἐξάγεται στίς φτωχὲς χῶρες ὑπάγεται σὲ τρεῖς κατηγορίες: ἀγαθὰ, ἐργοστάσια πού κατασκευάζουν αὐτὰ τὰ ἀγαθὰ, καὶ θεσμοὺς ὑπηρεσιῶν —κυρίως σχολεῖα— πού μετατρέπουν τοὺς ἀνθρώπους σὲ μοντέρνους παραγωγούς καὶ καταναλωτές. Οἱ περισσότερες χῶρες δαπανοῦν τὸ μέγιστο τμῆμα τοῦ προϋπολογισμοῦ τους γιὰ σχολεῖα. Στὴν συνέχεια, οἱ ἀπόφοιτοι αὐτῶν τῶν σχολείων δημιουργοῦν τὴν ζήτηση γιὰ ἄλλα ἔργα ὅπως εἶναι τὰ βιομηχανικὰ ἐργοστάσια, οἱ ἀσφαλοστρωμένοι δρόμοι, τὰ μοντέρνα νοσοκομεία καὶ τὰ ἀεροδρόμια, καὶ αὐτὰ μὲ τὴν σειρά τους δημιουργοῦν ἀγορὲς γιὰ ἀγαθὰ φτιαγμένα γιὰ πλούσιες

χῶρες καὶ τελικά, μετὰ ἀπὸ λίγο, τὴν τάση εἰσαγωγῆς ἀπηρχαιωμένων ἐργοστασίων μὲ σκοπὸ τὴν παραγωγή αὐτῶν τῶν ἀγαθῶν.

Ἀπὸ ὅλα τὰ «ἀπατηλὰ κοινωφελῆ δίκτυα» τὸ σχολεῖο εἶναι τὸ πιὸ ὑποῦλο. Τὰ συστήματα αὐτοκινητοδρόμων παράγουν μόνον τὴν ζήτηση αὐτοκινήτων. Τὰ σχολεῖα παράγουν τὴν ζήτηση γιὰ ὅλο τὸ κύκλωμα τῶν μοντέρων θεσμῶν πού συνωθοῦνται στὴν δεξιά πλευρὰ τοῦ φάσματος. Ὁ ἄνθρωπος ἐκεῖνος πού ἀμφισβητεῖ τοὺς αὐτοκινητοδρόμους μπορεῖ στὸ κάτω - κάτω νὰ χαρακτηρισθεῖ ὡς ρομαντικὸς· ἐκεῖνος ὁμως πού ἀμφισβητεῖ τὴν ἀνάγκη τοῦ σχολείου θεωρεῖται ἀπάνθρωπος ἢ φασίστας.

### Τὸ σχολεῖο ὡς ἀπατηλὸ κοινωφελὲς δίκτυο

Ὅπως οἱ αὐτοκινητόδρομοι, ἔτσι καὶ τὰ σχολεῖα δίνουν, ἐκ πρώτης ὄψεως, τὴν ἐντύπωση ὅτι εἶναι ἀνοικτὰ σὲ ὅλους. Εἶναι ὁμως στὴν πραγματικότητα ἀνοικτὰ μόνον σ' ἐκείνους πού συνεχῶς ἀνανεώνουν τὰ πιστοποιητικὰ τους. Ὅπως οἱ αὐτοκινητόδρομοι δημιουργοῦν τὴν ἐντύπωση ὅτι τὸ σημερινὸ ἐτήσιο ἐπίπεδο κόστους τους εἶναι ἀναγκαῖο γιὰ τίς μετακινήσεις τῶν ἀνθρώπων, ἔτσι καὶ τὰ σχολεῖα θεωροῦνται ἀπαραίτητα γιὰ τὴν ἀπόκτηση τῶν ἱκανοτήτων ἐκείνων πού ἀπαιτεῖ μιὰ κοινωνία μοντέρνας τεχνολογίας. Ἀποκαλύψαμε προηγουμένως ὅτι οἱ αὐτοκινητόδρομοι εἶναι ἀπατηλὰ κοινωφελῆ δίκτυα, τονίζοντας τὴν ἐξάρτησή τους ἀπὸ τὰ ἰδιωτικὰ αὐτοκίνητα. Τὰ σχολεῖα στηρίζονται στὴν ἐξ ἴσου ἀπατηλὴ ὑπόθεση ὅτι ἡ μάθηση εἶναι τὸ ἀποτέλεσμα τῆς διδασκαλίας τῶν σχολικῶν κύκλων.

Οἱ αὐτοκινητόδρομοι γεννήθηκαν ἀπὸ μιὰ διαστροφή τῆς ἐπιθυμίας καὶ τῆς ἀνάγκης γιὰ κινητικότητα πού μετατράπηκε σὲ αἷτημα γιὰ ἰδιωτικὰ αὐτοκίνητα. Τὰ σχολεῖα ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριὰ διαστρεβλώνουν τὴν φυσιολογικὴ τάση γιὰ ἀνάπτυξη καὶ μάθηση σὲ αἷτημα γιὰ διδασκαλία. Ἡ ζήτηση τῆς βιομηχανοποιημένης ὀριμότητας ἀποτελεῖ πολὺ μεγαλύτερη ἄρνηση τῆς προσωπικῆς δράσης παρά ἡ ζήτηση γιὰ βιομηχανοποιημένα ἀγαθὰ. Τὰ σχολεῖα δὲν εἶναι μόνο δεξιότερα ἀπὸ τὰ αὐτοκίνητα καὶ τοὺς αὐτοκινητόδρομους· ἀνήκουν πολὺ κοντὰ στὸ δεξιὸ ἄκρο τοῦ θεσμικοῦ

φάσματος πού κατέχουν τὰ καθαρὰ πλέον ἄσυλα. Ἀκόμη καὶ οἱ ὄργανωτὲς τῶν πολέμων σκοτώνουν τελικὰ μόνο τὸ σῶμα. Ἀλλὰ ὁ ἐξαναγκασμὸς τῶν ἀνθρώπων νὰ παραιτηθοῦν ἀπὸ τὴν εὐθύνη τῆς ἴδιας τους τῆς ἀνάπτυξης ἰσοδυναμεῖ τὶς περισσότερες φορές μὲ πνευματικὴ αὐτοκτονία.

Οἱ αὐτοκινητόδρομοι πληρώνονται, μερικῶς τουλάχιστον, ἀπὸ ἐκείνους πού τοὺς χρησιμοποιοῦν, ἀφοῦ τὰ διόδια καὶ οἱ φόροι τῆς βενζίνης ἀναλογοῦν μόνον στοὺς ὁδηγούς. Τὸ σχολεῖο, ἀντίθετα, εἶναι ἕνα τέλειο σύστημα ἀναδρομικῆς φορολογίας, ὅπου οἱ προνομιούχοι ἀπόφοιτοι εἶναι καβάλλα στὴν πλάτη ὄλων γενικῶς τῶν φορολογουμένων. Τὸ σχολεῖο βάζει ἕνα πρωταρχικὸ φόρο στὴν προαγωγή. Ἡ ὑποκατανάλωση χιλιόμετρων στοὺς αὐτοκινητόδρομους δὲν κοστίζει τόσο ὅσο ἡ ὑποκατανάλωση ἐκπαίδευσης. Ἐκεῖνος πού δὲν διαθέτει αὐτοκίνητο στὸ Λὸς Ἄντζελες μπορεῖ βέβαια νὰ αἰσθάνεται σχεδὸν ἀκίνητοποιημένος, ἀν ὅμως κατορθώσει νὰ φτάσει σ' ἕνα χῶρο ἐργασίας μπορεῖ νὰ βρεῖ καὶ νὰ κρατήσει μιὰ δουλειά. Αὐτὸς ὅμως πού ἀφήνει τὸ σχολεῖο δὲν ἔχει ἄλλο δρόμο. Ὁ ἐπαρχιώτης πού ὁδηγεῖ τὴν καινούργια του Λίνκολν καὶ ὁ χωριάτης ξάδερφός του πού ὁδηγεῖ τὴν σακαράκα του χρησιμοποιοῦν ἀκριβῶς τὸ ἴδιο ποσὸ τοῦ αὐτοκινητόδρομου, παρὰ τὸ γεγονὸς ὅτι τὸ αὐτοκίνητο τοῦ πρώτου κοστίζει τριάντα φορές περισσότερο ἀπὸ τὸ αὐτοκίνητο τοῦ δεύτερου. Ἡ ἀξία ὅμως τῆς ἐκπαίδευσης ἑνὸς ἀνθρώπου εἶναι συνάρτηση τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἐτῶν πού ἔχει συμπληρώσει στὸ σχολεῖο καὶ τοῦ κόστους τῶν σχολείων ὅπου ἔχει σπουδάσει. Ὁ νόμος δὲν ὑποχρεώνει κανέναν νὰ ὁδηγεῖ, ἐνῶ μᾶς ὑποχρεώνει ὄλους νὰ πᾶμε στὸ σχολεῖο.

Ἡ ἀνάλυση τῶν θεσμῶν ἀνάλογα μὲ τὴν παρούσα θέση τους στὸ θεσμικὸ φάσμα μου ἐπιτρέπει νὰ κάνω σαφὴ τὴν πεποίθησή μου ὅτι μιὰ θεμελιώδης κοινωνικὴ ἀλλαγὴ πρέπει νὰ ἀρχίσει μὲ μιὰ μεταβολὴ στὴν ἔννοια τῶν θεσμῶν καὶ νὰ ἐξηγηθῶ γιατί ἕνα βιώσιμο μέλλον ἐξαρτᾶται ἀπὸ μιὰ ἀνανέωση τοῦ θεσμικοῦ στυλ.

Κατὰ τὴν δεκαετία τοῦ 1960, οἱ θεσμοὶ πού γεννήθηκαν σὲ διαφορετικὲς περιόδους ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τῆς Γαλλικῆς Ἐπανάστασης, ἔφθασαν ταυτόχρονα στὸ γήρας τους· τὰ συστήματα δημόσιων σχολείων πού ἰδρύθηκαν τὴν ἐποχὴ τοῦ Τζέφερσον ἢ τοῦ Ἀτατούρκ, μαζὶ μὲ ἄλλα πού ἄρχισαν μετὰ τὸν Δεύτερο Παγκόσμιο

Πόλεμο, ἔγιναν ὄλα γραφειοκρατικὰ καὶ μεθοδευτικὰ καὶ περιέπεσαν σὲ μιὰ συνεχῆ αὐτο - δικαίωση. Τὸ ἴδιο πράγμα ἐπληξὲ καὶ τὰ συστήματα κοινωνικῆς πρόνοιας, τὰ ἐργατικὰ συνδικάτα, τὶς ἐκκλησίες καὶ τὶς διπλωματίες, τὴν φροντίδα τῶν υπερήλικων καὶ τὴν ταφὴ τῶν νεκρῶν.

Σήμερα π.χ. τὰ σχολικὰ συστήματα στὴν Κολομβία, Μεγάλῃ Βρεταννίᾳ, ΕΣΣΔ καὶ ΗΠΑ μοιάζουν περισσότερο μεταξύ τους ἀπὸ ὅσο ἔμοιαζαν κατὰ τὸ 1890 τὰ σχολεῖα τῶν ΗΠΑ, εἴτε μετὰξὺ τους εἴτε μὲ τὰ ἀντίστοιχὰ τους στὴ Ρωσία. Σήμερα τὰ σχολεῖα εἶναι ὑποχρεωτικὰ, ἀνοικτὰ καὶ ἀπὸ τὰ δύο ἄκρα, καὶ ἀνταγωνιστικὰ. Ἡ ἴδια σύγκλιση ὅσον ἀφορᾷ τὸ θεσμικὸ στυλ, παρατηρεῖται καὶ στὴν υγεία, στὸ ἐμπόριο, στὴν διεύθυνση τοῦ προσωπικοῦ, καὶ στὴν πολιτικὴ ζωὴ. Ὅλες αὐτὲς οἱ θεσμικὲς διαδικασίες τείνουν νὰ συγκεντρωθοῦν στὸ μεθοδευτικὸ ἄκρο τοῦ φάσματος.

Ἡ συγχώνευση γραφειοκρατιῶν στὸν κόσμον ὀφείλεται σ' αὐτὴν τὴν σύγκλιση τῶν θεσμῶν. Τὸ στυλ, τὰ συστήματα ταξινόμησης καὶ τὰ διάφορα ἄλλα (ἀπὸ τὸ σχολικὸ βιβλίο μέχρι τὸν ἠλεκτρονικὸ ὑπολογιστὴ) ἔχουν τυποποιηθεῖ στοὺς πίνακες σχεδιασμῶν τῆς Κόστα Ρίκα ἢ τοῦ Ἀφγανιστάν κατὰ τὰ πρότυπα τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης.

Παντοῦ οἱ γραφειοκρατίες φαίνεται νὰ ἐστιάζουν στὸ ἴδιο ἔργο: τὴν προαγωγή τῶν δεξιῶν θεσμῶν. Ἐνδιαφέρονται γιὰ τὴν κατασκευὴ ἀντικειμένων, τὴν σύσταση τυπικῶν κανόνων, καὶ τὴν δημιουργία —καὶ ἀναπροσαρμογὴ— τῆς «ἐκτελεστικῆς ἀλήθειας» πού εἶναι ἡ ἰδεολογία ἢ ὁ νόμος πού ἐγκαθιδρύει τὴν τρέχουσα ἀξία πού πρέπει νὰ ἀποδίδεται στὸ προϊόν τους. Ἡ τεχνολογία ἐφοδιάζει τὶς γραφειοκρατίες αὐτὲς μὲ ἀυξανόμενη ἰσχὺ στὸ δεξιὸ χέρι τῆς κοινωνίας. Ἀντίθετα, τὸ ἀριστερὸ χέρι τῆς κοινωνίας φαίνεται νὰ φθίνει, ὄχι ἐπειδὴ ἡ τεχνολογία εἶναι λιγότερο ἱκανὴ νὰ εὐρύνει τὸ φάσμα τῆς ἀνθρώπινης δραστηριότητας καὶ νὰ παρασκευάσει τὴν συμμετοχὴ τῆς φαντασίας καὶ τῆς προσωπικῆς δημιουργικότητας, ἀλλὰ ἐπειδὴ μιὰ τέτοια χρησιμοποίησις τῆς τεχνολογίας δὲν θὰ ἐνίσχυε τὴν ἐξουσία τῆς ἐλίτ πού τὴν χειρίζεται. Ὁ διευθυντὴς τοῦ ταχυδρομείου δὲν μπορεῖ νὰ ἐλέγξει τὴν οὐσιαστικὴ χρῆσις τῶν ὑπηρεσιῶν τοῦ ταχυδρομείου ὅπως καὶ ὁ

τηλεφωνητής ή ο υπάλληλος της Bell Telephone, δεν είναι σε θέση να εμποδίσει την οποιαδήποτε μοιχεία, έγκλημα ή ανατρεπτική δραστηριότητα που σχεδιάζεται μέσω του τηλεφωνικού δικτύου.

Η ίδια ή φύση της ανθρώπινης ζωής διακυβεύεται στο πρόβλημα της έκλογής ανάμεσα στο θεσμικό δεξιό και στο θεσμικό αριστερό. Ο άνθρωπος πρέπει να διαλέξει ανάμεσα στο να είναι πλούσιος σε αντικείμενα και στην έλευθερία να χρησιμοποιεί τα αντικείμενα αυτά. Πρέπει να διαλέξει ανάμεσα σε αντιτιθέμενα στυλ ζωής και σχετικά προγράμματα παραγωγής.

Ο Άριστοτέλης είχε ήδη ανακαλύψει ότι «ποιῶ» και «πράττω» είναι διαφορετικά πράγματα, τόσο μάλιστα διαφορετικά ώστε το ένα ποτέ δεν περικλείει το άλλο. «Γιατί ούτε το πράττειν είναι μία μορφή του ποιείν — ούτε και το ποιείν μία μορφή του αληθῶς πράττειν». Η αρχιτεκτονική είναι μία μορφή του ποιείν... της δημιουργίας ενός πράγματος του οποίου η αρχή βρίσκεται στον ποιούντα και όχι στο ίδιο το πράγμα. Το ποιείν έχει πάντοτε ένα σκοπό διάφορο από το ποιείν καθ' έαυτό, ενώ το πράττειν όχι: γιατί η αληθινή πράξη είναι αυτοσκοπός. Η τελειότητα του ποιείν είναι η τέχνη, η τελειότητα του πράττειν είναι η ἀρετή\*. Η μετακίνηση πρὸς τὰ δεξιὰ σημαίνει ότι ένας θεσμός αναπροσαρμόζεται έτσι ώστε να αυξήσει την δυνατότητα του «ποιείν» ενώ η μετακίνηση πρὸς τὰ ἀριστερά σημαίνει ότι ο θεσμός αναπροσαρμόζεται έτσι ώστε να επιτρέψει την αυξανόμενη «δράση» ή «πράξη». Η μοντέρνα τεχνολογία έχει αυξήσει την ικανότητα του ανθρώπου να μεταδιδάξει το «ποιείν» στις μηχανές και έτσι έχει πλεονάζει ο διαθέσιμος χρόνος για το «πράττειν».

Το «ποιείν» τα αναγκαία πρὸς το ζεῖν έχει παύσει πλέον να απορροφᾷ τὸν χρόνο του. Η ἀνεργία είναι τὸ ἀποτέλεσμα αὐτοῦ τοῦ ἐκμοντερνισμού: είναι η ἀργία τοῦ ἀνθρώπου για τὸν ὅποιο δὲν ὑπάρχει δυνατότητα τοῦ «ποιείν» και πού δὲν ξέρει τί να «κάνει» — δηλαδή πῶς να πράξει. Η ἀνεργία είναι η θλιβερή ἀργία τοῦ ἀνθρώπου πού, ἀντίθετα με τὸν Ἄριστοτέλη, πιστεύει ότι τὸ «ποιείν» ἢ ἡ ἐργασία είναι ἐνάρετο πράγμα ἐνῶ ἡσχόλη

\* Ἠθική τοῦ Νικόμαχου.

(ἀργία) δὲν είναι. Η ἀνεργία είναι ἡ ἐμπειρία τοῦ ἀνθρώπου πού έχει ὑποταχθεῖ στην Προτεσταντική ἠθική. Ησχόλη, σύμφωνα με τὸν Βέμπερ, είναι ἀναγκαία για να μπορεί ὁ ἄνθρωπος να ἐργασθεῖ. Για τὸν Ἄριστοτέλη, ἡ δουλειά είναι ἀναγκαία για να μπορεί ὁ ἄνθρωπος να έχεισχόλη.

Η τεχνολογία παρέχει στὸν ἄνθρωπο τὸν διαθέσιμο χρόνο για να μπορεί εἴτε να «ποιεῖ» εἴτε να «πράττει». Η ἐκλογή ἀνάμεσα στη θλιβερή ἀνεργία και στην χαρούμενησχόλη είναι τώρα ἀνοικτή σε ὅλη τὴν κουλτούρα. Ἐξαρτᾶται μόνον ἀπὸ τὸ θεσμικό στυλ τὸ ὅποιο ἐπιλέγει ἡ κουλτούρα. Η ἐκλογή αὐτή θά ἦταν ἀδιανόγητη σε μιὰ ἀρχαία κουλτούρα πού στηριζόταν εἴτε στην ἀγροτική οἰκονομία εἴτε στην δουλειά. Ἐχει ὁμως γίνει ἀναπόφευκτη για τὸν μετα - βιομηχανικό ἄνθρωπο.

Ἐνας τρόπος ἀπορρόφησης τοῦ διαθέσιμου χρόνου είναι ἡ τόνωση μιᾶς αυξανόμενης ζήτησης ἀγαθῶν και, ταυτόχρονα, μιᾶς αυξανόμενης παραγωγῆς ὑπηρεσιῶν. Η πρώτη συνεπάγεται μιὰ οἰκονομία πού παρέχει ἕνα συνεχῶς αυξανόμενο πλῆθος ἀπὸ δλο και πιὸ καινούργια ἀγαθὰ τὰ ὅποια μποροῦν να κατασκευασθοῦν, να καταναλωθοῦν, να σπαταληθοῦν και να ἀνακυκλωθοῦν. Η δεύτερη συνεπάγεται τὴν μάταιη προσπάθεια να ἐμφυσήσουμε ἐνάρετη πράξη στα προϊόντα τῶν θεσμῶν πού ἔχουν σχέση με «ἐπιχειρήσεις». Αὐτὸ ὁδηγεῖ στην ταύτιση τῆς σχολικῆς ἐκπαίδευσης με τὴν παιδεία, τῆς ἰατρικῆς παρακολούθησης με τὴν ὑγεία, τῆς παρακολούθησης προγραμμάτων με τὴν διασκέδαση και τῆς ταχύτητας με τὴν ἀποτελεσματική μετακίνηση. Η πρώτη λύση σήμερα ἐμφανίζεται με τὴν ἐπονομασία τῆς ἀνάπτυξης.

Ο ριζικά ἐναλλακτικός τρόπος ἀπορρόφησης τοῦ διαθέσιμου χρόνου είναι ἕνα περιορισμένο φάσμα διαρκῶν ἀγαθῶν και ἡ ὑποβοήθηση τῆς προσιτότητας θεσμῶν πού αυξάνουν τὴν δυνατότητα ἀλλὰ και τὸ ἐπιθυμητὸν τῶν ἀνθρωπίνων ἐπαφῶν.

Μιὰ οἰκονομία διαρκῶν ἀγαθῶν είναι ἀκριβῶς τὸ ἀντίθετο μιᾶς οἰκονομίας πού βασίζεται στην σχεδιασμένη φθορά. Μιὰ οἰκονομία διαρκῶν ἀγαθῶν σημαίνει ἕνα περιορισμὸ στὸν κατάλογο τῶν ἀγαθῶν. Τὰ ἀγαθὰ θά πρέπει να είναι τέτοια ὥστε να παρέχουν τὸ μᾶξιμουμ τῆς δυνατότητας να «κάνουμε» κάτι με αὐτὰ: εἶδη φτιαγμένα για αὐτο - συναρμολόγηση, αὐτο - βοήθεια, ἐπανα-

χρησιμοποίηση και επιδιόρθωση.

Τὸ συμπλήρωμα σὲ ἕνα κατάλογο διαρκῶν, επιδιορθώσιμων καὶ ἐπαναχρησιμοποιήσιμων ἀγαθῶν δὲν θὰ ἦταν μιὰ ἀξίωση τῶν θεσμικῶν παραγομένων ὑπηρεσιῶν, ἀλλὰ μάλλον ἕνα θεσμικὸ πλαίσιο τὸ ὁποῖο θὰ ἐκπαίδευε συνεχῶς τὸν ἄνθρωπο μὲ στόχο τὴν δράση, τὴν συμμετοχὴ καὶ τὴν αὐτοβοήθεια. Ἡ προώθηση τῆς κοινωνίας μας ἀπὸ τὸ παρὸν —στὸ ὁποῖο ὅλοι οἱ θεσμοὶ συγκλίνουν πρὸς τὴν μετα - βιομηχανικὴ γραφειοκρατία— πρὸς ἕνα μέλλον μετα - βιομηχανικῆς χαρᾶς τῆς ζωῆς —στὸ ὁποῖο ἡ ἔνταση τῆς δράσης θὰ ὑπερίσχυε σὲ σχέση μὲ τὴν παραγωγή— πρέπει νὰ ἀρχίσει μὲ ἀνανέωση τοῦ στύλ τῶν θεσμῶν παροχῆς ὑπηρεσιῶν, καὶ πάνω ἀπὸ ὅλα, μὲ μιὰ ἀνανέωση τῆς ἐκπαίδευσης. Ἐνα μέλλον πού νὰ εἶναι ταυτόχρονα ἐπιθυμητὸ καὶ δυνατὸ ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴν προθυμία μας νὰ ἐπενδύσουμε τὶς τεχνολογικὲς μας γνώσεις στὴν ἀνάπτυξη τῶν «ἀνοικτῶν» θεσμῶν. Στὸ πεδίο τῶν ἐκπαιδευτικῶν ἐρευνῶν, αὐτὸ ἰσοδυναμεῖ μὲ τὸ αἶτημα τῆς ἀντιστροφῆς τῶν τάσεων τοῦ παρόντος.

## 5. Τὰ παράλογα λογικὰ σχήματα\*

Πιστεύω ὅτι ἡ τωρινὴ ἐκπαιδευτικὴ κρίση ἀπαιτεῖ τὴν ἀναθεώρηση τῆς ἴδιας τῆς ἰδέας τῆς δημόσιας καθορισμένης μάθησης, παρὰ τῶν μεθόδων πού χρησιμοποιοῦνται γιὰ τὴν ἐφαρμογὴ τῆς. Ὁ ρυθμὸς μὲ τὸν ὁποῖο ἐγκαταλείπεται τὸ σχολεῖο —εἰδικότερα ἀπὸ τοὺς μαθητὲς τῶν πρώτων Γυμνασιακῶν τάξεων καὶ ἀπὸ τοὺς δασκάλους τοῦ δημοτικῶ— δείχνει ὅτι ὑπάρχει ἕνα πλατὺ αἶτημα γιὰ μιὰ νέα ἀντιμετώπιση. Ὁ «ἐπαγγελματίας τῆς σχολικῆς τάξης» πού θεωρεῖ τὸν ἑαυτό του φιλελεύθερο δάσκαλο προσβάλλεται μὲ ἀξονόμενη ἔνταση ἀπὸ ὅλες τὶς πλευρές. Τὸ κίνημα τῶν ἐλεύθερων σχολείων, πού συγχέει τὴν πειθαρχία μὲ τὴν μεθόδευση, τὸν ἔχει χρωματίσει σὰν αὐταρχικὸ καταστροφέα. Ὁ ἐκπαιδευτικὸς τεχνολόγος συνεχῶς προβάλλει τὴν ἀνεπάρκεια τοῦ δασκάλου ὅσον ἀφορᾷ τὴν μέτρηση καὶ τὴν τροποποίησι τῆς συμπεριφορᾶς. Καὶ ἡ σχολικὴ διοίκηση τῆς ὁποίας ἀποτελεῖ μέρος τὸν ἀναγκάζει νὰ ὑποκλιθεῖ μπροστὰ στὶς μεθόδους τοῦ Σάμμερχιλ καὶ τοῦ Σκίννερ, δείχνοντας ἔτσι ξεκάθαρα ὅτι ἡ ὑποχρεωτικὴ μάθηση δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι ἕνα φιλελεύθερο ἐγχεῖρημα. Δὲν εἶναι νὰ ἀπορεῖ κανεὶς λοιπὸν πὺ ὁ ρυθμὸς λιποταξίας τῶν καθηγητῶν ἀρχίζει καὶ ξεπερνάει τὸν ἀντίστοιχο ρυθμὸ λιποταξίας τῶν μαθητῶν.

Ἡ δέσμευση λοιπὸν τῆς Ἀμερικῆς στὸ θέμα τῆς ὑποχρεωτικῆς ἐκπαίδευσης τῶν νέων τώρα ἀποκαλύπτεται τόσο μάταιη ὅσο καὶ ἡ ὑποτιθέμενη δέσμευσή της στὸ θέμα τῆς ὑποχρεωτικῆς δημοκρατικοποίησης τῶν Βιετναμέζων. Εἶναι φανερὸ ὅτι τὰ συμβατικὰ σχολεῖα εἶναι ἀνίκανα νὰ τὸ πετύχουν. Τὸ κίνημα τῶν ἐλεύ-

\* Τὸ κεφάλαιο αὐτὸ εἶχε παρουσιασθεῖ ἀρχικὰ σὲ μιὰ συνέλευση τῆς Ἀμερικανικῆς Ἑταιρείας Ἐκπαιδευτικῶν Ἐρευνῶν στὴν Νέα Ὑόρκη στὶς 6 Φεβρουαρίου τοῦ 1971.

θερων σχολείων δελεάζει τούς αντισυμβατικούς εκπαιδευτικούς αλλά τελικά στηρίζει και αυτό την συμβατική ιδεολογία της σχολικής εκπαίδευσης. Και οι υποσχέσεις των εκπαιδευτικών τεχνολόγων ότι η έρευνα και η ανάπτυξη — αν χρηματοδοτηθούν επαρκώς — μπορούν να προσφέρουν μια τελειωτική λύση στο πρόβλημα της αντίστασης των νέων στην υποχρεωτική μάθηση, μοιάζουν τόσο γεμάτες αυτοπεποίθηση και τελικά αποδεικνύονται τόσο ήλιθιες όσο και οι ανάλογες υποσχέσεις των στρατιωτικών τεχνολόγων.

Η κριτική ενάντια στο Αμερικάνικο σχολικό σύστημα που προέρχεται από την πλευρά της ψυχολογίας της συμπεριφοράς (των μπεχαδιοριστών) καθώς και εκείνη που προέρχεται από την πλευρά της νέας φουρνιάς των ριζοσπαστών εκπαιδευτικών, μοιάζουν ριζικά αντιφατικές. Οι μπεχαδιοριστές εφαρμόζουν την εκπαιδευτική έρευνα με σκοπό την «έγκραθιδρωση αυτοτελούς διδασκαλίας δια μέσου εξατομικευμένων κύκλων μάθησης». Το στόλ τους συγκρούεται με την αντιμεθοδευτική διευθέτηση των νέων σε απελευθερωμένα κοινόβια τα οποία έχουν έγκραθιδρωθεί με την επίβλεψη εγγλέικων. Και τα δύο όμως, μέσα σε μια ιστορική προοπτική, αποτελούν απλώς σύγχρονες εκδηλώσεις των επιφανειακά αντιφατικών, στην πραγματικότητα όμως συμπληρωματικών, στόχων του συστήματος των δημόσιων σχολείων. Από το ξεκίνημα του αιώνα μας τα σχολεία υπήρξαν οι πρωταγωνιστές του κοινωνικού ελέγχου απ' ενός και της ελεύθερης συνεργασίας απ' ετέρου, με στόχο να υπηρετήσουν την λεγόμενη «άγαθη κοινωνία» που νοείται σαν μια σύνθετη δομή με πλατειά όργανωση και ομαλή λειτουργία. Κάτω από την πίεση της έντονης αστικοποίησης, τα παιδιά έγιναν η πρώτη ύλη την οποία φορμάρει το σχολείο και στην συνέχεια την προωθεί μέσα στην βιομηχανική μηχανή. Η προοδευτική πολιτική και η λατρεία της αποδοτικότητας συνετέλεσαν στην ανάπτυξη του δημόσιου σχολείου των ΗΠΑ. Η επαγγελματική καθοδήγηση και η πρώτη φάση του Γυμνασίου ήταν τα δύο σημαντικότερα αποτελέσματα αυτού του τρόπου σκέψης.

Φαίνεται λοιπόν ότι η απόπειρα να προκαλέσουμε μια καθορισμένη μεταβολή της συμπεριφοράς ή οποία να είναι μετρήσιμη και για την οποία υπεύθυνος θα είναι ο λειτουργός, είναι απλώς

ή μία πλευρά του νομίσματος του οποίου ή άλλη πλευρά είναι ο καθησυχασμός της νέας γενεάς μέσα σε ειδικά σχεδιασμένα στεγανά όπου συντελείται ή αποπλάνηση των νέων μέσα στον ονειρικό κόσμο των μεγάλων. Αυτοί οι καθησυχασμένοι της κοινωνίας μας περιγράφονται θαυμάσια από τον Ντιούι που θέλει «να καταστήσουμε κάθε σχολείο μια έμβρυακή κοινότητα, με όλους τούς τύπους επαγγελματιών που αντανακλούν την ζωή της κοινωνίας, και να το διαποτίσουμε με το πνεύμα της τέχνης, της ιστορίας και της επιστήμης». Μέσα σ' αυτήν την ιστορική προοπτική, θα αποτελούσε σοβαρό λάθος να έρμηγεύσουμε την τωρινή τριπλή αντίθεση ανάμεσα στο σχολικό ίδρυμα, τούς εκπαιδευτικούς τεχνολόγους και τα ελεύθερα σχολεία, σαν μια εισαγωγή στην εκπαιδευτική επανάσταση. Η αντίθεση αυτή μάλλον αντανακλά μια φάση της προσπάθειας υλοποίησης ενός παλιού ονείρου, μια φάση της προσπάθειας να καταστήσουμε κάθε αξία λόγου μάθησης το αποτέλεσμα της επαγγελματικής διδασκαλίας. Όλες οι εκπαιδευτικές προτάσεις συγκλίνουν προς στόχους που είναι σύμφυτοι με την παραγωγή του συνεργάσιμου ανθρώπου του οποίου οι ατομικές ανάγκες ικανοποιούνται δια μέσου της εξειδίκευσής του μέσα στο Αμερικάνικο σύστημα: προσανατολίζονται προς την βελτίωση εκείνου που ονομάζω — έλλείπει καλύτερης έκφρασης — κοινωνία σχολείων. Ακόμη και ή φαινομενικά ριζοσπαστικές κριτικές του σχολικού συστήματος δεν είναι διατεθειμένες να άπαρνηθούν την ιδέα ότι έχουν μια υποχρέωση προς στους νέους, ιδιαίτερα τούς φτωχούς, μια υποχρέωση να τούς κατευθύνουν, είτε από αγάπη είτε από φόβο, προς μια κοινωνία που απαιτεί πειθαρχημένα εξειδίκευση όχι μόνον από τούς παραγωγούς αλλά και από τούς καταναλωτές, μια κοινωνία που απαιτεί απόλυτη προσήλωση στην ιδεολογία εκείνη που βάζει σαν πρωταρχικό στόχο την οικονομική ανάπτυξη.

Οι διαφωνίες συγκαλύπτουν τις αντιθέσεις εκείνες που είναι σύμφυτες με την ίδια την ιδέα του σχολείου. Τα κατεστημένα σωματεία των εκπαιδευτικών, οι τεχνολογικοί μάγοι και το κίνημα για την εκπαιδευτική απελευθέρωση ενισχύουν την δέσμευση ολόκληρης της κοινωνίας στα θεμελιώδη αξιώματα ενός κόσμου σχολείων, όπως περίπου πολλά κινήματα ειρήνης και διαμαρτυρίας

Ξινοσχύου την δέσμευση των μελών τους — είτε πρόκειται για μαύρους είτε για γυναίκες, νέους ή φτωχούς — στην αναζήτηση της δικαιοσύνης δια μέσου της ανόδου του εθνικού εισοδήματος.

Είναι εύκολο να απαριθμήσουμε μερικές αρχές που ως τώρα έχουν αποφύγει την αμφισβήτηση. Υπάρχει, πρώτα, η διαδεδομένη πεποίθηση ότι η συμπεριφορά που έχει αποκτηθεί πλάι σε ένα παιδαγωγό έχει μια ιδιαίτερη αξία για τον μαθητή και για την κοινωνία. Αυτό σχετίζεται με την υπόθεση ότι ο κοινωνικός άνθρωπος γεννιέται μόνον κατά την εφηβεία, και γεννιέται σωστά μόνον αν η κύηση γίνει στην σχολική μήτρα, την οποία άλλοι θέλουν να γλυκάνουν με μια ελευθεριότητα, άλλοι θέλουν να γεμίσουν με γκάτζετς, και άλλοι πάλι θέλουν να τηςβάλουν το θερμικό της φιλελεύθερης παράδοσης. Και τελικά, υπάρχει ακόμα μια διαδεδομένη άποψη μεταξύ των νέων που είναι ψυχολογικά μέρη ρομαντική, πολιτικά δε συντηρητική. Σύμφωνα με αυτήν την άποψη, κοινωνικές αλλαγές θα συντελεστούν μόνον αν η εθύνη της αλλαγής δοθεί στους νέους — αλλά μόνον αφού τελειώσουν πρώτα το σχολείο. Είναι εύκολο για μια κοινωνία που στηρίζεται σε τέτοιες αρχές να οργανώσει την εθύνη της για την εκπαίδευση της νέας γενιάς, και αυτό αναπόφευκτα σημαίνει ότι ορισμένοι θα θέσουν, θα καθορίσουν και θα αξιολογήσουν τους προσωπικούς στόχους των άλλων. Σ' ένα «εδάφιο από μια φανταστική Κινέζικη Εγκυκλοπαίδεια» ο Χόρχε Λούις Μπόρχες επιχειρεί να περιγράψει την αίσθηση του ελιγμού που θα προκάλυψε μια τέτοια απόπειρα. Μας λέει ότι τα ζώα διαιρούνται στις ακόλουθες κατηγορίες: (α) αυτά που ανήκουν στον αυτοκράτορα (β) αυτά που είναι βαλσαμωμένα (γ) αυτά που είναι κατοικίδια (δ) τα θυζανιάρικα γουρουνάκια (ε) οι θαλάσσιες νύμφες (ζ) τα μυθικά ζώα (η) οι περιπλανώμενοι σκύλοι (θ) αυτά που ανήκουν στην τωρινή ταξινόμηση (ι) αυτά που ξετρελλαίνονται (κ) αυτά που είναι αναρίθμητα (λ) αυτά που είναι θαμμένα με ένα λεπτό πιπέλλο από τρίχες καμήλας (μ) τα άλλα (ν) αυτά που μόλις έσπασαν την κανάτα (ξ) αυτά που από μακριά φαίνονται σαν μύγες.

Μια τέτοια ταξινόμηση δεν είναι δυνατόν βέβαια να υπάρξει, εκτός αν κάποιος θεωρήσει ότι εξυπηρετεί τον σκοπό του: στην περίπτωση αυτή υποθέτω ότι αυτός ο κάποιος θα πρέπει να ήταν

εφοριακός. Γι' αυτόν, τουλάχιστον, η ταξινόμηση αυτή των ζώων θα ήταν κατανοητή, όπως κατανοητή είναι και στους επιστήμονες συγγραφείς ή ταξινόμηση των εκπαιδευτικών στόχων.

Στο μυαλό του χωριάτη, η ιδέα ότι άνθρωποι τέτοιας τερατώδους λογικής ήταν εξουσιοδοτημένοι να εκτιμήσουν τα ζώα του, θα προξενούσε μια τρομακτική αίσθηση ανικανότητας. Οι φοιτητές τείνουν να αισθάνονται, για ανάλογους λόγους, παρανοϊκοί όταν υποταχθούν τελικά στους σχολικούς κύκλους. Χωρίς αμφιβολία θα πρέπει να είναι πιο τρομαγμένοι από τον φανταστικό εκείνο Κινέζο χωρικό, γιατί στην περίπτωση τους στιγματίζεται τερατωδώς ο ίδιος ο σκοπός της ζωής τους και όχι απλώς η περιουσία τους.

Αυτό το κομμάτι του Μπόρχες είναι θελκτικό γιατί υπενθυμίζει την λογική των παράλογων σχημάτων που κάνει τις γραφειοκρατίες του Κάφκα και του Καϊσερ να φαίνονται τόσο παράδοξες αλλά και τόσο κοντά στην καθημερινή ζωή. Η λογική αυτή των παράλογων σχημάτων υπνωτίζει αυτούς που συμμετέχουν σε μια διαδικασία αμοιβαίας, αποτελεσματικής αλλά και επιστημονικής, εκμετάλλευσης. Είναι η λογική που γεννά ή γραφειοκρατική συμπεριφορά. Και καταντά η αναγνωρισμένη λογική μιας κοινωνίας που απαιτεί να είναι υπεύθυνοι αυτοί που διευθύνουν τους εκπαιδευτικούς της θεσμούς για τις μεταβολές συμπεριφοράς που επιφέρουν στους πελάτες τους. Οι φοιτητές εκείνοι που καταφέρνουν τελικά να αποτιμήσουν τα εκπαιδευτικά προϊόντα τα έποια υποχρεώνονται να καταναλώσουν, μοιάζουν με τους Κινέζους εκείνους χωρικούς που καταφέρνουν να ταξινομήσουν τα κοπάδια τους κατά Μπόρχες.

Κάποια στιγμή, κατά την διάρκεια των δύο τελευταίων γευμάτων, κυριάρχησε στην Αμερικανική κουλτούρα ή ξηνοια της θεραπείας, και οι καθηγητές κατέληξαν να θεωρούνται σαν θεραπευτές, τις υπηρεσίες των οποίων έχουν ανάγκη όλοι οι άνθρωποι, εφ' όσον θέλουν να απολαύσουν την ισότητα και την ελευθερία, αρχές με τις οποίες γεννιούνται κατά το Σύνταγμα. Τώρα οι καθηγητές - θεραπευτές προτείνουν, σαν επόμενο βήμα, ισόδια εκπαιδευτική αγωγή. Το σπύλ αυτής της αγωγής είναι υπό συζήτηση: θα πρέπει να πάρει την μορφή σχολικής παρακολούθησης

ἀπὸ τοὺς ἐνήλικες; Ἡ μήπως τὴν μορφή μιᾶς ἠλεκτρονικῆς ἔκστασης; Ἡ πάλι τὴν μορφή περιοδικῶν ἀνταλλαγῶν ἀντιδράσεων; Ὅλοι οἱ ἐκπαιδευτικοὶ εἶναι ἔτοιμοι νὰ συνωμοτήσουν γιὰ νὰ γκρεμίσουν τοὺς τοίχους τοῦ σχολείου, μὲ σκοπὸ νὰ μετατρέψουν τελικὰ σὲ σχολεῖα ὁλόκληρο τὸν χῶρο τῆς μόρφωσης.

Ἡ συζήτηση ποὺ γίνεται στὴν Ἀμερικὴ γύρω ἀπὸ τὸ μέλλον τῆς ἐκπαίδευσης εἶναι, παρὰ τὸν θόρυβο καὶ τὴν ρητορικὴ, πιὸ συντηρητικὴ ἀπὸ τὴν συζήτηση γύρω ἀπὸ ἄλλους τομεῖς τῆς κρατικῆς πολιτικῆς. Στὸ θέμα τῆς ἐξωτερικῆς πολιτικῆς τουλάχιστον, μιὰ ὀργανωμένη μειοψηφία δὲν παύει νὰ μᾶς θυμίζει ὅτι οἱ ΗΠΑ πρέπει νὰ ἀποκηρύξουν τὸν ρόλο τοῦ παγκόσμιου χωροφύλακα. Οἱ ριζοσπάστες οικονομολόγοι, καὶ σήμερα ἀκόμη καὶ οἱ λιγότερο ριζοσπάστες καθηγητὲς τους, ἀμφισβητοῦν ὅτι ἡ οἰκονομικὴ ἀνάπτυξη εἶναι ἕνας ἐπιθυμητὸς στόχος. Συναγτᾶμε προμάχους τῆς προληπτικῆς ἰατρικῆς καὶ ἄλλους ποὺ εὐνοοῦν τὴν ρευστότητα σὲ σχέση μετὰ τὴν ταχύτητα τῶν μεταφορῶν. Μόνον στὸν τομέα τῆς ἐκπαίδευσης, οἱ εὐδιάκριτες φωνὲς ποὺ ζητοῦν τὴν ριζικὴ κατάργηση τῶν σχολείων στὴν κοινωνία, εἶναι τόσο διασπασμένες. Ἰπάρχει ἔλλειψη πειστικῶν ἐπιχειρημάτων καὶ ὄριμης ἡγεσίας στὸ κίνημα γιὰ τὴν κατάργηση ὅλων ἀνεξαιρέτως τῶν θεσμῶν ποὺ ὑπηρετοῦν τὴν ὑπόχρεωτικὴ μάθηση. Γιὰ τὴν ὥρα, ἡ ριζικὴ κατάργηση τῶν σχολείων παραμένει ἕνας σκοπὸς χωρὶς προμάχους. Αὐτὸ θεωρεῖται ἐκπληκτικὸ σὲ μιὰ ἐποχὴ αὐξανόμενης, ἀν καὶ χαοτικῆς, ἀντίστασης σὲ κάθε μορφή θεσμικῆς σχεδιασμένης διδασκαλίας ἐκ μέρους αὐτῶν ποὺ εἶναι μεταξὺ δώδεκα καὶ δεκαεφτά ἐτῶν.

Οἱ ἐκπαιδευτικοὶ ἀναμορφωτὲς συνεχίζουν νὰ δέχονται ὅτι οἱ ἐκπαιδευτικοὶ θεσμοὶ ἐνεργοῦν σὰν χωνιά γιὰ τὰ ἐκπαιδευτικὰ προγράμματα ποὺ σερβίρουν. Ὅσον ἀφορᾷ τὴν δική μας θέση, δὲν ἐνδιαφέρει ἀν τὰ χωνιά αὐτὰ παίρνουν τὴν μορφή τῆς σχολικῆς τάξης, τῆς τηλεόρασης ἢ τῆς «ἀπελευθερωμένης ζώνης». Εἶναι ἐπίσης ἄσχετο ἀν τὰ προγράμματα αὐτὰ εἶναι πλούσια ἢ φτωχά, ἐνεργητικὰ ἢ παθητικὰ, αὐστηρὰ καὶ μετρήσιμα (ὅπως τὰ Μαθηματικὰ) ἢ ἀν εἶναι ἀδύνατο νὰ μετρηθοῦν (ὅπως ἡ εὐαίσθησία τῆς ἀντίδρασης). Αὐτὸ ποὺ ἔχει σημασία εἶναι ὅτι ἡ ἐκπαίδευση θεωρεῖται σὰν ἀποτέλεσμα μιᾶς θεσμικῆς διαδικασίας

ποὺ ἐλέγχεται ἀπὸ τὸν ἐκπαιδευτικὸ. Ἐφ' ὅσον οἱ σχέσεις ἐξακολουθοῦν νὰ εἶναι σχέσεις μεταξὺ προμηθευτοῦ καὶ καταναλωτοῦ, ἡ ἐκπαιδευτικὴ ἔρευνα θὰ παραμείνει μιὰ κυκλικὴ διαδικασία. Θὰ ἐξακολουθήσει νὰ συσσωρεύει ἐπιστημονικὲς ἀποδείξεις ποὺ ἐνισχύουν τὴν ἀνάγκη γιὰ περισσότερα ἐκπαιδευτικὰ προγράμματα καὶ γιὰ τὴν ἀκριβέστερη κατεύθυνσή τους πρὸς τὸν καταναλωτὴ, ὅπως ἀκριβῶς ἕνα εἶδος κοινωνικῆς ἐπιστήμης ἀποδεικνύει τὴν ἀνάγκη γιὰ περισσότερη στρατιωτικὴ ἀγωγή.

Ἡ ἐκπαιδευτικὴ ἐπανάσταση προϋποθέτει μιὰ διπλὴ ἀντιστροφή: ἕνα νέο προσανατολισμὸ στὴν ἔρευνα καὶ μιὰ νέα ἀντίληψη τοῦ ἐκπαιδευτικοῦ στυλ μέσα στὰ πλαίσια μιᾶς ἀνερχόμενης ἀντικουλτούρας.

Ἡ μαθηματικὴ ἔρευνα σήμερα προσπαθεῖ νὰ ἀριστοποιήσει τὴν ἀπόδοση ἐνὸς πλαισίου ποὺ μᾶς ἔχει κληρονομηθεῖ —ἐνῶ τὸ ἴδιο πλαίσιο δὲν ἀμφισβητεῖται ποτέ. Τὸ πλαίσιο αὐτὸ ἔχει τὴν συντακτικὴ δομὴ ἐνὸς χωνιοῦ γιὰ τὴν διδασκαλία ἐκπαιδευτικῶν προγραμμάτων. Ἡ ἐναλλακτικὴ λύση θὰ ἦταν ἕνα ἐκπαιδευτικὸ δίκτυο ἢ κύκλωμα, ποὺ θὰ ἐπέτρεπε ἕνα αὐτόνομο μοντάρισμα τῶν στοιχείων κάτω ἀπὸ τὸν προσωπικὸ ἔλεγχο κάθε μαθητῆ. Αὐτὴ ἡ ἐναλλακτικὴ δομὴ ἐνὸς ἐκπαιδευτικοῦ θεσμοῦ θρίσκειται μέσα στὸ ἐννοιολογικὸ περίγραμμα τῆς σύγχρονης μαθηματικῆς ἔρευνας. Ἄν ἡ ἔρευνα συγκεντρωνόταν σ' αὐτό, θὰ εἴχαμε μιὰ πραγματικὴ ἐπιστημονικὴ ἐπανάσταση.

Ἡ τυφλὴ πορεία τῆς ἐκπαιδευτικῆς ἔρευνας ἀντανακλᾷ τὴν πολιτιστικὴ προκατάληψη μιᾶς κοινωνίας ποὺ συγχέει τὴν τεχνολογικὴ ἀνάπτυξη μετὰ τὸν τεχνοκρατικὸ ἔλεγχο. Γιὰ τὸν τεχνοκράτη ἡ ἀξία ἐνὸς περιβάλλοντος αὐξάνει ὅσο περισσότερες ἐπαφές μποροῦν νὰ προγραμματισθοῦν ἀνάμεσα σ' αὐτὸ καὶ στὸν ἄνθρωπο. Στὸν σημερινὸ κόσμο οἱ δυνατότητες ποὺ μπορεῖ νὰ ἐλέγξει ὁ τεχνοκράτης ἢ παρατηρητὴς συγκλίνουν πρὸς αὐτὲς ποὺ εἶναι ἀνοικτὲς στὸν ἀποδέκτη ἢ παρατηρούμενο. Ἡ ἐλευθερία ἔχει περιορισθεῖ σὲ μιὰ ἐπιλογή ἀνάμεσα σὲ βιομηχανοποιημένα ἀγαθὰ.

Ἡ ἀνερχόμενη ἀντικουλτούρα ἐπικυρώνει τίς ἀξίες σημαντικοῦ περιεχομένου σὲ βάρος τῆς ἀποδοτικότητος μιᾶς αὐξανόμενης καὶ πιὸ αὐστηρῆς σύνταξης. Ὁ σημαντικὸς πλοῦτος τοποθετεῖται ψηλότερα ἀπὸ τὴν ἰκανότητα τῆς σύνταξης νὰ παράγει πλοῦ-

το. Έκτιμᾶ τὸ ἀπρόβλεπτο ἀποτέλεσμα ἐνὸς προσωπικοῦ ἀγώνα περισσότερο ἀπὸ τὴν ἐπικυρωμένη ποιότητα τῆς ἐπαγγελματικῆς διδασκαλίας. Αὐτὸς ὁ νέος προσανατολισμὸς πρὸς τὴν προσωπικὴ ἐκπληξὴ μᾶλλον παρὰ πρὸς τὶς θεσμικὰ κατασκευασμένες ἀξίες δὲν θὰ πάψει νὰ διασπᾶ τὴν καθιερωμένη τάξη, ἐκτὸς ἐὰν στρέψουμε τὰ συνεχῶς ἀυξανόμενα τεχνολογικὰ μέσα πού διευκολύνουν τὶς ἐπαφές, μακριὰ ἀπὸ τὸν ἀυξανόμενον ἔλεγχον τοῦ τεχνοκράτη καὶ πρὸς τὴν κατεύθυνση τῶν προσωπικῶν συναντήσεων.

Οἱ τωρινοὶ ἐκπαιδευτικοὶ θεσμοὶ ὑπηρετοῦν τοὺς σκοποὺς τοῦ δασκάλου. Οἱ ποιοτικὲς δομὲς πού ἔχουν ἀνάγκη εἶναι ἐκεῖνες πού θὰ ἐπιτρέπουν σὲ κάθε ἄνθρωπο νὰ αὐτοκαθορίζεται μαθαίνοντας καὶ συντελώντας στὴν μάθηση τῶν ἄλλων.

## 6. Κυκλώματα μάθησης

Σ' ἓνα προηγούμενο κεφάλαιο ἀναλύσαμε αὐτὸ πού ἀποβαίνει κοινὸς πονοκέφαλος τῶν σχολείων, καὶ πού βλέπουμε π.χ. στὴν πρόσφατη ἔκθεση τῆς Ἐπιτροπῆς Κάρνετζι: στὸ σχολεῖο ὁ μαθητῆς ὑποτάσσεται στὸν δάσκαλο μὲ σκοπὸ νὰ ἀποκτήσει διπλώματα· τελικὰ ἀπογοητεύονται καὶ οἱ δύο καὶ ἀποδίδουν τὴν ἀμοιβαίαν τους ἀπογοήτευση στὴν ἀνεπάρκεια τῶν μέσων —εἴτε πρόκειται γιὰ χρήματα εἴτε γιὰ χρόνον εἴτε γιὰ ἐγκαταστάσεις.

Μιὰ τέτοια κριτικὴ κάνει πολλοὺς νὰ ρωτοῦν ἂν εἶναι δυνατόν νὰ ἐπινοήσουμε ἓνα διαφορετικὸ στυλ μάθησης. Παραδόξως ἂν οἱ ἴδιοι αὐτοὶ ἄνθρωποι ρωτηθοῦν γιὰ τὸ πῶς ἀπέκτησαν τὶς γνώσεις καὶ τὶς ἀξίες τους, θὰ παραδεχθοῦν ἀμέσως ὅτι τὶς ἀπέκτησαν πρὶν πολὺ ἔξω ἀπὸ τὸ σχολεῖο παρὰ μέσα σ' αὐτό. Ἡ γνώση τῶν γεγονότων, ἡ κατανόηση τῆς ζωῆς καὶ τῆς δουλειᾶς ἔφθασαν σ' αὐτοὺς μέσα ἀπὸ τὴν φιλία, τὸν ἔρωτα, τὸ διάβασμα, τὴν τηλεόραση, ἀπὸ παραδείγματα ἄλλων, ἢ μέσα ἀπὸ τὸ δρόμον, τὴν πιάτσα. Ἡ μπορεῖ νὰ ἔμαθαν αὐτὰ πού ξέρουν μέσα ἀπὸ τὸ τυπικὸ τῆς μύησης σὲ μιὰ συμμορία τοῦ δρόμου, ἢ τὴν μαθητεία σ' ἓνα νοσοκομεῖο, σὲ μιὰ ἐφημερίδα, σὲ ἓνα ξυλουργεῖο ἢ σὲ ἓνα ἀσφαλιστικὸ γραφεῖο. Ἡ ἐναλλακτικὴ λύση ἀπέναντι στὴν ἐξάρτηση ἀπὸ τὸ σχολεῖο δὲν εἶναι ἡ χρησιμοποίησις δημόσιων πόρων γιὰ νὰ ἐφεύρουμε κάτι ἄλλο πού θὰ «κάνει» τοὺς ἀνθρώπους νὰ μάθουν· εἶναι μᾶλλον ἡ δημιουργία ἐνὸς νέου στυλ ἐκπαιδευτικῶν σχέσεων ἀνάμεσα στὸν ἄνθρωπον καὶ τὸ περιβάλλον του. Γιὰ νὰ ἐνθαρρύνουμε αὐτὸ τὸ στυλ θὰ πρέπει νὰ ἀλλάξουμε ἀναλόγως τὴν στάση μας ἀπέναντι στοὺς νέους, τὰ διαθέσιμα μέσα γιὰ τὴν μάθηση καὶ τὴν ποιότητα καὶ δομὴ τῆς καθημερινῆς ζωῆς.

Ἡ συμπεριφορὰ ἔχει ἤδη ἀρχίσει νὰ ἀλλάξει. Ἡ περήφανη ἐξάρτηση ἀπὸ τὸ σχολεῖο ἔχει καταρρεῦσει. Ἡ ἀντίσταση τοῦ κα-



ταναλωτοῦ στὴν βιομηχανία τῆς γνώσης αὐξάνει. Πολλοὶ δάσκαλοι καὶ μαθητές, φορολογούμενοι καὶ ἐργοδότες, οἰκονομολόγοι καὶ ἀστυνομικοὶ θὰ προτιμοῦσαν νὰ μὴν ἐξαρτῶνται πιά ἀπὸ τὸ σχολεῖο. Αὐτὸ πὸ ἐμποδίζει τὴν διαμόρφωση νέων θεσμῶν δὲν εἶναι μόνον ἡ ἔλλειψη φαντασίας ἀλλὰ συχνὰ ἐπίσης ἡ ἔλλειψη κατάλληλης γλώσσας καὶ φωτισμένου προσωπικοῦ ἐνδιαφέροντος. Δὲν εἶναι σὲ θέση νὰ δραματισθοῦν οὔτε μιὰ κοινωνία χωρὶς σχολεῖα, οὔτε τοὺς ἐκπαιδευτικούς θεσμούς σὲ μιὰ κοινωνία πὸ ἔχει καταργήσει τὸ σχολεῖο.

Σ' αὐτὸ τὸ κεφάλαιο σκοπεύω νὰ δείξω ὅτι ἡ ἀντιστροφή τοῦ σχολείου εἶναι δυνατή: ὅτι μποροῦμε νὰ στηριχθοῦμε σὲ μιὰ αὐτοῦποκινούμενη μάθηση ἀντὶ νὰ ἀπασχολοῦμε δασκάλους πὸ δωροδοκοῦν ἢ ὑποχρεώνουν τὸν μαθητὴ νὰ βρεῖ τὸν χρόνο καὶ τὴ θέληση γιὰ μάθηση· ὅτι μποροῦμε νὰ ἐφοδιάσουμε τὸν μαθητὴ μὲ νέες σχέσεις μὲ τὸν κόσμον ἀντὶ νὰ συνεχίζουμε νὰ διασχετεύουμε ὅλα τὰ ἐκπαιδευτικὰ προγράμματα διὰ μέσου τοῦ δασκάλου. Θὰ ἀναλύσω μερικὰ ἀπὸ τὰ γενικὰ χαρακτηριστικὰ πὸ διαφοροποιοῦν τὴν σχολικὴ ἐκπαίδευση ἀπὸ τὴ μάθηση καὶ θὰ σχηματίσω τέσσερις μεγάλες κατηγορίες ἐκπαιδευτικῶν θεσμῶν πὸ θὰ πρέπει νὰ προσελκύσουν ὄχι μόνον πολλοὺς ἀνθρώπους ἀλλὰ ἐπίσης καὶ πολλὰ ὄμαδες.

### **Μιὰ ἀντίρρηση: ποῖον ὑπηρετοῦν οἱ γέφυρες πὸ δὲν ὀδηγοῦν πρὸς τὸν ἀπὸ;**

Ἔχουμε συνηθίσει νὰ θεωροῦμε τὸ σχολεῖο ὡς μιὰ μεταβλητὴ πὸ ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴν πολιτικὴ καὶ οἰκονομικὴ δομὴ. Ἄν ἀλλάξουμε τὸ στυλ τῆς πολιτικῆς ἡγεσίας, ἢ προωθήσουμε τὰ συμφέροντα μιᾶς κοινωνικῆς τάξης, ἢ τὴν ἰδιοκτησία τῶν μέσων παραγωγῆς μεταβιάσουμε ἀπὸ τὰ ἄτομα στὸ κράτος, ὑποθέτουμε ὅτι καὶ τὸ σχολικὸ σύστημα θὰ ἀλλάξει ἀναλόγως. Οἱ ἐκπαιδευτικοὶ θεσμοὶ πὸ θὰ προτείνω στὴν συνέχεια προορίζονται γιὰ νὰ ὑπηρετήσουν μιὰ κοινωνία πὸ σήμερον δὲν ὑπάρχει, ἢ καὶ ἡ τωρινὴ ἀπογοητευστικὴ σχετικά μὲ τὸ σχολεῖο μπορεῖ νὰ ἀποτελέσει μιὰ μεγάλη δύναμη πὸ θὰ ἦταν σὲ θέση νὰ κινητοποιήσει τίς

διαδικασίες γιὰ νέες κοινωνικὲς διευθετήσεις. Μιὰ προφανὴς ἀντίρρηση προβάλλεται πάνω σ' αὐτό: γιατί νὰ ξοδέψουμε ἐνέργεια γιὰ νὰ φτιάξουμε γέφυρες πὸ δὲν ὀδηγοῦν πρὸς τὸν ἀπὸ, ἐνῶ μποροῦμε νὰ χρησιμοποιήσουμε αὐτὴν τὴν ἐνέργεια, ὄχι γιὰ τὴν ἀλλαγὴ τοῦ σχολικοῦ συστήματος, ἀλλὰ γιὰ τὴν ἀλλαγὴ τοῦ πολιτικο-οἰκονομικοῦ συστήματος;

Ἡ ἀντίρρηση ὅμως αὐτὴ ὑποτιμᾷ τὴν οὐσιαστικὰ πολιτικο-οἰκονομικὴ φύση τοῦ ἴδιου τοῦ σχολικοῦ συστήματος, καθὼς καὶ τὸ πολιτικὸ δυναμικὸ πὸ ἐνέχεται σὲ κάθε ἀποτελεσματικὴ ἀμφισβήτηση τοῦ συστήματος αὐτοῦ.

Βασικά, τὰ σχολεῖα ἔχουν πάψει νὰ ἐξαρτῶνται ἀπὸ τὴν ἰδεολογία μιᾶς συγκεκριμένης κυβέρνησης, ἢ μιᾶς συγκεκριμένης ὀργάνωσης τῆς ἀγορᾶς. Ἄλλοι βασικοὶ θεσμοὶ μπορεῖ νὰ διαφέρουν ἀπὸ χώρα σὲ χώρα: ἡ οἰκογένεια, τὸ κόμμα, ἡ ἐκκλησία, ὁ τύπος. Παντοῦ ὅμως τὸ σχολικὸ σύστημα ἔχει τὴν ἴδια δομὴ, καὶ παντοῦ τὸ καλυμμένο ἱστορικὸ του ἔχει τὸ ἴδιο ἀποτέλεσμα. Χωρὶς καμιά ἐξαίρεση, διαμορφώνει καταναλωτὲς πὸ τοποθετοῦν τὰ θεσμοποιημένα ἀγαθὰ ψηλότερα ἀπὸ τίς ἐρασιτεχνικὲς ἀσχολίες τοῦ γείτονα.

Παντοῦ τὸ καλυμμένο ἱστορικὸ τῆς σχολικῆς ἐκπαίδευσης μπεῖ τὸν πολίτη στὸν μύθο ὅτι οἱ γραφειοκρατίες πὸ καθοδηγοῦνται ἀπὸ τὴν ἐπιστημονικὴ γνώση εἶναι καὶ ἀποτελεσματικὲς καὶ μεγαλόκαρδες. Παντοῦ, αὐτὸ τὸ ἴδιο ἱστορικὸ ἐγκαθιστᾷ στὸν μαθητὴ τὸν μύθο ὅτι ἡ αὐξανόμενη παραγωγὴ θὰ καλλιτερεύσει τὴν ζωὴ. Καὶ παντοῦ ἀναπτύσσει τὴν συνήθεια τῆς ἠττοπαθοῦς καταναλώσεως ὑπηρεσιῶν καὶ τῆς ἀλλοτριωτικῆς παραγωγῆς, τῆς ἀνοχῆς τῆς θεσμικῆς ἐξάρτησης, καὶ τῆς ἀναγνώρισης τῶν διακρίσεων πὸ παράγουν οἱ θεσμοί. Τὸ καλυμμένο ἱστορικὸ τῆς ἐκπαίδευσης εἶναι ὑπεύθυνο γιὰ ὅλα αὐτὰ παρὰ τίς ἀντίθετες προσπάθειες πὸ καταβάλλουν οἱ δάσκαλοι καὶ ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴν ἰδεολογία πὸ ἐπικρατεῖ.

Μὲ ἄλλα λόγια, τὰ σχολεῖα εἶναι οὐσιαστικὰ τὰ ἴδια σὲ ὅλες τίς χώρες, εἴτε αὐτὲς εἶναι φασιστικὲς εἴτε δημοκρατικὲς εἴτε σοσιαλιστικὲς, εἴτε πλούσιες εἴτε φτωχὲς. Ἡ ὁμοιομορφία τοῦ σχολικοῦ συστήματος μᾶς ἀναγκάζει νὰ ἀναγνωρίσουμε τὴν παγκόσμια ὁμοιομορφία τοῦ μύθου, τοῦ τρόπου παραγωγῆς, καὶ τῶν με-

θόδων κοινωνικού ελέγχου, παρά την πληθώρα τῶν μυθολογιῶν· στίς ὁποῖες βρίσκει ἔκφραση ὁ μῦθος αὐτός.

Μὲ δεδομένη αὐτὴν τὴν ὁμοιομορφία, θὰ ἦταν ἀπατηλὸ νὰ ἰσχυρισθούμε ὅτι τὰ σχολεῖα εἶναι, μὲ τὴν βαθύτερη ἔννοια, ἐξαρτημένες μεταβλητές. Αὐτὸ σημαίνει ὅτι καὶ ἡ ἐλπίδα οὐσιαστικῆς ἀλλαγῆς τοῦ σχολικοῦ συστήματος διὰ μέσου συμβατικῶν κοινωνικῶν ἢ οἰκονομικῶν ἀλλαγῶν, εἶναι ἐπίσης ἀπατηλή. Ἐπὶ πλέον αὐτὴ ἡ αὐταπάτη παρέχει στὸ σχολεῖο — τὸ ὄργανο ἀναπαραγωγῆς τῆς καταναλωτικῆς κοινωνίας — μιὰ σχεδὸν ἀπρόσβλητη ἀσυλία.

Σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο ἀποκτᾶ σημασία τὸ παράδειγμα τῆς Κίνας. Ἐπὶ τρεῖς χιλιετηρίδες, ἡ Κίνα προστάτευε τὴν ἀνώτερη μάθηση διὰ μέσου ἐνὸς ὀριστικοῦ διαζυγίου ἀνάμεσα στὴν διαδικασίαν τῆς μάθησης καὶ στὰ προνόμια ποὺ ἀπονέμονταν μὲσω τῶν μανδρινῶν. Γιὰ νὰ γίνῃ παγκόσμια δύναμη καὶ μοντέρνο κράτος ἡ Κίνα ἔπρεπε νὰ υἱοθετήσῃ τὸ διεθνὲς στυλ τῆς σχολικῆς ἐκπαίδευσης. Μόνον κατόπιν ἐορτῆς βέβαια θὰ μπορέσουμε νὰ κρίνουμε ἂν ἡ Μεγάλῃ Μορφωτικῇ Ἐπανάστασι ὑπῆρξε πράγματι ἡ πρώτη πετυχημένη προσπάθεια ἀνατροπῆς τοῦ ἐκπαιδευτικοῦ χαρακτήρα τῶν θεσμῶν μιᾶς κοινωνίας.

Ἀκόμη καὶ μιὰ προοδευτικὴ δημιουργία νέων ἐκπαιδευτικῶν φορέων ποὺ θὰ ἀποτελοῦσαν μιὰ ἀντιστροφή τοῦ σχολείου, θὰ ἦταν μιὰ ἀνοικτὴ ἐπίθεση ἐνάντια στὸ πιὸ εὐαίσθητο σημεῖο ἐνὸς κυρίαρχου φαινόμενου, ποὺ ὀργανώνεται ἀπὸ τὸ κράτος σὲ ὅλες τὶς χῶρες. Ἐνα πολιτικὸ πρόγραμμα ποὺ δὲν διατυπώνει ἀνοικτὰ τὴν ἀνάγκη τῆς κατάρτησης τῶν σχολείων δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι ἐπαναστατικὸ· εἶναι δημαγωγία ποὺ ὑπόσχεται τὰ ἴδια. Κάθε πολιτικὸ πρόγραμμα στίς μέρες μας θὰ πρέπει νὰ ἀξιολογεῖται μὲ κριτήριο τὸ πόσο ἀνοικτὰ διατυπώνει τὴν ἀνάγκη κατάρτησης τῶν σχολείων καὶ τὸ πόσο ξεκάθαρα ἐγγυᾶται τὴν ἐκπαιδευτικὴ ποιότητα τῆς κοινωνίας πρὸς τὴν ὁποία σκοπεύει.

(Ὁ ἀγῶνας ἐνάντια στὴν κυριαρχία τῆς διεθνοῦς ἀγορᾶς καὶ τῆς πολιτικῆς τῆς ἰσχύος μπορεῖ νὰ ξεπερνᾷ τὰ μέσα μερικῶν φτωχῶν κοινοτήτων ἢ χωρῶν, ἀλλὰ αὐτὴ ἡ ἀδυναμία εἶναι ἕνας πρόσθετος λόγος γιὰ νὰ τονίσουμε τὴ σημασία τῆς ἀπελευθέρωσης καθὲ κοινωνίας διὰ μέσου μιᾶς ἀντιστροφῆς τῆς ἐκπαιδευτικῆς της δομῆς, πράγμα ποὺ δὲν ξεπερνᾷ τὰ μέσα καμίας κοινωνίας.

## Γενικὰ χαρακτηριστικὰ τῶν νέων τυπικῶν ἐκπαιδευτικῶν θεσμῶν

Ἐνα καλὸ ἐκπαιδευτικὸ σύστημα θὰ πρέπει νὰ ἔχει τρεῖς στόχους: πρῶτον, νὰ κάνει προσιτοὺς σὲ ὅλους ὄσους θέλουν νὰ μάθουν καὶ σὲ ὁποιαδήποτε φάση τῆς ἡλικίας τους, ὅλους τοὺς διαθέσιμους πόρους· δεύτερον, νὰ δίνει τὴ δυνατότητα σὲ ὅλους ὄσους θέλουν νὰ μεταδόσουν αὐτὰ ποὺ ξέρουν, νὰ συναυτοῦν ἐκείνους ποὺ ἀντίστοιχα θέλουν νὰ μάθουν· καὶ τρίτον, νὰ παρέχει σὲ ὅλους ὄσους ἐπιθυμοῦν νὰ ἀνακοινώσουν κάτι στὸ κοινὸ, τὴν δυνατότητα νὰ κάνουν τίς σκέψεις τους γνωστές. Ἐνα τέτοιο σύστημα θὰ ἀπαιτοῦσε τὴν ἐφαρμογὴ συνταγματικῶν ἐγγυήσεων ἀναφορικὰ μὲ τὴν ἐκπαίδευση. Οἱ μαθητὲς δὲν θὰ ὑποχρεώνονταν νὰ ὑποκύψουν σὲ ὑποχρεωτικούς κύκλους σπουδῶν, ἢ στίς διακρίσεις ποὺ στηρίζονται στὴν κατοχὴ ἐνὸς πιστοποιητικοῦ ἢ διπλώματος. Οὔτε θὰ ὑποχρεωνόταν τὸ κοινὸ νὰ στηρίξει, διὰ μέσου τῆς φορολογίας, ἕνα πελώριο ἐπαγγελματικὸ μηχανισμὸ ἀπὸ ἐκπαιδευτικούς καὶ ἐγκαταστάσεις ποὺ στὴν οὐσία περιορίζει τίς δυνατότητες τοῦ κοινοῦ γιὰ μάθηση, μέσα στὰ πλαίσια τῶν ὑπηρεσιῶν ποὺ τὸ ἐπάγγελμα αὐτὸ ἐπιθυμεῖ νὰ σερβίρει στὴν ἀγορά. Ἐνα τέτοιο σύστημα θὰ χρησιμοποιοῦσε τίς μεθόδους τῆς μοντέρνας τεχνολογίας γιὰ νὰ καταστήσῃ καθολικὴ τὴν ἐλευθερία τοῦ λόγου, τῆς συνάθροισης καὶ τοῦ τύπου καὶ νὰ τῆς δώσει ἕναν πλατεῖα ἐκπαιδευτικὸ χαρακτήρα.

Τὰ σχολεῖα ἔχουν οἰκοδομηθεῖ πάνω στὴν ὑπόθεση ὅτι ὑπάρχει ἕνα μυστικὸ σὲ ὅλα τὰ πράγματα· ὅτι ἡ ποιότητα τῆς ζωῆς ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴ γνώση αὐτοῦ τοῦ μυστικοῦ· ὅτι τὰ μυστικὰ αὐτὰ μποροῦμε νὰ τὰ μάθουμε μόνον διὰ μέσου μιᾶς ἐλεγχόμενης ἀλληλουχίας· καὶ ὅτι μόνον οἱ δάσκαλοι μποροῦν νὰ ἀποκαλύψουν σωστὰ αὐτὰ τὰ μυστικὰ. Ἐνα ἄτομο μὲ «ἐκπαιδευμένο» μυαλὸ ἐννοεῖ τὸν κόσμον ὡς μιὰ πυραμίδα ταξινομημένων πραγμάτων ποὺ εἶναι προσιτὰ μόνον σ' ἐκείνους ποὺ διαθέτουν τὰ κατάλληλα εἰσιτήρια. Οἱ νέοι ἐκπαιδευτικοὶ θεσμοὶ θὰ διασπᾶσουν αὐτὴ τὴν πυραμίδα. Σκοπὸς τους πρέπει νὰ εἶναι ἡ τόνωση τῆς προσιτότητας πρὸς ὄφελος τοῦ μαθητῆ: νὰ τοῦ ἐπιτρέψουν νὰ κυττάξῃ ἀπὸ τὸ παράθυρο μέσα στὸ θάλαμο ἐλέγχου ἢ μέσα στὸ κοινοβούλιο, ἔν

δὲν μπορεί νά μπει ἀπὸ τὴν πόρτα. Ἐπὶ πλέον, οἱ νέοι αὐτοὶ θεσμοὶ θὰ ἀποτελοῦν κανάλια τὰ ὁποῖα θὰ εἶναι προσιτὰ στὸ μαθητὴ χωρὶς ἀναφορὲς στὸ προσωπικὸ ἱστορικὸ ἢ στὰ πιστοποιητικά — δημόσιοι χώροι στοὺς ὁποίους θὰ μπορεί νὰ προσέρχεται ἰσότιμα ὅλος ὁ κόσμος.

Πιστεύω ὅτι ὄχι περισσότερα ἀπὸ τέσσερα — ἢ ἀκόμη καὶ τρία — διαφορετικὰ «κανάλια» ἢ πεδία ἀνταλλαγῆς μαθήσεως ἀρκοῦν γιὰ νὰ περιλάβουν ὅλους τοὺς πόρους πού ἀπαιτοῦνται γιὰ μιὰ ἀληθινὴ μάθηση. Τὸ παιδὶ μεγαλώνει μέσα σ' ἓνα κόσμο φορτωμένο μὲ πράγματα, καὶ περιστοιχίζεται ἀπὸ πρόσωπα πού ὑποδεικνύονται ὡς πρότυπα εἴτε ἰκανοτήτων εἴτε ἀξιών. Βρίσκει συνομήλικούς του πού τὸ ὠθοῦν νὰ ἀμφισβητήσει, νὰ συναγωνιστεῖ, νὰ συνεργαστεῖ καὶ νὰ κατανοήσει· καὶ ἂν τὸ παιδὶ εἶναι τυχερὸ ἔρχεται ἀντιμέτωπο μὲ τὴν κριτικὴ ἐνός ἑμπειροῦ ἐνήλικα πού ἐνδιαφέρεται πραγματικὰ γι' αὐτό. Τὰ πράγματα, τὰ πρότυπα, οἱ συνομήλικοι καὶ οἱ ἐνήλικες εἶναι τέσσερα κανάλια κάθε ἓνα ἀπὸ τὰ ὁποῖα ἀπαιτεῖ διαφορετικὸ τύπο διευθέτησης ὥστε νὰ ἐξασφαλισθεῖ ἡ πλήρης προσιτότητά του.

Θὰ χρησιμοποίησω τὴν ἔκφραση «κύκλωμα δυνατοτήτων» ἀντὶ τοῦ «δίκτυου» γιὰ νὰ καθορίσω τοὺς εἰδικούς τρόπους πού ἐξασφαλίζουν τὴν πρόσβαση σὲ κάθε μιὰ ἀπὸ τὶς τέσσερες αὐτὲς ὁμάδες. Ἡ λέξη «δίκτυο» χρησιμοποιεῖται συχνά, δυστυχῶς, γιὰ νὰ καθορίσει κανάλια πού διοχετεύουν ὕλικὸ πού ἔχει ἐπιλεγεῖ ἀπὸ ἄλλους μὲ σκοπὸ τὴ μεθόδευση, τὴ διδασκαλία ἢ τὴ διασκέδαση. Μπορεῖ ὅμως ἐπίσης νὰ χρησιμοποιηθεῖ στὴν περίπτωση τοῦ τηλεφώνου ἢ τοῦ ταχυδρομείου πού εἶναι βασικὰ προσιτὰ σὲ ὅλους ὅσους θέλουν νὰ ἀνταλλάξουν μηνύματα. Θὰ εὐχόμενα νὰ ὑπῆρχε μιὰ ἄλλη λέξη πού νὰ ὀριζε παρόμοιες δικτυωτὲς δομὲς ἀμφίπλευρης προσιτότητας, μιὰ λέξη πού νὰ μὴν ὑποδήλωνε σὲ τέτοιο σημεῖο τὴν παγίδευση, πού νὰ μὴν εἶχε ἐκφυλιστεῖ τόσο ἀπὸ τὴν τρέχουσα χρῆση καὶ πού νὰ ἦταν περισσότερο ἐνδεικτικὴ τοῦ γεγονότος ὅτι κάθε τέτοια διευθέτηση περιέχει νομικὲς ὀργανωτικὲς καὶ τεχνικὲς πλευρές. Μὴ ἔχοντας ἀνακαλύψει ἕναν τέτοιο ὄρο θὰ προσπαθῆσω νὰ ἀπελευθερώσω αὐτὸν πού ὑπάρχει, χρησιμοποιώντας τον ὡς συνώνυμο τοῦ «ἐκπαιδευτικοῦ κυκλώματος».

Αὐτὸ πού χρειαζόμαστε εἶναι νέα δίκτυα πού νὰ εἶναι ἄμε-

σα προσιτὰ στὸ κοινὸ καὶ σχεδιασμένα μὲ τέτοιο τρόπο, ὥστε νὰ παρέχουν τὶς ἴδιες δυνατότητες σὲ ὅλους, γιὰ διδασκαλία καὶ μάθηση.

Θὰ δώσω ἓνα παράδειγμα: Ἡ ἴδια τεχνολογία χρησιμοποιεῖται καὶ στὴν τηλεόραση καὶ στὸ μαγνητόφωνο. Ὅλες οἱ χώρες τῆς Λατινικῆς Ἀμερικῆς ἔχουν ἐγκαταστήσει σήμερα δίκτυα τηλεόρασης: στὴ Βολιβία ἡ κυβέρνηση χρηματοδότησε ἓνα τηλεοπτικὸ σταθμὸ, πού ἰδρύθηκε ἐδῶ καὶ ἕξη χρόνια, ἐνῶ δὲν ὑπάρχουν σήμερα στὴ χώρα αὐτὴ περισσότερες ἀπὸ 7.000 συσκευὲς γιὰ ἓνα πληθυσμὸ 4 ἑκατομμυρίων. Τὰ χρήματα πού ἔχουν δεσμευτεῖ σὲ τηλεοπτικὲς ἐγκαταστάσεις στὴ Νότια Ἀμερικὴ θὰ ἀρκοῦσαν γιὰ νὰ ἐφοδιάσουν τὸ 20% τῶν ἐνήλικων μὲ μαγνητόφωνα. Θὰ ἀρκοῦσαν ἐπίσης γιὰ τὴ δημιουργία ἐνός σχεδὸν ἀνεξάντλητου ἀρχείου μαγνητοφωνημένων ταινιῶν, προσιτοῦ ἀκόμη καὶ στὰ πιὸ ἀπομονωμένα χωριά, καθὼς καὶ γιὰ νὰ ἐξασφαλίσουν τὸν ἄνετο ἐφοδιασμὸ σὲ ταινίες.

Αὐτὸ τὸ δίκτυο μαγνητοφώνων θὰ ἦταν, βέβαια, ριζικὰ διαφορετικὸ ἀπὸ τὸ τωρινὸ δίκτυο τηλεοράσεων. Θὰ δημιουργοῦσε δυνατότητες ἐλεύθερης ἔκφρασης: ἐγγράμματοι καὶ ἀγράμματοι θὰ μπορούσαν ἐξ ἴσου νὰ μαγνητοφωνήσουν, νὰ διαφυλάξουν, νὰ διαδώσουν καὶ νὰ ἐπαναλάβουν τὶς ἰδέες τους. Ἀντίθετα, ἡ ἐπένδυση πού γίνεται σήμερα στὴν τηλεόραση δίνει στοὺς γραφειοκράτες — εἴτε πρόκειται γιὰ πολιτικούς, εἴτε γιὰ ἐκπαιδευτικούς — τὴ δυνατότητα νὰ ραντίζουν ὀλόκληρη τὴν ἡπειρο μὲ θεσμοποιημένα προγράμματα γιὰ τὰ ὁποῖα οἱ ἴδιοι — ἢ οἱ ἑταιρίες πού τὰ χρηματοδοτοῦν — ἔχουν ἀποφασίσει ὅτι εἶναι καλὰ ἢ ὅτι βρίσκονται σὲ ζήτηση.

Ἡ τεχνολογία μπορεί νὰ προωθήσει εἴτε τὴν ἀνεξαρτησία καὶ τὴ μάθηση, εἴτε τὴ γραφειοκρατία καὶ τὴ διδασκαλία.

### Τέσσερα δίκτυα

Ὁ σχεδιασμὸς τῶν νέων ἐκπαιδευτικῶν θεσμῶν δὲν θὰ ἔπρεπε νὰ ἀρχίσει μὲ τοὺς ὀργανωτικούς στόχους πού θὰ ἔβαζε ὁ διευθυντής, ἢ μὲ τοὺς στόχους τῆς διδασκαλίας πού θὰ ἔβαζε ὁ ἐπαγ-

γελματίας εκπαιδευτικός, ή με τους στόχους μάθησης αναφορικά με μια συγκεκριμένη κοινωνική τάξη. Δεν θα πρέπει να αρχίσει με το ερώτημα, «Τί πρέπει να μάθει κανείς;», αλλά με το ερώτημα, «Με τί είδους πράγματα ή ανθρώπους θα επιθυμούσαν να έρθουν σε επαφή οι μαθητές προκειμένου να μάθουν;».

Αυτός που επιθυμεί να μάθει ξέρει ότι χρειάζεται και πληροφορίες και την κριτική αντιμετώπιση της χρήσης των πληροφοριών από κάποιον άλλο. Οι πληροφορίες έναποθηκεύονται και σε πράγματα και σε πρόσωπα. Σ' ένα καλό εκπαιδευτικό σύστημα ή πρόσβαση στα πράγματα θα έπρεπε να είναι δυνατή διά μέσου μιας άπλης κλήσης του μαθητή, ενώ ή πρόσβαση στα πρόσωπα απαιτεί, επί πλέον, τή συγκατάθεση του άλλου. Η κριτική επίση μπορεί να προέρχεται από δύο πηγές: από τους συνομήλικους ή τους μεγαλύτερους, δηλαδή από τους συμμαθητές των οποίων τα άμεσα ενδιαφέροντα συμπίπτουν ή από εκείνους που έχουν συγκατατεθεί να παραχωρήσουν ένα μέρος της υπέρτερης εμπειρίας τους. Οι συνομήλικοι μπορεί να είναι συνάδελφοι με τους οποίους μπορεί κανείς να διατυπώσει ένα ερώτημα, σύντροφοι στο διασκεδαστικό και ευχάριστο αλλά και σκληρό διάβασμα ή περπάτημα, ή ακόμη αντίπαλοι στο παιχνίδι. Οι μεγαλύτεροι μπορεί να είναι σύμβουλοι για τή μάθηση μιας ειδικότητας, για τή χρησιμοποίηση μιας μεθόδου, για τήν επίλογή της παρέας σε μια δεδομένη στιγμή. Μπορεί επίσης να είναι οι καθοδηγητές όσον αφορά τα σωστά ερωτήματα και τις ατέλειες των απαντήσεων ανάμεσα στους συνομήλικους. Οι περισσότεροι από αυτούς τους πόρους είναι άφθονοι. Άλλά ούτε νοούνται συνήθως σαν εκπαιδευτικοί πόροι, ούτε ή πρόσβαση σ' αυτούς είναι εύκολη, ιδιαίτερα στην περίπτωση των φτωχών. Πρέπει να επινοήσουμε νέες σύνθετες δομές ό σκοπός των οποίων θα είναι να κάνουν δυνατή σε όλους τήν πρόσβαση σ' αυτούς τους πόρους, για εκπαιδευτικούς σκοπούς. Η δημιουργία αυτών των δικτυωτών δομών χρειάζεται βέβαια οργανωτικές, τεχνολογικές και ιδιαίτερα νομικές ρυθμίσεις.

Οι εκπαιδευτικοί πόροι συνήθως καθορίζονται ανάλογα με τους στόχους του εκπαιδευτικού. Προτείνω να κάνουμε το αντίθετο, δηλαδή να καθορίσουμε τέσσερις διαφορετικούς τρόπους που επιτρέπουν στον σπουδαστή τήν πρόσβαση σε οποιονδήποτε εκπαι-

δευτικό πόρο με στόχο να προσδιορίσει και να ολοκληρώσει τους σκοπούς του:

1. Υπηρεσίες εκπαιδευτικών μέσων — που διευκολύνουν τήν πρόσβαση σε πράγματα ή διαδικασίες, μέσα στα πλαίσια της τυπικής μάθησης. Μερικά από αυτά τα πράγματα μπορούν να έναποθηκευτούν για τό σκοπό αυτό σε βιβλιοθήκες, γραφεία ενοικίασης, εργαστήρια και χώρους εκθέσεων όπως τα μουσεια και τα θέατρα. Άλλα μπορούν να χρησιμοποιούνται καθημερινά μέσα σε εργαστάσια, αεροδρόμια ή φάρμες, αλλά να γίνονται προσιτά σε φοιτητές ή μαθητευόμενους μέσα ή έξω από τό ωράριο.

2. Υπηρεσίες ανταλλαγής ειδικοτήτων — που επιτρέπουν στα άτομα να απαριθμήσουν τις ειδικότητες που διαθέτουν, τους όρους κάτω από τους οποίους είναι διατεθειμένα να χρησιμοποιηθούν σαν πρότυπα για άλλους που θέλουν να μάθουν αυτές τις ειδικότητες, και τις διευθύνσεις κατοικίας τους.

3. Υπηρεσίες επαφών — δηλαδή δίκτυα επικοινωνίας που επιτρέπουν στα άτομα να περιγράψουν αυτό που θέλουν να μάθουν με τήν ελπίδα να βρουν ένα σύντροφο στις αναζητήσεις τους.

4. Υπηρεσίες ανεξάρτητων εκπαιδευτικών — οι όποιοι μπορούν να καταχωρηθούν σε ένα κατάλογο που να δίνει τήν διεύθυνση και αυτό - περιγραφή του επαγγελματία, παρα - επαγγελματία και μη - επαγγελματία, καθώς και τους όρους κάτω από τους οποίους μπορούν να γίνουν προσιτές οι υπηρεσίες του. Τέτοιοι εκπαιδευτικοί μπορούν, όπως θα δούμε παρακάτω, να επιλεγούν ανρωτήσουμε ή συμβουλευτούμε τους πρώην πελάτες τους.

### \*Υπηρεσίες εκπαιδευτικών μέσων

Τα πράγματα είναι οι βασικές πηγές της μάθησης. Η ποιότητα του περιβάλλοντος και ή σχέση του ατόμου με αυτό καθορίζουν και τήν έκταση της μάθησης. Η τυπική μάθηση απαιτεί: πρώτο, ειδική πρόσβαση στα συνήθη πράγματα, και, δεύτερο, εύκολη και βίσιμη πρόσβαση σε μέσα ειδικά φτιαγμένα για εκπαιδευτικούς σκοπούς. Ένα παράδειγμα του πρώτου είναι τό ειδικό δικαίωμα να χειριστεί κανείς και να λύσει μια μηχανή μέσα σ'

ένα γκαράζ. Ένα παράδειγμα του δεύτερου είναι το δικαίωμα να χρησιμοποιήσει κανείς ένα αριθμητήριο, ένα ηλεκτρονικό υπολογιστή, ένα βιβλίο, ένα βοτανικό κήπο ή μια μηχανή που έχει αποσυρθεί από την παραγωγή για να μπει στη διάθεση των φοιτητών.

Σήμερα η προσοχή συγκεντρώνεται στο χάσμα που υπάρχει ανάμεσα στα φτωχά και τα πλούσια παιδιά σχετικά με την πρόσβαση που έχουν στα πράγματα και τον τρόπο με τον οποίο μαθαίνουν από αυτά. Το Τμήμα Εκπαιδευτικής Πρωτοβουλίας (Ο.Ε.Ο.) και άλλοι φορείς, ακολουθώντας αυτό το δρόμο, συγκεντρώνουν τις προσπάθειές τους στην εξίσωση των δυνατοτήτων, παρέχοντας περισσότερο εκπαιδευτικό εξοπλισμό στα φτωχά παιδιά. Ένα πιο επαναστατικό σημείο εκκίνησης θα ήταν να παραδεχτούμε ότι στην πόλη τα περισσότερα πράγματα που περιστοιχίζουν τα παιδιά αποβαίνουν γι' αυτά απρόσιτα, είτε πρόκειται για πλούσια είτε για φτωχά παιδιά. Τα παιδιά της εποχής των πλαστικών και οι ειδικοί της αποδοτικότητας πρέπει να ξεπεράσουν δύο εμπόδια που εναγνιώνονται στην αλληλοκατανόησή τους: το ένα περιέχεται στα πράγματα και το άλλο στους θεσμούς. Η βιομηχανία δημιουργεί ένα κόσμο από πράγματα των οποίων η θαυμάσια γνώση συναντά μεγάλη αντίσταση, και το σχολείο αποκλείει τον μαθητή από τον κόσμο των πραγμάτων στο ουσιαστικό τους πλαίσιο.

Μετά από μια σύντομη επίσκεψη στη Νέα Υόρκη, μια Μεξικάνη χωρική μου είπε ότι την είχε εντυπωσιάσει το γεγονός ότι τα καταστήματα πουλούσαν «μόνο είδη υπερβολικά θαυμάσια». Τελικά κατάλαβα ότι εννοούσε ότι τα βιομηχανικά προϊόντα «μιλούν» στους πελάτες τους περισσότερο για τη σαγήνη τους παρά για τη φύση τους. Η βιομηχανία έχει περιβάλει τον άνθρωπο με κατασκευάσματα των οποίων την εσωτερική λειτουργία μόνο ειδικοί μπορούν να κατανοήσουν. Ο μη-ειδικός αποθαρρύνεται από το να κατανοήσει πώς δουλεύει ένα ρολόι, ή ένα τηλέφωνο, ή μια ηλεκτρική μηχανή, γιατί τον έχουν προειδοποιήσει ότι θα χαλάσει αν προσπαθήσει να το ψηλαφήσει. Μπορεί να μάθει από άλλους πώς δουλεύει ένα τρανζίστορ, δεν μπορεί όμως να το ανακαλύψει μόνος του. Αυτός ο τύπος του βιομηχανικού σχεδίου τείνει να ενισχύσει την αντι-επινοητική πλευρά της κοινωνίας στην οποία οι

ειδικοί όλο και ευκολότερα καλύπτονται πίσω από την ειδικεισή τους και αποφεύγουν την αξιολόγηση.

Το ίδιο το περιβάλλον που δημιουργήσε ο άνθρωπος έχει γίνει τόσο μυστηριώδες, όσο ήταν η φύση για τον πρωτόγονο. Ταυτόχρονα, το εκπαιδευτικό υλικό έχει μονοπωληθεί από το σχολείο. Η βιομηχανία της γνώσης έχει καταστήσει πανάκριβα τα απλά εκπαιδευτικά μέσα. Έχουν γίνει ειδικευμένα εργαλεία για τη χρήση επαγγελματιών εκπαιδευτικών και το κόστος τους έχει εξογκωθεί γιατί πρέπει να αποτελούν κίνητρα είτε για τον δάσκαλο, είτε για το περιβάλλον.

Ο δάσκαλος ζηλεύει το βιβλίο που ταυτόχρονα θεωρεί επαγγελματικό του εργαλείο. Ο φοιτητής μπορεί τελικά να μισήσει το εργαστήριο, γιατί το ταυτίζει με τη δουλειά του σχολείου. Ο σχολικός υπάλληλος δικαιολογεί την προστατευτική του στάση απέναντι στη βιβλιοθήκη σαν υπεράσπιση πολύτιμης δημόσιας περιουσίας όταν αντιμετωπίζει εκείνους που μάλλον θέλουν να παίξουν με το βιβλίο παρά να μάθουν. Μέσα σε μια τέτοια ατμόσφαιρα πάρα πολύ συχνά ο φοιτητής χρησιμοποιεί τον χάρτη, την έγκυκλοπαίδεια ή το μικροσκόπιο μόνο κατά τις σπάνιες εκείνες στιγμές που υπαγορεύει ο κύκλος σπουδών. Ακόμη και οι μεγάλοι κλασικοί γίνονται π.χ. ύλη για το δεύτερο έτος σπουδών, αντί να χαρακτηρίζουν μια νέα φάση της ζωής του ατόμου. Το σχολείο αποσύρει πράγματα από την καθημερινή χρήση, βαφτίζοντάς τα εκπαιδευτικά εργαλεία.

Αν πρόκειται να απαλλαγούμε από τα σχολεία και οι δύο αυτές τάσεις πρέπει να αντιστραφούν. Και το γενικό φυσικό περιβάλλον πρέπει να γίνει προσιτό, και οι φυσικές πηγές της μάθησης που έχουν κατακτήσει εκπαιδευτικά εργαλεία πρέπει να γίνουν καθολικά διαθέσιμες για μια αυτοελεγχόμενη μάθηση. Η χρήση των πραγμάτων μόνο μέσα στα πλαίσια του κύκλου σπουδών μπορεί να έχει χειρότερη επίδραση από την απλή απομάκρυνσή τους από το γενικό περιβάλλον, γιατί διαφθείρει τη στάση των νέων.

Τα παιχνίδια είναι ένα επίκαιρο ζήτημα. Δεν εννοώ τα παιχνίδια που έχουν σχέση με τη σωματική άγωγή (όπως το ποδόσφαιρο ή το μπάσκετ) τα οποία χρησιμοποιούνται από τα σχολεία για την απόκτηση εισοδήματος ή κύρους και στα οποία τα σχο-

Λεία έχουν κάνει σημαντικές επενδύσεις κεφαλαίων. Όπως ξέρουν καλά οι ίδιοι οι αθλητές, αυτές οι επιχειρήσεις που έχουν πάρει τη μορφή πολεμικών αγώνων, έχουν υπονομεύσει το χαρακτήρα του σπόρ και χρησιμοποιούνται για να τονώσουν την ανταγωνιστική φύση των σχολείων. Έγνοώ μάλλον τα εκπαιδευτικά παιχνίδια που μπορούν να αποτελέσουν μοναδικές μεθόδους εισαγωγής σε σύνθετα συστήματα. Η θεωρία των συνόλων, ή γλωσσολογία, ή γεωμετρία, ή φυσική, ή λογική ακόμη και η χημεία αποκαλύπτονται με μικρή προσπάθεια σ' αυτούς που παίζουν αυτά τα παιχνίδια. Ένας φίλος μου εισήγαγε στη μεξικάνικη αγορά ένα παιχνίδι που αποτελείται από μερικά ζάρια στα οποία είναι τυπωμένα δώδεκα λογικά σύμβολα. Έδειξε στα παιδιά ποιοί διπλοί ή τριπλοί συνδυασμοί αποτελούσαν μια σωστή πρόταση και μερικοί από τους παρατηρητές κατάλαβαν το παιχνίδι. Μετά από μερικές ώρες διεξαγωγής τυπικών λογικών αποδείξεων δια μέσου του παιχνιδιού, μερικά παιδιά μπορούσαν να εισάγουν και άλλους στην απόδειξη τυπικών προτάσεων της λογικής. Οι υπόλοιποι απλώς εγκατέλειψαν το παιχνίδι.

Πράγματι, για μερικά παιδιά τέτοια παιχνίδια αποτελούν μια ειδική μορφή απελευθέρωσης της εκπαίδευσης, εφόσον αδιάκων την επίγνωση του γεγονότος ότι τα τυπικά συστήματα οικοδομούνται πάνω σε μεταβαλλόμενα αξιώματα και ότι ο χαρακτήρας των έννοιολογικών λειτουργιών προσεγγίζει το παιχνίδι. Τα παιχνίδια αυτά είναι επίσης φτηνά, απλά και —σε μια μεγάλη έκταση— μπορούν να οργανωθούν από τους ίδιους τους παίκτες. Όταν χρησιμοποιούνται έξω από τον κύκλο σπουδών, τα παιχνίδια αυτά παρέχουν τη δυνατότητα να εκτιμήσουμε και να αναπτύξουμε ασυνήθιστα ταλέντα, ενώ οι ψυχολόγοι των σχολείων συχνά χαρακτηρίζουν τα παιδιά που έχουν τέτοια ταλέντα σαν υποψήφια να γίνουν αντικειμενικά, άρρωστα ή ανισόρροπα. Όταν χρησιμοποιούνται μέσα στο σχολείο, κάτω από τη μορφή διοργανώσεων, όχι μόνο τα παιχνίδια αυτά ξεφεύγουν από τη σφαίρα τηςσχόλης, αλλά συχνά γίνονται όργανα μετατροπής της παιχιδιάρικης διάθεσης σε συναγωνισμό και της έλλειψης αφηρημένης λογικής σε σημάδι κατωτερότητας. Μία άσκηση που έχει απελευθερωτικό χαρακτήρα για όρισμένα παιδιά, γίνεται ζουρλομανδύας για άλλα.

Ο έλεγχος που άσκει το σχολείο πάνω στον εκπαιδευτικό εξοπλισμό έχει και ένα άλλο αποτέλεσμα: αυξάνει εκπληκτικά το κόστος αυτών των φτηνών ειδών. Έφ' όσον η χρήση τους περιορίζεται σε καθορισμένες ώρες πρέπει να υπάρχουν επαγγελματίες που πληρώνονται για να επιβλέπουν την προμήθεια, αποθήκευση και χρήση τους. Στη συνέχεια οι μαθητές διοχετεύουν το μίσος τους απέναντι στο σχολείο, πάνω στα όργανα τα οποία βέβαια πρέπει να ξανααγοραστούν.

Το άπλησίαστο του σχολικού εξοπλισμού μπορεί να παραλληλιστεί μόνο με το ακατανόητο των μοντέρνων φτηνο-μηχανημάτων. Το 1930, κάθε άτομο που σεβόταν τον εαυτό του ήταν σε θέση να επισκευάσει ένα αυτοκίνητο, σήμερα όμως οι κατασκευαστές αυτοκινήτων έχουν πολλαπλασιάσει υπερβολικά τα καλώδια και κάνουν προσιτές τις οδηγίες επισκευής μόνο στους ειδικευμένους μηχανικούς. Σε μια προηγούμενη εποχή, τα ραδιόφωνα περιείχαν αρκετά πηνία και πυκνωτές για την κατασκευή ενός πομπού που θα έκανε όλα τα ραδιόφωνα της γειτονιάς να τσιρίζουν. Τα τρανζίστορ είναι βέβαια φορητά και πιο εύχρηστα, αλλά κανείς δεν τολμάει να τα λύσει. Για ν' αλλάξει αυτή η κατάσταση είναι κάτι πολύ δύσκολο στις βιομηχανικές χώρες, αλλά, τουλάχιστον στην περιοχή του Τρίτου Κόσμου, θα πρέπει να προσπαθήσουμε ν' αναπτυχθεί η εκπαιδευτική ικανότητα στον καθένα.

Για να κάνω σαφές το ζήτημα, θα προτείνω ένα μοντέλο: Δαπανώντας δέκα εκατομμύρια δολάρια θα μπορούσαμε να συνδέσουμε σαράντα χιλιάδες χωριουδάκια σε μια χώρα όπως το Περού με ένα δίκτυο σιδηροδρομικών γραμμών πλάτους έξη ποδών και να συντηρήσουμε αυτές τις γραμμές, επί πλέον δε να εφοδιάσουμε τη χώρα με 200.000 μηχανικά γαϊδουράκια, πέντε κατά μέσον όρο για κάθε χωριουδάκι. Λίγες φτωχές χώρες αυτού του μεγέθους δαπανούν λιγότερο από αυτό το ποσό ετησίως για αυτοκίνητα και δρόμους, που και το ένα και το άλλο προορίζονται για τους πλούσιους και τους υπαλλήλους τους, ενώ οι φτωχοί παραμένουν παιγιδευμένοι στα χωριά τους. Κάθε ένα από αυτά τα απλά, αλλά ανθεκτικά μικρά όχηματα κοστίζει 125 δολάρια, ενώ προσθέτοντας άλλα έξη ή οχτώ δολάρια μπορείς να το εφοδιάσεις με μηχανική κίνηση έξη ίππων. Ένα «γαϊδουράκι» μπορεί να τρέ-

Ξει με 15 μίλλια τήν ὥρα, ἐνῶ μπορεῖ νά μεταφέρει φορτία 850 λιμπρῶν (δηλαδή σχεδόν ὅ,τιδήποτε ἐκτός ἀπό κορμούς δέντρων καί χαλύβδινες δοκούς).

Ἡ πολιτική ἐλξη ἐνός παρόμοιου συστήματος μεταφορῶν πάνω στους χωρικούς, εἶναι φανερή. Ἐξ ἴσου φανερό εἶναι τὸ γιατί αὐτοὶ ποὺ διαθέτουν ἐξουσία —καί κατὰ συνέπεια αὐτομάτως διαθέτουν αὐτοκίνητα— δὲν ἐνδιαφέρονται νά ξοδέψουν χρήματα γιὰ σιδηροδρομικὲς γραμμὲς καί γιὰ μηχανικὰ «γαϊδουράκια». Τὸ «γαϊδουράκι» ποὺ μπορεῖ νά χρησιμοποιηθεῖ καί σὲ κανονικὸ δρόμο, θὰ γινόταν ἐφικτὸ μόνο ἂν ἡ ἡγεσία μιᾶς χώρας ἦταν διατεθειμένη νά ἐπιβάλλει ἓνα ὄριο ταχύτητας γύρω στὰ 25 μίλλια τήν ὥρα σὲ ὄλους τοὺς δρόμους καί νά τροποποιήσῃ ἀνάλογα τοὺς δημόσιους θεσμούς. Τὸ μοντέλο αὐτὸ δὲν μπορεῖ βέβαια νά πετύχει ἂν νοηθεῖ μόνο σὰν ἓνα προσωρινὸ τέχνασμα.

Σκοπὸς μας βέβαια ἐδῶ δὲν εἶναι ἡ ἀνάλυση τῆς σκοπιμότητας ἐνός τέτοιου μοντέλου ἀπὸ τὴν πολιτική, κοινωνική, οικονομική, λογιστική καί τεχνική πλευρά. Θέλω μόνο νά δείξω ὅτι ἡ ἐκπαιδευτικὴ πλευρὰ μπορεῖ νά ἔχει πρωταρχικὴ σημασία στὸ πρόβλημα τῆς ἐκλογῆς μιᾶς τέτοιας ἐναλλακτικῆς λύσης ἀπέναντι στις κεφαλαιοβόρες μεταφορές. Ἀνεβάζοντας τὸ κόστος τοῦ ὀχήματος αὐτοῦ κατὰ 20% περίπου, θὰ ἦταν δυνατὸ νά σχεδιάσουμε τὴν παραγωγή του μετέπειτα τρόπο ὥστε κάθε μέλλον ἀγοραστῆς νά καταναλώνει κατὰ τὸ δυνατόν ἓνα - δύο μῆνες κατασκευάζοντας καί κατανοώντας τὸ μηχανήμα του, γιὰ νά μπορεῖ ἀργότερα νά τὸ ἐπιδιορθώνει μόνος του. Μὲ αὐτὸ τὸ πρόσθετο κόστος θὰ γινόταν ἐπίσης δυνατὴ ἡ ἀποκέντρωση τῆς παραγωγῆς διὰ μέσου ἐνός συστήματος διασπορᾶς τῶν ἐγκαταστάσεων. Τὰ πρόσθετα πλεονεκτήματα δὲν θὰ ἦταν ἀπλῶς τὸ ἀποτέλεσμα τῆς προσθήκης τῆς ἐκπαιδευτικῆς πλευρᾶς στὴ διαδικασία τῆς κατασκευῆς. Τὸ σημαντικότερο θὰ ἦταν ὅτι, ἓνα ἀνθεκτικὸ μηχανήμα ποὺ σχεδὸν ὄλοι θὰ μαθαιναν νά ἐπιδιορθώνουν, καί τὸ ὁποῖο θὰ μποροῦσε νά χρησιμοποιηθεῖ καί σὰν μηχανικὸ ἄροτρο καί σὰν ἀντλία ἀπὸ ὄσους κατανοοῦσαν τὸ μηχανισμό του, θὰ γεννοῦσε πολὺ μεγαλύτερα ἐκπαιδευτικὰ ὀφέλη σὲ σύγκριση μετὰ τὰ μυστηριώδη μηχανήματα τῶν προηγμένων χωρῶν.

Ἄν οἱ στόχοι τῆς μάθησης δὲν ἦταν κάτω ἀπὸ τὴν κυριαρχία τοῦ σχολείου καί τοῦ δασκάλου, ἡ ἀγορὰ στὴν διάθεση τῶν μαθητῶν θὰ ἦταν πολὺ πλεονέκτημα καί ὁ ὀρισμὸς τῶν «ἐκπαιδευτικῶν ἀντικειμένων» θὰ ἦταν πολὺ λιγότερο περιοριστικὸς. Θὰ ἦταν δυνατὴ ἡ ὑπαρξη ἐργαστηρίων, βιβλιοθηκῶν, μηχανουργείων καί χώρων παιχνιδιοῦ. Φωτογραφικὰ ἐργαστήρια καί τυπογραφεῖα θὰ ἔκαναν τίς ἐφημερίδες τῆς γειτονιᾶς νά ἀνθίσουν.

Δημόσιοι χώροι τῆς μοντέρνας πόλης ἔχουν γίνῃ πράγματα μυστηριώδη. Στὴν ἀμερικάνικη κοινωνία, τὰ παιδιὰ ἀποκλείονται ἀπὸ τὰ περισσότερα πράγματα καί χώρους μετὰ τὴ δικαιολογία ὅτι εἶναι ἰδιωτικά. Ἀλλὰ ἀκόμη καί σὲ κοινωνίες ποὺ ἔχουν καταργήσει τὴν ἀτομικὴ ἰδιοκτησία, τὰ παιδιὰ ἀποκλείονται ἀπὸ τὰ ἴδια πράγματα καί τοὺς ἴδιους χώρους, γιὰ τὴν ὑποτίθετα ὅτι εἶναι πεδία ποὺ ἀρμόζουν στοὺς εἰδικούς, καί θεωροῦνται ἐπικίνδυνα γιὰ τοὺς ἀμήτους. Ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τῆς προηγούμενης γενιᾶς ἡ μάντρα τῶν τραίνων ἔγινε τόσο ἀπρόσιτη, ὅσο καί ὁ πυροσβεστικὸς σταθμὸς. Ὅμως λίγη ἐφευρετικὴ ἀκρίβεια θὰ ἀρκοῦσε γιὰ νά σιγουρέψῃ τὴν ἀσφάλεια σὲ τέτοιους χώρους. Προκειμένου νά καταργήσουμε τὸν σχολικὸ χαρακτήρα τῶν ἐκπαιδευτικῶν ἀντικειμένων θὰ πρέπει νά κάνουμε αὐτὰ τὰ ἀντικείμενα καί τίς διαδικασίες προσιτά, καί νά ἀναγνωρίσουμε τὴν ἐκπαιδευτικὴ τους ἀξία. Βέβαια μερικοὶ ἐργάτες βρίσκουν ἐνοχλητικὸ τὸ νά εἶναι προσιτὸι σὲ μαθητῆς ἢ ἐνόχληση ὅμως αὐτὴ πρέπει νά ἐκτιμηθεῖ σὲ σχέση μετὰ τὰ ἐκπαιδευτικὰ ὀφέλη.

Τὰ ἰδιωτικά αὐτοκίνητα θὰ μποροῦσαν νά ἀπαγορευθοῦν στὸ Μανχάτταν. Ἐδῶ καί πέντε χρόνια αὐτὸ θὰ ἦταν ἀδιανόητο. Σήμερα μερικοὶ δρόμοι τῆς Νέας Ὑόρκης ἀποκλείονται ἀπὸ τὴν κυκλοφορία στις μονές ὥρες, καί ἡ τάση αὐτὴ ἀσφαλῶς θὰ συνεχιστεῖ. Πράγματι, οἱ περισσότεροι μικροὶ δρόμοι θὰ πρέπει νά κλείσουν καί ἀκόμη καί τὸ παρκάρισμα θὰ πρέπει νά ἀπαγορευτεῖ σ' αὐτούς. Σὲ μιὰ πόλη ποὺ θὰ ἀνοίξῃ ἔτσι στοὺς ἀνθρώπους, ἐκπαιδευτικὸ ὕλικὸ ποὺ σήμερα εἶναι κλειδωμένο σὲ ἀποθήκες καί ἐργαστήρια, θὰ μποροῦσε νά κατανεμηθεῖ σὲ ἀνεξάρτητα σημεία μπροστὰ στὰ καταστήματα καί νά εἶναι προσιτὸ σὲ παιδιὰ καί ἐνήλικες, χωρὶς νά ὑπάρχει κίνδυνος ἀπὸ τὰ διερχόμενα αὐτοκίνητα.

Ἄν οἱ στόχοι τῆς μάθησης δὲν ἦταν κάτω ἀπὸ τὴν κυριαρχία τοῦ σχολείου καί τοῦ δασκάλου, ἡ ἀγορὰ στὴν διάθεση τῶν μαθητῶν θὰ ἦταν πολὺ πλεονέκτημα καί ὁ ὀρισμὸς τῶν «ἐκπαιδευτικῶν ἀντικειμένων» θὰ ἦταν πολὺ λιγότερο περιοριστικὸς. Θὰ ἦταν δυνατὴ ἡ ὑπαρξη ἐργαστηρίων, βιβλιοθηκῶν, μηχανουργείων καί χώρων παιχνιδιοῦ. Φωτογραφικὰ ἐργαστήρια καί τυπογραφεῖα θὰ ἔκαναν τίς ἐφημερίδες τῆς γειτονιᾶς νά ἀνθίσουν.

Μερικά κέντρα μάθησης θα περιείχαν θαλάμους για την παρακολούθηση προγραμμάτων σε τηλεοράσεις κλειστού κυκλώματος, άλλα θα περιείχαν έξοπλισμό γραφείου για άμεση χρήση ή επιδιόρθωση. Τα τζούμποξ ή τα πίκ - άπ θα ήταν παντού, άλλα αποκλειστικά για κλασική μουσική, άλλα για μουσική φόλκ και άλλα για τζάζ. Κινηματογραφικές λέσχες θα συναγωνίζονταν μεταξύ τους και με την έμπορική τηλεόραση. Διάφορες γκαλερί θα αποτελούσαν δίκτυα εκθέσεων έργων ζωγραφικής, παλαιών ή μοντέρνων, αθηντικών ή μή, κάτω ίσως από την διεύθυνση των διαφόρων μητροπολιτικών μουσείων.

Το ειδικευμένο προσωπικό που θα χρειαζόταν για αυτό το δίκτυο θα έμοιαζε περισσότερο με επιστάτες, οδηγούς ή βιβλιοθηκάρχους παρά με δασκάλους. Από το κέντρο βιολογίας της γειτονιάς θα παρέπεμπαν τους πελάτες τους στην συλλογή οστράκων του μουσείου ή θα προσδιόριζαν την ήμερομηνία της επόμενης προβολής ταινιών βίντεο πάνω στη βιολογία, και τον αντίστοιχο θάλαμο παρακολούθησης. Θα προμήθευαν καθοδηγητές για τον έλεγχο των λοιμωδών, τη δίαιτα και τους άλλους τύπους της προληπτικής ιατρικής. Θα παρέπεμπαν όσους ζητούσαν μια συμβουλή σε έναν «μεγαλύτερο» που θα μπορούσε να τους τη δώσει.

Δυο διαφορετικές προσεγγίσεις είναι δυνατές για τη χρηματοδότηση ενός δικτύου «μέσων μάθησης». Είτε η κοινότητα θα προσδιόριζε ένα μάξιμουμ προϋπολογισμό για το σκοπό αυτό και θα εξασφάλιζε την προσιτότητα του δικτύου σε όλους, σε λογικές ώρες. Είτε η κοινότητα θα αποφάσιζε να διαθέσει στους πολίτες ένα περιορισμένο αριθμό τίτλων, σύμφωνα με την ηλικία καθενός, που θα τους ξδιναν το δικαίωμα της πρόσβασης σε ορισμένα μέσα που είναι και ακριβά και σπάνια, ενώ τα άλλα απλούστερα μέσα θα ήταν στη διάθεση όλων.

Η εξεύρεση πόρων για τη δημιουργία ειδικού εκπαιδευτικού ύλικού είναι μόνο μια όψη — και ίσως η λιγότερο δαπανηρή — του προβλήματος της οικοδόμησης ενός εκπαιδευτικού περιβάλλοντος. Τα χρήματα που ξοδεύονται σήμερα για τα διάφορα ιερά παράφερνα του σχολικού τυπικού μπορούν να απελευθερωθούν και να χρησιμοποιηθούν με σκοπό να πολλαπλασιάσουν την πρόσβαση των πολιτών στην πραγματική ζωή της πόλης. Ειδικές φορολογι-

κές απαλλαγές θα μπορούσαν να προβλεφτούν για όσους απασχολούν παιδιά μεταξύ όχτώ και δεκατεσσάρων ετών, για μερικές ώρες την ημέρα, υπό τον όρο βέβαια οι συνθήκες απασχόλησης να είναι ανθρώπινες. Θα ξαναγυρίζαμε στην παράδοση της θείας ευχαριστίας. Έγνοώ μ' αυτό ότι αρχικά θα περιορίζαμε και τελικά θα καταργούσαμε τις δεσμεύσεις των νέων ώστε να μπορεί ένα παιδί δώδεκα ετών να γίνει άνδρας αναλαμβάνοντας όλη την ευθύνη της συμμετοχής στη ζωή της κοινότητας. Πολλοί άνθρωποι της «σχολικής ηλικίας» γνωρίζουν περισσότερα για τη γειτονιά τους από τους κοινωνικούς λειτουργούς ή τους διάφορους συμβούλους. Συνήθως βέβαια θέτουν πιο ένσκλητικά έρωτήματα και προτείνουν λύσεις που απειλούν τη γραφειοκρατία. Θα έπρεπε τα άτομα αυτά να αφεθούν να ωριμάσουν ώστε να δάλουν τις γνώσεις τους και την έρευνητική τους ικανότητα στην ύπηρεσία μιας δημοφιλούς κυβέρνησης.

Μέχρι και πρόσφατα εύκολα υποτιμούσαμε τους κινδύνους της σχολικής παρακολούθησης σε σχέση με τους κινδύνους της μαθητείας στην αστυνομία, στην πυροσβεστική ύπηρεσία ή στη βιομηχανία της διασκέδασης. Ήταν εύκολο να δικαιολογήσουμε το σχολείο τουλάχιστο σά μια μέθοδο προστασίας των νέων. Συχνά αυτό το έπιχείρημα δέν στέκει πλέον. Πρόσφατα πήγα να δω μια έκκλησία Μεθοδιστών στο Χάρλεμ την όποία είχε καταλάβει μια ομάδα όπλισμένων νέων σε ένδειξη διαμαρτυρίας για το θάνατο του Χούλιο Ρόνταν, ενός Πορτορικάνου νέου που βρέθηκε κρεμασμένος στο κελλι της φυλακής του. Γνώριζα τους ήγέτες της ομάδας οι όποιοι είχαν φοιτήσει ένα εξάμηνο στην Κουερναδάκα. Όταν τους ρώτησα γιατί ένας από αυτούς, ο Χουάν, δέν ήταν μαζί τους μου άπάντησαν ότι «είχε ξαναγυρίσει στην ήρωίνη και στο Κρατικό Πανεπιστήμιο» — (έννοώντας βέβαια τη φυλακή).

Σχεδιασμός, κίνητρα και νομοθεσία μπορούν να χρησιμοποιηθούν για να απελευθερώσουν το εκπαιδευτικό δυναμικό που κρύβεται μέσα στις τεράστιες επενδύσεις της κοινωνίας μας σε εγκαταστάσεις και έξοπλισμό. Τα εκπαιδευτικά μέσα δέν θα γίνουν ποτέ πλήρως προσιτά, όσο θα επιτρέπεται στις έπιχειρήσεις να συνδυάζουν τη νομική προστασία την όποία το Σύνταγμα χορηγεί στην ανεξαρτησία του ατόμου, με την οικονομική ισχύ που συσσωρεύ-



εται σ' αυτές από τα εκατομμύρια των πελατών και τις χιλιάδες των υπαλλήλων, μετόχων και προμηθευτών. Το μεγαλύτερο μέρος της επιστημονικής γνώσης και οι περισσότερες παραγωγικές διαδικασίες και εξοπλισμός είναι κλειδωμένα μέσα στα στεγανά των επιχειρήσεων, μακριά από τους πελάτες, υπαλλήλους και μετόχους τους καθώς και από το λαό, οι νόμοι του οποίου επιτρέπουν στις επιχειρήσεις αυτές να λειτουργούν. Τα χρήματα που ξοδεύονται σήμερα για διαφήμιση στις καπιταλιστικές χώρες θα μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν για εκπαιδευτικούς σκοπούς μέσα και διά μέσου της Τζένεραλ Μότορς, της NBC - TV ή της μπύρας Μπαντ-θείζερ. Θα έπρεπε δηλαδή και οι εγκαταστάσεις και οι υπηρεσίες να αναδιοργανωθούν έτσι ώστε οι καθημερινές τους λειτουργίες να γίνουν πιο προσιτές στο κοινό με σκοπό να γίνει δυνατή η μάθηση και, θέδαια, μπορούν να βρεθούν τρόποι για να αποζημιωθούν οι εταιρίες για όσα θα μάθαινε ο κόσμος από αυτές.

Ένα ακόμη πολυτιμότερο τμήμα επιστημονικών γνώσεων και δεδομένων είναι στεγανοποιημένο από το κοινό — ακόμη και από τους ειδικούς επιστήμονες και έρευνητές — για λόγους εθνικής ασφάλειας. Μέχρι πρόσφατα η επιστήμη ήταν ο μόνος χώρος που λειτουργούσε σαν ένα όνειρο αναρχικού. Κάθε άνθρωπος ικανός για επιστημονική έρευνα είχε περίπου την ίδια δυνατότητα πρόσβασης στα κατάλληλα μέσα και στην αντίληψη της κοινότητας των συντρόφων του. Σήμερα η γραφειοκρατία και η οργάνωση έχουν αποκλείσει το μεγαλύτερο μέρος της επιστήμης από το κοινό. Πράγματι, αυτό που κάποτε ήταν ένα παγκόσμιο δίκτυο επιστημονικών πληροφοριών έχει σήμερα καταντήσει μια άρρένα ανταγωνιζόμενων ομάδων. Τα μέλη, καθώς και τα κατασκευασμάτα της επιστημονικής κοινότητας, έχουν μπλοκαριστεί μέσα σε εθνικά ή επιχειρησιακά προγράμματα, που αποβλέπουν σε πρακτικά επιτεύγματα, ενώ ταπεινώνονται ουσιαστικά οι άνθρωποι που στηρίζουν αυτά τα έθνη και αυτές τις επιχειρήσεις.

Σ' ένα κόσμο που ελέγχεται και εξουσιάζεται από έθνη και επιχειρήσεις, μόνο περιορισμένη πρόσβαση στα εκπαιδευτικά μέσα είναι δυνατή. Μια αύξηση όμως της πρόσβασης στα μέσα αυτά για εκπαιδευτικούς σκοπούς μπορεί να μας φωτίσει τόσο ώστε να μπορούμε να ξεπεράσουμε αυτούς τους απώτερους πολιτικούς φρα-

γμούς. Τα δημόσια σχολεία μεταβιβάζουν τον έλεγχο πάνω στην εκπαιδευτική χρήση των διαφόρων μέσων από ιδιωτικά σε επαγγελματικά χέρια. Η θεσμική αντιστροφή των σχολείων θα επιτρέψει στο άτομο να απαιτήσει το δικαίωμα να χρησιμοποιήσει τα μέσα αυτά για εκπαιδευτικούς σκοπούς. Μπορεί μάλιστα να αρχίσει να εμφανίζεται μια μορφή πραγματικά κοινής ιδιοκτησίας όταν ο ιδιωτικός ή υπηρεσιακός έλεγχος πάνω στην εκπαιδευτική όψη των «πραγμάτων» φτάσει στο σημείο να καταρρεύσει.

### Ανταλλαγή ειδικοτήτων

Ένας καθηγητής κιθάρας δεν μπορεί, όπως η κιθάρα, ούτε να ταξινομηθεί σ' ένα μουσείο, ούτε να αποτελέσει ιδιοκτησία του κοινού, ούτε τέλος να ενοικιασθεί από μια εκπαιδευτική αποθήκη. Οι καθηγητές ειδικοτήτων ανήκουν σε μια διαφορετική κατηγορία πόρων από τα αντικείμενα που είναι αναγκαία για τη μάθηση μιας ειδικότητας. Αυτό δεν σημαίνει ότι είναι απαραίτητοι σε κάθε περίπτωση. Μπορούμε να νοικιάσουμε όχι μόνο μια κιθάρα, αλλά επίσης μαγνητοφωνημένα μαθήματα κιθάρας και διαγράμματα χορδών με τα όποια να μάθουμε κιθάρα. Πράγματι, μια τέτοια λύση μπορεί να έχει πλεονεκτήματα — αν οι διαθέσιμες ταινίες είναι καλύτερες από τους διαθέσιμους καθηγητές ή αν ο μόνος χρόνος που διαθέτουμε για να μάθουμε κιθάρα είναι νυκτερινές ώρες, ή αν οι σκόποι που θέλουμε να μάθουμε είναι άγνωστοι στη χώρα μας, ή τέλος αν είμαστε ντροπαλοί και προτιμούμε να φαγουλεύουμε τις χορδές μόνοι μας.

Τους καθηγητές ειδικοτήτων πρέπει να τους ταξινομήσουμε και να τους πλησιάσουμε διά μέσου ενός διαφορετικού καναλιού από ό,τι τα αντικείμενα. Ένα αντικείμενο γίνεται διαθέσιμο με την απλή κλήση αυτού που το χρησιμοποιεί — ή τουλάχιστο θα μπορούσε να γίνει διαθέσιμο — ενώ ένα πρόσωπο αποβαίνει τυπικός πόρος αναφορικά με μια ειδικότητα, μόνο όταν συγκατατεθεί ανάλογα, και είναι στην κρίση του να όρισει τον χρόνο, τον τόπο και τη μέθοδο.

Πρέπει επίσης να διαφοροποιήσουμε τους καθηγητές ειδικο-

τήτων από τους σύντροφους από τους οποίους μπορεί να μάθει κανείς. Σύντροφοι που επιθυμούν να επιδοθούν σε μια κοινή αναζήτηση πρέπει να αρχίσουν από μια κοινή βάση ενδιαφερόντων και ικανοτήτων. βρίσκει ο ένας τον άλλο για να ασκήσουν ή να βελτιώσουν μια κοινή ειδικότητα: μπάσκετ, χορό, στήσιμο μιας κατασκήνωσης, συζήτηση των προσεχών εκλογών. Η πρωτογενής όμως μεταβίβαση μιας ειδικότητας απαιτεί τη συνάντηση κάποιου που κατέχει την ειδικότητα αυτή με κάποιον που θέλει να την αποκτήσει.

Ένα «πρότυπο ειδικότητας» είναι κάποιος που κατέχει μια ειδικότητα και είναι διατεθειμένος να επιδείξει την πρακτική της. Μια επίδειξη του τύπου αυτού αποτελεί συχνά ένα αναγκαίο πόρο για τον υποψήφιο μαθητή. Οι σύγχρονες έφευρέσεις μας επιτρέπουν να μεταφέρουμε τις επιδείξεις αυτές σε μαγνητοταινίες, φιλμ, ή γραφικές παραστάσεις· ελπίζει όμως κανείς ότι η ζήτηση της προσωπικής επίδειξης θα παραμείνει μεγάλη, ειδικά στην περίπτωση των ειδικοτήτων που έχουν σχέση με την επικοινωνία. Περίπου δέκα χιλιάδες ενήλικοι έμαθαν ισπανικά στο δικό μας Κέντρο στην Κουερναβάκα — οι περισσότεροι από τους οποίους ήταν εξαιρετικά ενεργοποιημένα άτομα που ήθελαν να αποκτήσουν σχεδόν τέλεια ευχέρεια σε μια δεύτερη γλώσσα. Αν κληθούν αυτοί οι άνθρωποι να διαλέξουν ανάμεσα σε μια προσεκτικά προγραμματισμένη διδασκαλία σ' ένα εργαστήριο, και σε συμβατικά μαθήματα μαζί με άλλους δύο φοιτητές και ένα ντόπιο διηγητή μέσα σε μια αυστηρή ρουτίνα, οι περισσότεροι θα διάλεγαν το δεύτερο.

Γιατί τις περισσότερες διαδεδομένες ειδικότητες, το πρόσωπο που επιδεικνύει την ειδικότητα αποτελεί τον μόνο ανθρώπινο, αναγκαίο ή δυνατό, πόρο. Είτε πρόκειται για όμιλία είτε για οδήγηση, για μαγειρική είτε για χρήση οργάνων επικοινωνίας, δεν φέρνουμε σχεδόν ποτέ στο μυαλό μας τη συμβατική διδασκαλία και μάθηση, ειδικά δε αν έχουμε μια πρώτη εμπειρία των θεμάτων αυτών. Δεν βλέπω το λόγο γιατί να μη μπορούμε να μαθαίνουμε με τον ίδιο αυτό τρόπο και άλλες σύνθετες ειδικότητες όπως η μηχανική πλευρά της χειρουργικής, το βιολί, και η χρήση καταλόγων και εύρετηρίων.

Ένας ενεργοποιημένος φοιτητής που δεν κοπιάζει κάτω από περιορισμούς, συχνά δεν χρειάζεται άλλη ανθρώπινη βοήθεια από εκείνη που του παρέχει αυτός που του επιδεικνύει, όταν του ζητηθεί, πώς να κάνει αυτό που ο φοιτητής θέλει να μάθει να κάνει. Η απαίτηση που έχουμε σήμερα από τους ειδικούς να είναι επίσημα αναγνωρισμένοι παιδαγωγοί για να μπορούν να επιδείξουν την ειδικότητά τους, πηγάζει από την επιμονή μας είτε να μαθαίνουν οι άνθρωποι αυτά που δεν θέλουν να μάθουν είτε να μαθαίνουν όλοι οι άνθρωποι — ακόμη και οι καθυστερημένοι διανοητικά — όρισμένα πράγματα, σε μια δεδομένη στιγμή της ζωής τους και κατά προτίμηση κάτω από καθορισμένες περιστάσεις.

Αυτό που κάνει τις ειδικότητες να σπανίζουν στη σημερινή εκπαιδευτική αγορά είναι η θεσμική απαίτηση να μη μπορεί να τις επιδείξει κανείς αν δεν είναι επίσημα αναγνωρισμένος διδάκτορας ενός πιστοποιητικού. Επιμένουμε να γνωρίζουν επίσης αυτοί που βοηθούν άλλους να αποκτήσουν μια ειδικότητα, πώς να κάνουν διάγνωση των δυσχερειών στη μάθηση, και να μπορούν να ενεργοποιούν τον κόσμο στην επιδίωξή του να μάθει μια ειδικότητα. Εν ολίγοις, απαιτούμε να είναι οι άνθρωποι αυτοί παιδαγωγοί. Οι άνθρωποι που είναι σε θέση να επιδείξουν μια ειδικότητα, θα γίνουν άφθονοι μόλις μάθουμε να τους αναγνωρίζουμε το δικαίωμα ύπαρξης έξω από το εκπαιδευτικό επάγγελμα.

Όταν έχουμε να διδάξουμε πρίγκηπες, είναι κατανοητή η επιμονή των γονέων ο δάσκαλος να είναι ταυτόχρονα και ο μαίτρο της ειδικότητας, αλλά την άποψη αυτή δεν μπορεί πλέον να την υπερασπιστεί κανείς. Η φιλοδοξία όλων των γονέων να έχουν έναν Αριστοτέλη για τον Αλέξανδρο τους είναι προφανώς ανόητη. Το πρόσωπο εκείνο που μπορεί ταυτόχρονα να εμπνέει το μαθητή και να επιδεικνύει μια τεχνική είναι τόσο σπάνιο, και είναι τόσο δύσκολο να το αναγνωρίσει κανείς, ώστε ακόμη και οι πρίγκηπες συχνότερα αποκτούν ένα σοφιστή παρά ένα φιλόσοφο.

Η ζήτηση για σπάνιες ειδικότητες μπορεί γρήγορα να ικανοποιηθεί ακόμη και αν υπάρχουν λίγοι άνθρωποι ικανοί να επιδείξουν αυτές τις σπάνιες ειδικότητες· αυτοί όμως οι άνθρωποι πρέπει να γίνουν εύκολα προσιτοί. Γύρω στο 1940 οι μηχανικοί ραδιοφώνων, οι περισσότεροι από τους οποίους δεν είχαν τυπικά

εκπαιδευτεί, δὲν εἶχαν πάνω ἀπὸ δυὸ χρόνια πείρα ὅταν διείσδυσαν στὸ ἐσωτερικὸ τῆς Λατινικῆς Ἀμερικῆς. Ἐμειναν ἐκεῖ ὥσπου, μὲ τὴν εἰσβολὴ τῶν τρανζίστορς, πού εἶναι μὲν φτηνά, εἶναι ὅμως ἀδύνατο νὰ τὰ ἐπιδιορθώσει κανεὶς, ἔχασαν τὴ δουλειὰ τους. Τὰ τεχνικὰ σχολεῖα σήμερα δὲν εἶναι σὲ θέση νὰ πετύχουν αὐτὸ πού θὰ πετύχαιναν τελειῶς φυσικά αὐτοὶ οἱ μηχανικοὶ τῶν παλιῶν, ἐξίσου ὅμως χρήσιμων καὶ πιὸ ἀνθεκτικῶν, ραδιοφῶνων.

Τὰ συγκλίνοντα συμφέροντα, σήμερα, συνωμοτοῦν ἐνάντια στὴ διάδοση εἰδικότητων ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους. Ὁ ἄνθρωπος πού κατέχει μιὰ εἰδικότητα κερδίζει ὅταν αὐτὴ εἶναι σπάνια καὶ δὲν ἔχει νὰ ὠφελῆθαι τίποτε ἀπὸ τὴ διάδοσή της. Ὁ καθηγητὴς τοῦ ὁποῦ δουλειὰ εἶναι ἡ μεταβίβαση μιᾶς εἰδικότητας, ἐπωφελεῖται ἀπὸ τὴν ἀπροθυμία τοῦ τεχνίτη νὰ θγάλει τὸ μαθητὴ του στὴν ἀγορά. Τὸ κοινὸ ἔχει μάθει νὰ πιστεύει ὅτι οἱ εἰδικότητες ἀξίζουν καὶ εἶναι θάσιμες μόνο ἂν ἀποκτηθοῦν διὰ μέσου τῆς σχολικῆς ἐκπαίδευσης. Ἡ ἀγορὰ ἐργασίας στηρίζεται στὴ σπανιότητα τῶν εἰδικότητων καὶ στὴ διατήρηση αὐτῆς τῆς σπανιότητας, εἴτε ἀπαγορεύοντας τὴ μὴ-ἐπικυρωμένη ἐξάσκηση καὶ μεταβίβασή τους, εἴτε κατασκευάζοντας καὶ διοχετεύοντας ἀντικείμενα τὰ ὁποῖα μποροῦν νὰ χειριστοῦν καὶ νὰ ἐπιδιορθώσουν μόνο ὅσοι ἔχουν πρόσβαση σὲ ἐργαλεῖα ἢ ὁδηγίες, τὰ ὁποῖα μὲ τὴ σειρά τους τηροῦνται σὲ κατάσταση σπανιότητας.

Τὰ σχολεῖα ἔτσι παράγουν ἐλλείψεις εἰδικευμένων ἀτόμων. Ἐνα καλὸ παράδειγμα εἶναι ὁ συνεχῶς ἐλαττούμενος ἀριθμὸς νοσοκόμων στὶς ΗΠΑ, πού ὀφείλεται στὴν ἀπότομη αὐξηση πανεπιστημιακῶν προγραμματίων Διπλωματούχων Νοσοκόμων, τετραετοῦς διάρκειας. Κορίτσια ἀπὸ φτωχὲς οἰκογένειες πού θὰ ἦταν ἄλλοτε διατεθειμένα νὰ ἐγγραφοῦν σὲ ἕνα διετὲς ἢ τριετὲς πρόγραμμα, σήμερα ἐγκαταλείπουν μιὰ καὶ καλὴ τὸ ἐπάγγελμα τῆς νοσοκόμου.

Ἡ ἐπιμονὴ ἐπίσης στὸ δίπλωμα τοῦ δασκάλου εἶναι μιὰ ἄλλη μέθοδος γιὰ νὰ γίνονται σπάνιες οἱ εἰδικότητες. Ἄν ἐνθαρρύνονταν οἱ νοσοκόμες νὰ ἐκπαιδεύσουν ἄλλες νοσοκόμες καὶ ἂν ἦν πρόσληψη τῆς νοσοκόμου γινόταν μὲ θάση τὴν ἀποδεδειγμένη ἱκανότητά της νὰ κάνει ἐνέσεις, νὰ γεμίζει τὰ σχεδιαγράμματα καὶ νὰ δίνει τὰ φάρμακα, σύντομα δὲν θὰ ὑπῆρχε ἐλλείψη ἀπὸ νοσο-

κόμες. Τὸ καθεστῶς τῶν διπλωμάτων σήμερα, τείνει νὰ μειώσει τὴν ἐλευθερία τῆς ἐκπαίδευσης, μετατρέποντας τὸ ἀνθρώπινο δικαίωμα νὰ μοιραστεῖ κανεὶς τίς γνώσεις του μὲ κάποιον ἄλλο, σὲ προνόμιο τῆς ἀκαδημαϊκῆς ἐλευθερίας, πού μεταβιβάζεται σήμερα μόνο στοὺς ὑπαλλήλους τῶν σχολείων — δηλαδὴ τοὺς καθηγητὲς. Ἐγγύηση γιὰ μιὰ ἀποτελεσματικὴ ἀνταλλαγὴ εἰδικότητων θὰ ἦταν μιὰ νομοθεσία πού θὰ γενίκευε τὴν ἀκαδημαϊκὴν ἐλευθερία. Τὸ δικαίωμα τοῦ διδάσκειν θὰ ἔπρεπε νὰ προστατεύεται ἀπὸ τὸ ἄρθρο γιὰ τὴν ἐλευθερία τοῦ λόγου. Ὅταν ἄρθοῦν οἱ περιορισμοὶ ἀπὸ τὴ διδασκαλία, θὰ ἄρθοῦν ἐπίσης αὐτομάτως καὶ ἀπὸ τὴ μάθηση.

Ὁ καθηγητὴς μιᾶς εἰδικότητας χρειάζεται κάποια κινητοποίηση γιὰ νὰ χορηγήσει τίς ὑπηρεσίες του στὸ μαθητὴ. Ὑπάρχουν τουλάχιστο δυὸ ἀπλοὶ τρόποι γιὰ νὰ ἀρχίσουμε νὰ διοχετεύουμε δημόσιο χρήμα σὲ μὴ-ἐπικυρωμένους καθηγητὲς. Ἐνας τρόπος θὰ ἦταν ἡ θεσμοποίηση τῆς ἀνταλλαγῆς εἰδικότητων διὰ μέσου τῆς δημιουργίας κέντρων εἰδικότητων πού θὰ ἦταν ἐλεύθερα γιὰ τὸ κοινὸ. Τέτοια κέντρα μποροῦν καὶ πρέπει νὰ ἰδρυθοῦν σὲ βιομηχανικὲς περιοχές, τουλάχιστο γιὰ τίς εἰδικότητες ἐκεῖνες πού ἀποτελοῦν βασικὲς προϋποθέσεις μερικῶν τύπων μαθητείας καὶ τέτοιες εἶναι τὸ διάβασμα, ἡ γραφομηχανή, ἡ βασικὴ λογιστικὴ, ὁ ἠλεκτρονικὸς προγραμματισμὸς καὶ τὰ ἀπλά μαθηματικά, ὁ χειρισμὸς εἰδικῶν γλωσσῶν ὅπως αὐτὴ πού ἔχει σχέση μὲ τὰ ἠλεκτρικὰ κυκλώματα, ὁ χειρισμὸς ὀρισμένων μηχανημάτων κλπ. Ἐνας ἄλλος τρόπος θὰ ἦταν νὰ ἐφοδιάσουμε μερικὲς ομάδες ἀνθρώπων μὲ ἕνα εἶδος ἐκπαιδευτικοῦ νομίματος γιὰ τίς συναλλαγές στὰ κέντρα εἰδικότητων, ἐνῶ οἱ ὑπόλοιποι πελάτες θὰ ἔπρεπε νὰ πληρώνουν κανονικά.

Ἐνας πιὸ ἐπαναστατικὸς τρόπος θὰ ἦταν ἡ δημιουργία μιᾶς «τράπεζας» γιὰ τὴν ἀνταλλαγὴ εἰδικότητων. Σὲ κάθε πολίτη θὰ δινόταν μιὰ πίστωση γιὰ τὴν ἀπόκτηση βασικῶν εἰδικότητων. Πέρα ἀπὸ αὐτὸ τὸ μίνιμουμ, ἄλλες πιστώσεις θὰ δίνονταν σὲ ὅσους ἐνῆργησαν ἐπιπλέον καὶ σὰν καθηγητὲς, εἴτε κάτω ἀπὸ τὴ μορφή προτύπων σὲ ὀργανωμένα κέντρα εἰδικότητων, εἴτε ἰδιωτικῶς στὸ σπίτι ἢ στὸ παιχνιδι. Μόνο ὅσοι θὰ εἶχαν διδάξει καὶ ἄλλους γιὰ ἕνα ἀνάλογο χρονικὸ διάστημα, θὰ μπορούσαν νὰ

ἀξιώσουν τὸν χρόνο πρὸ προχωρημένων καθηγητῶν. Ἔτσι θὰ προ-  
αγόταν μιὰ νέα ἐλίτ, μιὰ ἐλίτ πού θὰ εἶχε κερδίσει τὴν ἐκπαί-  
δευσὴ της μέσα στὸ σύστημα τῶν ἀνταλλαγῶν.

Θὰ ἔχουν τὸ δικαίωμα οἱ γονεῖς νὰ κερδίσουν τέτοιες πιστώ-  
σεις γιὰ τὰ παιδιά τους; Ἐπειδὴ μιὰ τέτοια διευθέτηση θὰ πολ-  
λαπλασίαζε τὰ πλεονεκτήματα τῶν προνομιούχων τάξεων, μεγα-  
λύτερες πιστώσεις θὰ ἔπρεπε νὰ δίνονται στοὺς ὑποπρονομιούχους.  
Ἡ λειτουργία μιᾶς ἀνταλλαγῆς ειδικοτήτων θὰ ἐλεγχόταν ἀπὸ  
εἰδικούς φορεῖς πού θὰ διευκόλυναν τὴν ἀνάπτυξη ὀργανωμένου  
συστήματος πληροφοριῶν καὶ θὰ ἐξασφάλιζαν τὴν ἐλεύθερη καὶ  
φτηνὴ χρήση αὐτοῦ τοῦ συστήματος. Ἐνας τέτοιος φορέας θὰ  
μποροῦσε ἐπίσης νὰ παρέχει συμπληρωματικὲς ὑπηρεσίες ἐλέγχου  
καὶ πιστοποίησης, καὶ νὰ συντελεῖ στὴν ἐπιβολὴ μιᾶς νομοθεσίας  
γιὰ τὴν πρόληψη καὶ παρεμπόδιση μονοπωλιακῶν φαινομένων.

Βασικά, ἐγγύηση γιὰ τὴν ἐλευθερία μιᾶς καθολικῆς ἀνταλ-  
λαγῆς ειδικοτήτων θὰ ἀποτελοῦσε μιὰ νομοθεσία πού θὰ ἐπέτρεπε  
διακρίσεις μόνο βάσει ἀποδεδειγμένων ἱκανοτήτων καὶ ὄχι βάσει  
ἐνὸς ἐκπαιδευτικοῦ ἱστορικοῦ. Μιὰ παρόμοια ἐγγύηση ἀναπόφευ-  
κτα ἀπαιτεῖ κοινωνικὸ ἔλεγχο πάνω στὰ τέστ πού θὰ χρησιμο-  
ποιοῦνται γιὰ νὰ ἀξιολογήσουν τὰ ἄτομα ἀναφορικὰ μὲ τὴν ἀγο-  
ρὰ ἐργασίας. Διαφορετικά, θὰ ἦταν δυνατὸ νὰ εἰσάγονται λα-  
θραῖα στὸν τομέα ἐργασίας, πολύπλοκες σειρὲς ἀπὸ τέστ, πού θὰ  
χρησιμοποιοῦνταν γιὰ μιὰ κοινωνικὴ ἐπιλογή. Πολλὰ θὰ μπορού-  
σαν νὰ γίνουν ὥστε τὰ τέστ ἱκανοτήτων νὰ ἀποβοῦν ἀντικειμενι-  
κὰ ὅπως π.χ. νὰ γίνονται τέστ μόνο στὶς περιπτώσεις χειρισμοῦ  
εἰδικῶν μηχανῶν ἢ συστημάτων. Τὰ τέστ ἱκανότητας στὴ γραφο-  
μηχανή (μὲ κριτήρια τὴν ταχύτητα, ἀριθμὸ λαθῶν καὶ τὸ κατὰ  
πόσο μπορεῖ ὁ χειριστὴς νὰ ἐργαστεῖ κάτω ἀπὸ ὑπαγόρευση), χει-  
ρισμοῦ ἐνὸς λογιστικοῦ συστήματος ἢ ἐνὸς ὑδραυλικοῦ γερανοῦ,  
ὁδήγησης, κωδικοποίησης στὴ γλώσσα τῶν ἠλεκτρονικῶν ὑπολο-  
γιστῶν (COBOL) κλπ. μποροῦν εὐκόλα νὰ γίνουν ἀντικειμενικά.

Πράγματι, πολλὲς ἀπὸ τίς ειδικότητες πού ἔχουν πρακτικὴ  
σημασία, μποροῦν νὰ ὑποβληθοῦν σὲ παρόμοια τέστ. Καὶ γιὰ τοὺς  
σκοποὺς τῆς διεύθυνσης τοῦ προσωπικοῦ, ἕνα τέστ μιᾶς τρέχουσας  
ειδικότητάς θὰ ἦταν πολὺ πρὸ χρήσιμο ἀπὸ τὴν πληροφορία ὅτι  
ἐδῶ καὶ εἴκοσι χρόνια κάποιος ἱκανοποίησε τὸν καθηγητὴ του σὲ

ἕνα κύκλο σπουδῶν πού περιλάβαινε δακτυλογράφηση, στενογρα-  
φία καὶ λογιστικά. Ἡ ἴδια ἢ ἀνάγκη γιὰ ἐπίσημα τέστ ειδικότη-  
των μπορεῖ βέβαια νὰ ἀμφισβητηθεῖ: ἐγὼ προσωπικὰ πιστεύω ὅτι  
τὴν προστασία τῆς φήμης ἐνὸς ἀνθρώπου ἀπὸ ἀδικαιολόγητες ἐπι-  
θέσεις ἐγγυᾶται καλύτερα ὁ περιορισμὸς παρὰ ἡ ἀπαγόρευση τῶν  
τέστ.

### Οἱ ἐπαφὲς τῶν συνομήλικων

Στὴ χειρότερη μορφή τους τὰ σχολεῖα μαζεύουν τοὺς μαθη-  
τὲς στὸν ἴδιο χῶρο καὶ τοὺς ὑποβάλλουν στὴν ἴδια σειρά ἀγωγῆς  
εἴτε πρόκειται γιὰ μαθηματικά εἴτε γιὰ ἀγωγή τοῦ πολίτου εἴτε  
γιὰ προφορά. Στὴν καλύτερη μορφή τους ἐπιτρέπουν σὲ κάθε μα-  
θητὴ νὰ διαλέξει ἕνα μάθημα μέσα ἀπὸ ἕνα περιορισμένο κύκλο.  
Σὲ κάθε περίπτωση, οἰκὸς ἀπὸ συνομήλικους σχηματίζονται  
γύρω ἀπὸ τοὺς στόχους τῶν καθηγητῶν. Ἐνα ἐπιθυμητὸ ἐκπαι-  
δευτικὸ σύστημα θὰ ἐπέτρεπε σὲ κάθε ἄτομο νὰ διαλέξει τὴ δρα-  
στηριότητα γιὰ τὴν ὁποία ἐπιθυμεῖ ἕνα σύντροφο.

Τὸ σχολεῖο προσφέρει πράγματι στὰ παιδιά τὴ δυνατότη-  
τα νὰ φύγουν ἀπὸ τὸ σπίτι τους καὶ νὰ βροῦν καινούργιους φί-  
λους. Ταυτόχρονα ὁμως, ἡ διαδικασία αὐτὴ ἐμποτίζει τὰ παιδιά  
μὲ τὴν ἰδέα ὅτι θὰ ἔπρεπε νὰ διαλέγουν τοὺς φίλους τους ἀνά-  
μεσα σ' ἐκείνους μὲ τοὺς ὁποίους τοὺς βάζουν μαζὶ. Ἡ παρο-  
χὴ στοὺς νέους, ἀπὸ τὴν πολὺ μικρὴ ἡλικία, τῆς δυνατότητας  
νὰ συναντοῦν, νὰ ἀξιολογοῦν καὶ νὰ ἀναζητοῦν ἄλλους θὰ τοὺς  
προετοίμαζε τὸ ἰσόδιο ἐνδιαφέρον γιὰ τὴν ἀναζήτηση νέων συν-  
τρόφων γιὰ νέα ἔργα.

Ἐνας καλὸς σκακιστὴς ἀναζητᾶ πάντα ἕναν ἰσοδύναμο ἀντί-  
παλο, ὅπως καὶ ἕνας ἀρχάριος ἀναζητᾶ ἕναν ἀρχάριο. Τὸ σκοπὸ  
αὐτὸ ὑπηρετοῦν οἱ σκακιστικὲς λέσχες. Ἐκεῖνοι πού ἐπιθυμοῦν  
νὰ συζητήσουν γύρω ἀπὸ ἕνα βιβλίο ἢ ἄρθρο, θὰ ἔφταναν ἴσως  
καὶ στὸ σημεῖο νὰ πληρώσουν γιὰ νὰ βροῦν σύντροφους συζητή-  
σης. Ὅσοι πάλι θὰ ἤθελαν νὰ παίξουν ἕνα παιχνίδι, νὰ πᾶνε  
μιά ἐκδρομὴ, νὰ κατασκευάσουν ἕνα ἐνυδρεῖο ἢ νὰ ἐγκαταστή-  
σουν μηχανικὴ κίνηση σ' ἕνα ποδήλατο, θὰ ἔκαναν μεγάλες προ-

σπάθειες για να βρουν συντρόφους. Η άμοιβή τους δέδαια θα ήταν να βρουν τέτοιους συντρόφους. Τα καλά σχολεία προσπαθούν να φέρουν στην επιφάνεια τα κοινά ενδιαφέροντα μαθητών που είναι γραμμένοι στο ίδιο πρόγραμμα. Το αντίστροφο του σχολείου θα ήταν ένας θεσμός που θα πολλαπλασίαζε τις πιθανότητες συνάντησης ανάμεσα σε άτομα που σε μια δεδομένη στιγμή έχουν το ίδιο ειδικό ενδιαφέρον — ανεξάρτητα από το αν τα άτομα αυτά έχουν και άλλα κοινά ενδιαφέροντα ή όχι.

Η διδασκαλία ειδικοτήτων δεν παρέχει ίδια όφελη και στα δύο μέρη, πράγμα που κάνει η επαφή ανάμεσα σε συνομήλικους. Στην καθηγητή μιας ειδικότητας, όπως τόνισα και πριν, πρέπει συνήθως να προσφέρουμε κίνητρα πέρα από την καθαρή ευχαρίστηση του να διδάσκει. Η διδασκαλία μιας ειδικότητας είναι θέμα συνεχώς επαναλαμβανόμενων ασκήσεων, που είναι τόσο πιασμονότονα για το μαθητή όσο πιασμονότονα για τον δάσκαλο. Η ανταλλαγή ειδικοτήτων χρειάζεται, όπως είπαμε προηγουμένως, ένα εκπαιδευτικό νόμισμα ή ένα σύστημα πιστώσεων ή άλλα χειροπιαστά κίνητρα για να λειτουργήσει, ακόμη και αν η ίδια η διαδικασία της ανταλλαγής επρόκειτο να γεννήσει ένα δικό της νόμισμα. Ένα σύστημα επαφής συνομήλικων δεν έχει ανάγκη από τέτοια κίνητρα, χρειάζεται μόνο ένα δίκτυο επικοινωνίας.

Οι ταινίες, τα συστήματα αναφοράς, ή προγραμματισμένη διδασκαλία και η αναπαραγωγή ήχων και εικόνων τείνουν να ελαττώσουν την ανάγκη για καθηγητές σε πολλούς τομείς: τα μέσα αυτά αυξάνουν και την απόδοση των καθηγητών και τον δυνατό αριθμό πραγμάτων που μπορεί να μάθει κανείς στη διάρκεια της ζωής του. Παράλληλα υπάρχει η ανάγκη να βρει κανείς ένα κοινό που να ενδιαφέρεται για την καινούργια του ειδικότητα. Η φοιτήτρια που έμαθε Αρχαία Ελληνικά πριν από τις διακοπές της, θα ήθελε, όταν γυρίσει, να βρει κάποιον για να συζητήσει για την πολιτική της Κρήτης στα Ελληνικά. Ένας Μεξικάνος στη Νέα Υόρκη θέλει να βρει και άλλους αναγνώστες της εφημερίδας Siempre ή του «Los Agachados», που είναι το πιο δημοφιλές κωμικό διβλίο. Κάποιος άλλος πάλι θέλει να βρει συντρόφους που, όπως κι αυτός, θα ήθελαν να τονώσουν το ενδιαφέρον τους για το έργο του Τζέιμς Μπάλντουιν ή του Μπολιβάρ.

Η λειτουργία ενός παρόμοιου δικτύου επαφών θα ήταν απλή. Θα έδινε κανείς όνομα και διεύθυνση και θα καθόριζε για ποιό θέμα ζητούσε σύντροφο. Ένας ηλεκτρονικός υπολογιστής θα του έστελνε τα ονόματα και τις διευθύνσεις όλων όσων είχαν την ίδια περιγραφή. Είναι καταπληκτικό το ότι ένα τέτοιο απλό σύστημα δεν έχει χρησιμοποιηθεί ποτέ ως τώρα σε πλατιά κλίμακα, για θέματα κοινού ενδιαφέροντος.

Στην πιο στοιχειώδη της μορφή, η επικοινωνία ανάμεσα στον υπολογιστή και στον πελάτη θα μπορούσε να γίνει δια μέσου ταχυδρομείου. Σε μεγάλες πόλεις ειδικά σημεία αυτόματης δακτυλογράφησης θα εξασφάλιζαν στιγμιαίες απαντήσεις. Ο μόνος τρόπος για να βρει κανείς ένα όνομα και μια διεύθυνση μέσω του ηλεκτρονικού υπολογιστή θα ήταν να αναφέρει ένα συγκεκριμένο θέμα. Τα άτομα που θα χρησιμοποιούσαν το σύστημα αυτό θα γίνονταν γνωστά μόνο στους πιθανούς συντρόφους τους.

Ένα συμπλήρωμα του υπολογιστή θα ήταν ένα δίκτυο από δελτία και αγγελίες εφημερίδων που θα απαριθμούσε τα θέματα για τα οποία επαφή μέσω του υπολογιστή θα ήταν αδύνατη. Θα ήταν άνωφελο να δοθούν ονόματα. Μόνο όσοι θα ήθελαν να έχουν μια τακτική πρόσβαση σ' αυτό το δίκτυο θα έδιναν τα ονόματά τους. Ένα τέτοιο δίκτυο επαφών, που θα υποστηριζόταν από το κράτος, θα αποτελούσε τη μοναδική έγγυση του δικαιώματος της ελεύθερης συνάθροισης των πολιτών, και το μοναδικό τρόπο εκπαίδευσης των ανθρώπων στην άσκηση αυτής της πρωταρχικής δημόσιας δραστηριότητας.

Το δικαίωμα της ελεύθερης συνάθροισης έχει αναγνωριστεί πολιτικά και έχει γίνει αποδεκτό από την κουλτούρα. Θα πρέπει όμως να αντιληφθούμε ότι το δικαίωμα αυτό σήμερα καταστρατηγείται από όρισμένους νόμους που κάνουν υποχρεωτικές μερικές μορφές συνάθροισης. Αυτή είναι ειδικότερα η περίπτωση των θεσμών που στρατολογούν τον κόσμο βάσει της ηλικίας, της τάξης, του φύλου και που καταναλώνουν υπερβολικά πολύ χρόνο. Ένα παράδειγμα είναι ο στρατός. Ένα ακόμη πιο συνταρακτικό παράδειγμα είναι το σχολείο.

Απαλλαγή από τα σχολεία σημαίνει κατάργηση της εξουσίας του ενός να υποχρεώνει έναν άλλο να πάρει μέρος σε μια

συνάθροιση. Σημαίνει επίσης την αναγνώριση του δικαιώματος κάθε ατόμου, κάθε ηλικίας ή φύλου, να προκαλέσει μια συνάθροιση. Το δικαίωμα αυτό έχει περιοριστεί δραματικά από τη θεσμοποίηση των συναθροίσεων. «Συνεδρίαση» κάποτε σήμαινε το αποτέλεσμα της προσωπικής ενέργειας της συνάθροισης. Σήμερα σημαίνει το θεσμοποιημένο προϊόν ενός φορέως.

Η ικανότητα των θεσμών υπηρεσιών να αποκτούν πελάτες έχει ξεπεράσει πλέον κατά πολύ την ικανότητα των ατόμων να γίνονται ακουστά ανεξάρτητα από τα θεσμοποιημένα μέσα ενημέρωσης, τα οποία είναι ανοικτά μόνο σε ό,τι μπορεί εύκολα να πουληθεί. Τα μέσα επαφής ανάμεσα σε συντρόφους θα πρέπει να γίνουν τόσο προσιτά και τόσο εύκολόχρηστα όσο ήταν παλιότερα ή καμπάνα που καλούσε τους χωρικούς σε συνάθροιση. Τα σχολικά κτίρια — που άμφιδάλλω αν θα μπορούσαν να μετατραπούν για άλλη χρήση — θα μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν για αυτό το σκοπό.

Νομίζω ότι το σχολικό σύστημα σύντομα θα αντιμετωπίσει το πρόβλημα που αντιμετώπισαν παλιότερα και οι εκκλησίες: δηλαδή τι να κάνουν με το πλεόνασμα των χώρων που πήγαζε από την αποστασία των πιστών. Τα σχολεία είναι τόσο δύσκολο να πουληθούν, όσο και οι ναοί. Ένας τρόπος για να συνεχιστεί η χρησιμοποίησή τους θα ήταν να δοθεί ο χώρος στον κόσμο. Κάθε ένας θα καθόριζε τι θα ήθελε να κάνει στο σχολείο και τότε, και ένα δελτίο ανακοινώσεων θα γνωστοποιούσε τα διαθέσιμα προγράμματα στον κόσμο. Η πρόσβαση στην «τάξη» θα ήταν ελεύθερη — ή θα αγοράζοταν με εκπαιδευτικά κουπόνια. Ακόμη και ο «μαθηγητής» θα πληρωνόταν ανάλογα με τους μαθητές που θα συγκεντρωνε σε κάθε πλήρη δώρο κύκλο. Φαντάζομαι ότι σε ένα τέτοιο σύστημα θα κυριαρχούσαν δυο τύποι ανθρώπων, οι νεαροί ηγέτες και οι μεγάλοι εκπαιδευτικοί. Η ίδια προσέγγιση θα μπορούσε να γίνει και στο θέμα της ανώτερης εκπαίδευσης. Οι φοιτητές θα εφοδιάζονταν με εκπαιδευτικά κουπόνια που θα τους έδιναν το δικαίωμα για δέκα ώρες ιδιαίτερης συζήτησης με τον καθηγητή της εκλογής τους το χρόνο, ενώ για το υπόλοιπο της μάθησής τους θα υπήρχαν διαθέσιμες βιβλιοθήκες, δίκτυα επαφής και μαθηταίες.

Θα πρέπει δέβαινα να αναγνωρίσουμε ότι υπάρχει ή πιθανότητα να γίνει κατάχρηση αυτών των δικτύων δημόσιων επαφών, με σκοπό την εκμετάλλευση ή την εξαπάτηση όπως ακριβώς παρατηρείται μια τέτοια κατάχρηση στο τηλέφωνο και στο ταχυδρομείο. Όπως συμβαίνει και με αυτά τα δίκτυα, θα πρέπει να προβλεφτεί κάποια ανάλογη προστασία. Είχα προτείνει σε προηγούμενο κεφάλαιο ένα σύστημα επαφών που θα επέτρεπε μόνο σχετικές πληροφορίες σ'ον όνομα και διεύθυνση και τίποτε άλλο. Ένα τέτοιο σύστημα θα ήταν κατά τη γνώμη μου απρόσβλητο από καταχρήσεις. Άλλες ρυθμίσεις θα μπορούσαν να γίνουν που θα επέτρεπαν την προσθήκη ενός τίτλου βιβλίου, ενός φιλμ ή προγράμματος τηλεόρασης κλπ., τα οποία θα αναφέρονταν σε ένα ειδικό κατάλογο. Οι ανησυχίες για τους κινδύνους ενός τέτοιου συστήματος δεν θα πρέπει να μας κάνουν να παραγνωρίσουμε τα πολύ μεγαλύτερα πλεονεκτήματά του.

Μερικοί που συμμερίζονται το ενδιαφέρον μου για ελευθερία του λόγου και της συνάθροισης θα μπορούσαν να ισχυριστούν ότι ένα τέτοιο σύστημα επαφών αποτελεί μια τεχνητή μέθοδο δημιουργίας σχέσεων ανάμεσα στους ανθρώπους και ότι οι φτωχοί, που θα το είχαν και μεγαλύτερη ανάγκη, δεν θα μπορούσαν να το χρησιμοποιήσουν. Μερικοί άνθρωποι έρεθίζονται όταν κάποιος προτείνει τέτοιες ad hoc συναντήσεις, που δεν πηγάζουν από τη ζωή μιας τοπικής κοινότητας. Άλλοι αντιδρούν όταν κάποιος προτείνει τη χρήση ηλεκτρονικού υπολογιστή για τη διαλογή και το ταίριασμα τέτοιων προσωπικών ενδιαφερόντων. Ισχυρίζονται ότι οι άνθρωποι δεν θα έπρεπε να καθοδηγούνται σε επαφές διά μέσου μιας τόσο απρόσωπης μεθόδου. Οι κοινές αναζητήσεις θα έπρεπε να πηγάζουν από ένα ιστορικό κοινής εμπειρίας σε πολλά επίπεδα, και θα έπρεπε να αναπτύσσονται διά μέσου αυτής της εμπειρίας (έδω εντάσσεται π.χ. και το θέμα της ανάπτυξης θεσμών στο επίπεδο της γειτονιάς).

Εδονώ κι εγώ αυτές τις αντιρρήσεις, αλλά νομίζω ότι είναι εκτός θέματος και από την πλευρά μου και από την πλευρά τους. Πρώτο, η επιστροφή αυτή στη ζωή της γειτονιάς σ'ον πρωταρχικού κέντρου δημιουργικής έκφρασης, μπορεί στην πραγματικότητα να στραφεί ενάντια στην αποκατάσταση της γειτονιάς

σάν πολιτικής μονάδας. Η συγκέντρωση αυτή των αιτημάτων στο επίπεδο της γειτονιάς πιθανό να παραγκωρίζει μια απελευθερωτική πλευρά της αστικής ζωής που είναι ή δυνατότητα ταυτόχρονης συμμετοχής ενός ατόμου σε διάφορες ομάδες δημοτίμων. Είναι δυνατό επίσης, άνθρωποι που ποτέ δεν έζησαν μαζί σε μια φυσική κοινότητα να έχουν καιμιά φορά πολύ περισσότερες κοινές εμπειρίες από εκείνους που γνωρίζονται από παιδιά. Οι μεγάλες θρησκείες πάντοτε αναγνώριζαν τη σημασία τέτοιων μακρινών συναντήσεων, και οι πιστοί πάντοτε γευόντουσαν την ελευθερία μέσα από αυτές: τα ταξίδια των προσκυνητών, ο μοναστισμός, ή αμοιβαία υποστήριξη των ναών και των ιερών χώρων, αντανακλούν αυτή την πεποίθηση. Το σύστημα επαφών που προτείνω θα μάς βοηθήσει σημαντικά να ανακαλύψουμε πολλές λανθάνουσες αλλά καταπιεσμένες κοινότητες μέσα στην πόλη.

Οι τοπικές κοινότητες είναι πολύ σημαντικές. Αποτελούν επίσης μια πραγματικότητα που όλοένα εξαφανίζεται, καθώς προοδευτικά οι άνθρωποι μεταβιβάζουν στους θεσμούς υπηρεσιών τον καθορισμό των πλαισίων των κοινωνικών τους σχέσεων. Στο πρόσωπο βιβλίο του ο Μίλτον Κρότλερ έδειξε ότι ο ιμπεριαλισμός του «κέντρου της πόλης» έχει αφαιρέσει από τη γειτονιά την πολιτική της σημασία. Ο παθός του προστατευτισμού που επιχειρεί να αποκαταστήσει τη γειτονιά σαν πολιτική μονάδα, δεν κάνει τίποτε άλλο από το να στηρίζει αυτό το γραφειοκρατικό ιμπεριαλισμό. Το σύστημα επαφών που προτείνω όχι μόνο δεν θα εξοκοβε τους ανθρώπους από τον τοπικό τους χώρο για να τους εξαναγκάσει σε συμμετοχή σε αφηρημένες ομάδες, αλλά και θα ενθάρρυνε την αποκατάσταση της τοπικής ζωής στις πόλεις από τις οποίες όσο πάει και εξαφανίζεται. Ο άνθρωπος που θα ξανάβρισκε κίνητρα για να καλέσει τους συντρόφους του σε ένα ζωτικό διάλογο θα σταματούσε ίσως να υπομένει τον διαχωρισμό των ανθρώπων από το πρωτόκολλο του γραφείου ή την έτικεττα του προαστίου. Μόλις αναγνωρίσουν ότι η συνεργασία εξαρτάται από μια απόφαση και μόνο, οι άνθρωποι θα αρχίσουν ίσως και να επιμένουν να γίνουν οι κοινότητές τους πιο ανοικτές για μια δημιουργική πολιτική ανταλλαγή.

Πρέπει να αναγνωρίσουμε ότι η ζωή της πόλης τείνει να

γίνει απελπιστικά πολυέσοδο, καθώς οι κάτοικοι των πόλεων μαθαίνουν όλο και περισσότερο να βασίζονται σε πολύπλοκες θεσμολογημένες υπηρεσίες για την ικανοποίηση κάθε ανάγκης τους. Είναι τρομερά πολυέσοδο ακόμη και να διατηρήσουμε αυτή την κατάσταση σε ένα μίνιμουμ βιωσιμότητας. Το σύστημα επαφών στην πόλη θα είναι ένα πρώτο βήμα προς τη διάσπαση της εξάρτησης των ανθρώπων από γραφειοκρατικές δημόσιες ή δημαϊκές υπηρεσίες.

Θα ήταν επίσης ένα αναγκαίο βήμα για την ανανέωση της δημόσιας εμπιστοσύνης. Σε μια κοινωνία σχολείων, φτάσαμε να βασισόμαστε όλο και περισσότερο στην επαγγελματική κρίση των εκπαιδευτικών πάνω στα αποτελέσματα της ίδιας τους της δουλειάς, για να αποφασίσουμε ποιόν πρέπει ή ποιόν δεν πρέπει να εμπιστευθούμε: πηγαίνουμε στο γιατρό, στο δικηγόρο ή στο ψυχολόγο γιατί πιστεύουμε ότι οποιοσδήποτε έχει υποστεί την απαιτούμενη δόση ειδικευμένης εκπαιδευτικής αγωγής από κάποιον συναδέλφου του, αξίζει την εμπιστοσύνη μας.

Σε μια κοινωνία απαλλαγμένη από σχολεία οι επαγγελματίες δεν θα μπορούσαν να ποντάρουν στην εμπιστοσύνη των πελατών τους μόνο με βάση το εκπαιδευτικό ιστορικό τους, ή ακόμα περισσότερο να πιστοποιούν το κύρος τους παραπέμποντας απλώς και μόνο τους πελάτες τους σε άλλους επαγγελματίες των οποίων εκτιμούν το εκπαιδευτικό ιστορικό. Αντί να εμπιστευόμαστε τους επαγγελματίες, κάθε υποψήφιος πελάτης θα μπορούσε σε κάθε στιγμή να συμβουλευτεί άλλους εμπειρικούς πελάτες ενός επαγγελματία σχετικά με το αν ικανοποιήθηκαν ή όχι από αυτόν, διά μέσου είτε ενός ηλεκτρονικού δικτύου επαφών είτε άλλων μεθόδων. Παρόμοιο δίκτυα θα αποτελούσαν κοινωφελείς υπηρεσίες που θα επέμπαν στους φοιτητές να διαλέγουν τους καθηγητές τους και σταδιάρηστους να διαλέγουν τους γιατρούς τους.

## Οι επαγγελματίες εκπαιδευτικοί

Όσο θα αυξάνουν οι νέες δυνατότητες και οι νέες ευκαιρίες για μάθηση, θα αυξάνει και η προθυμία των πολιτών για εκπα-

τηρη ήγεσίας. Θα πρέπει να περιμένουμε ότι οι πολίτες θα αποκτήσουν βαθύτερη εμπειρία, και της ατομικής τους ανεξαρτησίας, και της ανάγκης τους για καθοδήγηση. Καθώς θα απελευθερώνονται από την μεθόδευση των άλλων, θα μάθουν να επωφελούνται από τις γνώσεις που άλλοι απέκτησαν μοχθώντας ολόκληρα χρόνια. Η απαλλαγή της εκπαίδευσης από το σχολείο θα τονώσει, μάλλον, παρά θα περιορίσει, την αναζήτηση ανθρώπων με πρακτική σοφία, που θα ήταν διατεθειμένοι να βοηθήσουν τον νεοφερμένο στην εκπαιδευτική του περιπέτεια. "Όσο οι δάσκαλοι μιας τέχνης θα εγκαταλείπουν τον ισχυρισμό ότι είναι ύψηλα πρότυπα ή εξαιρετικοί πληροφοριοδότες, τόσο η ακώτερη σοφία τους θα ήχει κιό αληθινή.

"Όσο θα αυξάνει η ζήτηση για τέτοιους δασκάλους, θα αυξάνει επίσης και η προσφορά τους. Καθώς θα εξαφανίζεται ο σχολικός δάσκαλος, θα δημιουργούνται οι συνθήκες που θα φέρουν στην επιφάνεια τον ανεξάρτητο εκπαιδευτικό. Η όρολογία αυτή φαίνεται αντιφατική, τόσο απόλυτα συμπληρωματικοί έχουν γίνει οι όροι δάσκαλοι και σχολείο. "Όμως αυτό ακριβώς θα είναι το αποτέλεσμα της ανάπτυξης των τριών πρώτων δικτύων εκπαιδευτικών ανταλλαγών — και αυτό θα είναι εκείνο που θα εξασφαλίσει την πλήρη εκμετάλλευσή τους — για τον λόγο ότι οι γονείς και οι άλλοι «φυσικοί εκπαιδευτικοί» χρειάζονται καθοδήγηση, οι μαθητές χρειάζονται βοήθεια και τα δίκτυα χρειάζονται ανθρώπους που θα τα δάλουν σε λειτουργία.

Οι γονείς χρειάζονται καθοδήγηση για να μπορέσουν να κατευθύνουν τα παιδιά τους στον δρόμο της υπεύθυνης εκπαιδευτικής ανεξαρτησίας. Οι μαθητές χρειάζονται εμπειρη ήγεσία, όταν συναντούν δύσκολο έδαφος. Οι δύο αυτές ανάγκες είναι τελείως διαφορετικές: η πρώτη είναι ανάγκη για παιδαγωγική, η δεύτερη είναι ανάγκη για πνευματική ήγεσία σε όλους τους άλλους τομείς της γνώσης. Η πρώτη απαιτεί κατανόηση της ανθρώπινης μάθησης και των εκπαιδευτικών πόρων, η δεύτερη απαιτεί σοφία βασισμένη στην εμπειρία σε κάθε είδος αναζήτησης. Και τα δύο αυτά είδη εμπειρίας είναι απαραίτητα για αποδοτικά εκπαιδευτικά έργα. Το σχολείο ταυτίζει αυτές τις δύο λειτουργίες σε

ένα και μόνο ρόλο και καθιστά την ανεξάρτητη άσκησή τους έργο ανυπόληπτο αν όχι ύποπτο.

Θα πρέπει να διακρίνουμε τρεις τύπους εκπαιδευτικών ικανοτήτων: ο πρώτος είναι η δημιουργία και ο χειρισμός όλων των τύπων των εκπαιδευτικών ανταλλαγών και δικτύων που έχω περιγράψει προηγουμένως· ο δεύτερος είναι η καθοδήγηση των μαθητών και των γονέων στην χρήση των δικτύων αυτών· και ο τρίτος είναι η ανάληψη δράσης προς την κατεύθυνση τολμηρών προσωπικών πνευματικών αναζητήσεων. Μόνον οι δύο πρώτες μπορούν να νοηθούν σαν κλάδοι ενός ανεξάρτητου επαγγέλματος: εκπαιδευτικοί οργανωτές και παιδαγωγικοί σύμβουλοι. Ο σχεδιασμός και ο χειρισμός των δικτύων που έχω περιγράψει δεν θα απαιτούσε πολλά πρόσωπα, θα απαιτούσε όμως ανθρώπους με την βαθύτερη κατανόηση της εκπαίδευσης και της οργάνωσης μέσα σε μια προοπτική τελείως διαφορετική, αν όχι αντίστροφη, από αυτήν των σχολείων.

Έγώ ένα παρόμοιο ανεξάρτητο εκπαιδευτικό επάγγελμα θα δεχόταν ευχαρίστως πολλούς από εκείνους που αποκλείονται σήμερα από τα σχολεία, θα απέκλειε με την σειρά του και πολλούς από εκείνους που θεωρούνται σήμερα κατάλληλοι από αυτά. Η εγκατάσταση και η λειτουργία εκπαιδευτικών δικτύων θα απαιτούσε ορισμένους ειδικούς του σχεδιασμού και της οργάνωσης, αλλά όχι στην έκταση που τους απασχολεί σήμερα το σχολείο, ούτε του τύπου που απαιτείται από αυτό. Η μαθητική πειθαρχία, οι δημόσιες σχέσεις, η πρόσληψη, επίδραση και απόλυση των καθηγητών δεν θα έχουν ούτε θέση ούτε αντιστοιχία στα δίκτυα που έχω περιγράψει. Το ίδιο ισχύει και για την σύνθεση των κύκλων σπουδών, για την αγορά των σχολικών βιβλίων, για την συντήρηση των εγκαταστάσεων και των κτιρίων, για την επίδραση των διασχολικών αθλητικών αγώνων, για την επιστασία των παιδιών τον σχεδιασμό των μαθημάτων, την τήρηση των αρχείων κ.λπ. που σήμερα απασχολούν τόσο πολύ τον χρόνο των καθηγητών. Άντι για όλα αυτά, η λειτουργία των κυκλωμάτων μάθησης θα απαιτεί μερικές από τις ιδιότητες και ικανότητες που συναντάμε στο προσωπικό ενός μουσείου, μιας βιβλιοθήκης, ενός γραφείου εύρεσης εργασίας, ή σε έναν μαίτρ ντ' ότέλ.



Οι σημερινοί οργανωτές της εκπαίδευσης ασχολούνται με τον έλεγχο των καθηγητών και των μαθητών προκειμένου να ικανοποιήσουν τρίτους — επιτρόπους, νομοθετικά σώματα και διευθυντές επιχειρήσεων. Οι θεμελιωτές και οργανωτές των δικτύων θα πρέπει αντίθετα να επιδείξουν ταλέντο στο να κρατήσουν και τους εαυτούς τους, αλλά και άλλους από περιθώριο, στο να διευκολύνουν τις συναντήσεις ανάμεσα σε μαθητές, πρότυπα ειδικοτήτων, εκπαιδευτικούς ηγέτες και εκπαιδευτικά μέσα. Πολλά άτομα που σήμερα ελκονται από την διδασκαλία είναι βαθύτατα αυταρχικά και θα ήταν άβικα να αναλάβουν αυτό το έργο: η εγκαθίδρυση εκπαιδευτικών αλλαγών σημαίνει να διευκολύνουμε τους ανθρώπους — ειδικότερα τους νέους — να επιδιώξουν σκοπούς που μπορεί να έρχονται σε αντίθεση με τα ιδεώδη του οργανωτικού ενδιαμέσου που κάνει δυνατές αυτές τις επιδιώξεις.

Αν μπορούσαν να πραγματοποιηθούν αυτά τα δίκτυα, την εκπαιδευτική του πορεία θα διέλεγε ο ίδιος ο μαθητής και μόνον εκ των υστέρων θα έμοιαζε η πορεία αυτή με ένα καθορισμένο πρόγραμμα. Ο έμπειρος φοιτητής θα ζητούσε περιοδικά επαγγελματικές συμβουλές: δηλ. βοήθεια για να καθορίσει ένα νέο στόχο, για να κατανοήσει μία δυσκολία και για να διαλέξει μία μέθοδο. Ακόμη και σήμερα πολλοί θα παραδέχονταν ότι οι πιο σημαντικές υπηρεσίες που τους πρόσφεραν οι δάσκαλοί τους ήταν παρόμοιες συμβουλές ή υποδείξεις που δόθηκαν είτε σε μία τυχαία συνάντηση, ή στη διάρκεια της διδασκαλίας. Οι παιδαγωγοί θα ήταν επίσης ανεξάρτητοι σε έναν κόσμο απαλλαγμένο από σχολεία, και θα μπορούσαν να κάνουν αυτά που οι απογοητευμένοι δάσκαλοι υποτίθεται ότι επιδιώκουν σήμερα.

Έργα οι υπεύθυνοι της οργάνωσης των δικτύων αυτών θα συγκεντρώνονταν στην εγκατάσταση και συντήρηση των διόδων που οδηγούν στους εκπαιδευτικούς πόρους, ο παιδαγωγός θα βοηθούσε το μαθητή να βρει το δρόμο που θα τον οδηγούσε γρηγορότερα στον σκοπό του. Στην περίπτωση που ο μαθητής θα ήθελε να μάθει καθομιλούμενα Καντονέζικα από ένα Κινέζο γείτονα, ο παιδαγωγός θα ήταν διαθέσιμος για να κρίνει τον βαθμό επιδεξιότητάς του, και για να βοηθήσει στην επιλογή του βιβλίου και των μεθόδων που θα ταίριαζαν περισσότερο στις ικανότητες και

στο χαρακτήρα του καθώς και στο χρόνο που θα είχε διαθέσιμο για τον σκοπό αυτό. Θα συμβούλευε τον υποψήφιο μηχανικό αεροπλάνων να πετύχει την καλύτερη μαθητεία, θα σύστηνε κατάλληλα βιβλία σε κάποιον που θα ήθελε να συζητήσει θέματα Αφρικανικής ιστορίας. Όπως και ο υπεύθυνος της οργάνωσης των δικτύων, ο παδιαγωγικός σύμβουλος θα θεωρούσε τον εαυτό του επαγγελματία εκπαιδευτικό. Η πρόσβαση των ανθρώπων και στον ένα και στον άλλο θα εξασφαλιζόταν με το σύστημα των εκπαιδευτικών κουπονίων.

Ο ρόλος του εκπαιδευτικού μητρού ή ηγέτη, του «δάσκαλου» ή αλλιώς «πραγματικού» ηγέτη, είναι κατά κάποιο τρόπο παιδαγωγός από εκείνον του επαγγελματία οργανωτού ή του παιδαγωγού. Αυτό συμβαίνει γιατί είναι δύσκολο να όρισουμε την ηγεσία. Στην πράξη, ένα άτομο θεωρείται ηγέτης αν οι άνθρωποι ακολουθούν τις πρωτοβουλίες του και αν τελικά μαθητεύουν στις προοδευτικές ανακαλύψεις του. Συχνά αυτό περικλείει μία προφητική άποψη με τελείως νέα κριτήρια — που είναι κατανοητά σήμερα — σύμφωνα με τα όποια το τωρινό «λάθος» μπορεί να αποδειχθεί τελικά «σωστό». Σε μία κοινωνία που θα τιμούσε το δικαίωμα της συνάθροισης δια μέσου ενός συστήματος επαφών, ή ικανότητας για εκπαιδευτικές πρωτοβουλίες πάνω σε ένα θέμα θα πλάταινε τόσο όσο θα πλάταιναν και οι δυνατότητες για μάθηση. Αλλά, βέβαια, υπάρχει μία μεγάλη διαφορά ανάμεσα στην πρωτοβουλία που παίρνει κάποιος να προκαλέσει μία γόνιμη συνάντηση για την συζήτηση ενός θέματος, και στην ικανότητα να ηγηθεί κανείς στην συστηματική διερεύνηση των δυσκολιών του θέματος αυτού.

Η ηγεσία επίσης δεν εξαρτάται από το αν έχει κανείς δικαίωμα. Όπως τονίζει ο Θωμάς Κούν, σε μία περίοδο συνεχώς μεταβαλλόμενων κανόνων, οι περισσότεροι από τους διάσημους ηγέτες μπορεί εκ των υστέρων να αποδειχθεί ότι είχαν άδικο. Η πνευματική ηγεσία πράγματι εξαρτάται από μία ανώτερη πνευματική πειθαρχία και φαντασία και από την προθυμία να έρθει κανείς σε επαφή με τους άλλους. Ένας μαθητής π.χ. μπορεί να νομίζει ότι υπάρχει μία αναλογία ανάμεσα στο κίνημα για την κατάργηση της δουλείας στις Η.Π.Α., στην Κουβανέζικη επανάσταση, και σ'

αὐτὸ ποὺ συμβαίνει αὐτῇ τῇ στιγμή στὸ Χάρλεμ. Ὁ ἐκπαιδευτικός ποὺ εἶναι ὁ ἴδιος ἱστορικός εἶναι σὲ θέση νὰ κάνει τὸν μαθητὴ νὰ κατανοήσει τὶς ἀδυναμίες μιᾶς τέτοιας ἀναλογίας. Μπορεῖ νὰ ἀνατρέξει στὴν ἴδια του τὴν πορεία σὰν ἱστορικοῦ. Μπορεῖ νὰ καλέσει τὸν μαθητὴ νὰ πάρει μέρος στὶς ἱστορικές του ἔρευνες. Καὶ στὶς δύο περιπτώσεις θὰ ὀδηγήσει τὸ παιδί στὴν μαθητεία τῆς κριτικῆς τέχνης — ποὺ σπανίζει στὸ σχολεῖο — καὶ ποὺ δὲν ἀγοράζεται οὔτε μὲ χρήμα οὔτε μὲ χάρες.

Ἡ σχέση «δάσκαλου» καὶ «μαθητῆ» δὲν περιορίζεται μόνον στὴν πνευματικὴ διαπαιδαγώγηση. Ἔχει τὸ ἀντίστοιχό της στὶς τέχνες, στὴν φυσικὴ, στὴν θρησκεία, στὴν ψυχανάλυση καὶ στὴν παιδαγωγικὴ. Ταιριάζει στὴν ὀρειθασία, στὴν κατεργασία τοῦ ἀσημιοῦ, στὴν κατασκευὴ ντουλαπιῶν καὶ στὴν διεύθυνση τοῦ προσωπικοῦ. Αὐτὸ ποὺ εἶναι κοινὸ σὲ κάθε σχέση «δάσκαλου» καὶ «μαθητῆ» εἶναι ἡ πεποίθηση ποὺ ἔχουν καὶ οἱ δύο ὅτι ἡ σχέση τους εἶναι πραγματικὰ ἀνεκτίμητη καὶ ὅτι ἀποτελεῖ, ἀπὸ πολλές καὶ διάφορες ἀπόψεις, ἓνα προνόμιο καὶ γιὰ τοὺς δύο.

Οἱ τσαρλατάνοι, οἱ δημαγωγοί, οἱ προσηλυτιστές, οἱ διεφθαρμένοι δάσκαλοι, οἱ συμφωνιακοὶ ἱερεῖς, οἱ κουτοί, οἱ κήρυκες θαυμάτων καὶ οἱ μεσίες ἔχουν ἀποδειχθεῖ ἱκανοὶ νὰ ἀναλάβουν ἡγετικούς ρόλους καὶ ἔτσι ἀποδεικνύουν τοὺς κινδύνους κάθε ἐξάρτησης τοῦ μαθητῆ ἀπὸ τὸν δάσκαλο. Τὰ μέτρα ποὺ παίρνουν οἱ κοινωνίες γιὰ τὴν προστασία τους ἀπὸ τέτοιους κίβδηλους δασκάλους ποικίλλουν ἀνάλογα μὲ τὸ εἶδος τῆς κοινωνίας. Οἱ Ἰνδοὶ στηρίζονταν στὰ συστήματα κάστας, οἱ Ἑβραῖοι τῆς Ἀνατολῆς στὴν πνευματικὴ μαθήτευση τῶν ραββίνων, οἱ ἔμπνευσμένες περίοδοι τοῦ Χριστιανισμοῦ σὲ μιὰ παραδειγματικὴ ζωὴ μοναστικῆς ἀρετῆς, καὶ ἄλλες περίοδοι στὰ ἐκκλησιαστικὰ τάγματα. Ἡ δική μας κοινωνία στηρίζεται στὰ σχολικὰ διπλώματα. Εἶναι ἀμφίβολο ἂν μιὰ τέτοια διαδικασία παρέχει καλύτερο ἔλεγχο, ἀλλὰ καὶ ἂν ἀκόμη ὑποθέσουμε ὅτι τὸν παρέχει, μπορούμε ἀντίστροφα νὰ ἰσχυριστοῦμε ὅτι τὸν παρέχει ἔτσι ὥστε νὰ ἀναγκάσει κάθε προσωπικὴ μαθητεία νὰ ἐξαφανισθεῖ σχεδὸν ὀλοκληρωτικά.

Στὴν πράξη, ἡ διαχωριστικὴ γραμμὴ ἀνάμεσα στὸν καθηγητὴ μιᾶς εἰδικότητας καὶ στὸν ἐκπαιδευτικὸ ἡγέτη ὅπως τὸν ὀρίσαμε πρὶν πάνω, θὰ εἶναι πάντοτε ἀσαφής, καὶ δὲν ὑπάρχουν πρα-

κτικὸι λόγοι ποὺ νὰ ἀποκλείουν τὴν πρόσβαση στὸν ἡγέτη διὰ μέσου τῆς ἀποκάλυψης τοῦ «δάσκαλου» στὸ πρόσωπο ἐνὸς ἐκπαιδευτῆ ποὺ μαθαίνει στὸν μαθητὴ τὴν τέχνη του.

Ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρά, αὐτὸ ποὺ χαρακτηρίζει τὴν πραγματικὴ σχέση «δάσκαλου» καὶ μαθητῆ εἶναι ἡ ἀνεκτίμητη φύση τῆς. Ὁ Ἀριστοτέλης ἔλεγε γι' αὐτὴν ὅτι εἶναι «ἓνας ἠθικός τύπος φιλίας ποὺ δὲν στηρίζεται πάνω σὲ καθορισμένους ὅρους: δίνει τὰ δῶρα τῆς, ἢ κάνει ὅτιδήποτε ἄλλο σὰν νὰ ἐπρόκειτο γιὰ ἓνα φίλο». Ὁ Θωμᾶς ὁ Ἀκινάτος λέει γιὰ αὐτὸν τὸν τύπο διδασκαλίας ὅτι εἶναι ἀναπόφευκτα μιὰ πράξη ἀγάπης καὶ εὐσπλαχνίας. Ὁ τύπος αὐτὸς διδασκαλίας εἶναι πάντοτε μιὰ πολυτέλεια γιὰ τὸν δάσκαλο καὶ ἓνα εἶδος διασκέδασης («σχόλη» στὰ Ἀρχαῖα Ἑλληνικά) καὶ γι' αὐτὸν ἀλλὰ καὶ γιὰ τὸν μαθητὴ: μιὰ δραστηριότητα ποὺ ἔχει νόημα καὶ γιὰ τοὺς δύο, χωρὶς ὑστερόβουλους σκοπούς.

Τὸ νὰ ἐξαρτᾶμε τὴν ἀνάγκη γιὰ πραγματικὴ πνευματικὴ ἡγεσία ἀπὸ τὴν ἐπιθυμία προικισμένων ἀνθρώπων νὰ μᾶς τὴν προσφέρουν, εἶναι φανερὰ ἀναγκαῖο ἀκόμη καὶ στὴν κοινωνία μας, ἀλλὰ δὲν εἶναι δυνατόν νὰ τὸ μεταφράσουμε σὲ μιὰ πολιτικὴ. Πρέπει πρῶτα νὰ φτιάξουμε μιὰ κοινωνία, ὅπου ἡ προσωπικὴ δράση θὰ ἔχει μεγαλύτερη ἀξία ἀπὸ τὴν κατασκευὴ ἀντικειμένων καὶ τὸν χειρισμὸ τῶν ἀνθρώπων. Σὲ μιὰ τέτοια κοινωνία ἡ διερευνητικὴ, ἐφευρετικὴ καὶ δημιουργικὴ διδασκαλία θὰ λογαριαζόταν λογικὰ ἀνάμεσα στὶς πρὶ ἐπιθυμητές μορφές τῆςσχόλης. Ἀλλὰ δὲν χρειάζεται νὰ περιμένουμε ὡς τὴν ἔλευση τῆς οὐτοπίας. Ἀκόμη καὶ σήμερα, μιὰ ἀπὸ τὶς σημαντικότερες συνέπειες τῆς ἀπαλλαγῆς ἀπὸ τὸ σχολεῖο καὶ τῆς ἐγκαθίδρυσης μέσων γιὰ συντροφικές ἐπαφές, θὰ ἦταν ὅτι οἱ «δάσκαλοι» θὰ ἔπαιρναν τὴν πρωτοβουλία νὰ μαζέψουν ταιριαστοὺς «μαθητές». Θὰ παρέχονταν ἐπίσης, ὅπως εἶδαμε πρὶν πάνω, πλατεῖες δυνατότητες γιὰ τοὺς δυνητικούς «μαθητές» νὰ ανταλλάξουν πληροφορίες ἢ νὰ διαλέξουν ἓνα «δάσκαλο».

Τὰ σχολεῖα δὲν εἶναι οἱ μόνοι θεσμοὶ ποὺ διαστρέφουν τὰ ἐπαγγέλματα μετατρέποντάς τα σὲ συσκευασμένους ρόλους. Τὰ νοσοκομεία κάνουν τὴ φροντίδα στὸ σπῆτι ὄλο καὶ πρὶν ἀδύνατη — καὶ στὴ συνέχεια δικαιολογοῦν τὴν νοσοκομειακὴ περίθαλψη σὰν ἓνα κέρδος γιὰ τοὺς φτωχοὺς. Ταυτόχρονα ἡ νομιμότητα ἐνὸς γιατροῦ

και η ικανότητά του για εργασία έχει καταντήσει να εξαρτάται ολο και περισσότερο από τον συσχετισμό του με ένα νοσοκομείο παρ' ολο που η εξάρτησή του αυτή δεν είναι ακόμη τόσο ολοκληρωτική όσο η εξάρτηση του δασκάλου από το σχολείο. Το ίδιο θα μπορούσε να ειπωθεί και για τα δικαστήρια τα οποία παραφορτώνουν την ημερήσια διάταξή τους καθώς ολο και περισσότερες νέες συναλλαγές απαιτούν νομική κάλυψη, και με τον τρόπο αυτό καθυστερούν την απόδοση δικαιοσύνης. Οι εκκλησίες επίσης πέτυχαν να μετατρέψουν μια ελεύθερη κλίση σε ένα δελεαστικό επάγγελμα. Το αποτέλεσμα σε κάθε περίπτωση είναι να σπανίζουν οι υπηρεσίες, να αυξάνεται το κόστος τους και να ψηλώνει το εισόδημα των λιγότερο ικανών μελών των επαγγελματιών αυτών.

Όσο τα παλιότερα επαγγέλματα θα μονοπωλούν το ανώτερο εισόδημα και κύρος θα είναι δύσκολο να τα αναμορφώσουμε. Το επάγγελμα του δασκάλου ίσως να είναι ευκολότερο να αναμορφωθεί και αυτό όχι απλώς γιατί είναι πιο πρόσφατο. Το εκπαιδευτικό επάγγελμα διεκδικεί ένα ευρύ μονοπώλιο· διεκδικεί το αποκλειστικό δικαίωμα να εκπαιδεύει όχι μόνον τα δικά του μέλη αλλά επίσης και τα μέλη άλλων επαγγελματιών. Αυτή η υπερανάπτυξή του το καθιστά τρωτό στην περίπτωση που ένα άλλο επάγγελμα θα επαναδιεκδικούσε το δικαίωμα να εκπαιδεύει τα ίδια τα μέλη του. Οι δάσκαλοι είναι επίσης συντριπτικά κακοπληρωμένοι και απογοητευμένοι από τον στενό έλεγχο του σχολικού συστήματος. Οι πιο ενεργητικοί και προικισμένοι ανάμεσά τους θα έβρισκαν προφανώς πιο ταιριαστή δουλειά, μεγαλύτερη ανεξαρτησία, ακόμη και ψηλότερο εισόδημα, αν ειδικεύονταν σαν πρότυπα ειδικοτήτων· υπεύθυνοι οργάνωσης δικτύων ή εκπαιδευτικοί καθοδηγητές.

Τελικά, η εξάρτηση του έγγεγραμμένου φοιτητή από τον επίσημο δάσκαλο μπορεί να σπάσει πιο εύκολα από μια ανάλογη εξάρτηση από άλλους επαγγελματίες. Τέτοια π.χ. είναι η εξάρτηση του άρρωστου από τον νοσοκομειακό γιατρό. Αν τα σχολεία έπαυαν να είναι υποχρεωτικά, οι δάσκαλοι εκείνοι που βρίσκουν ικανοποίηση στην άσκηση παιδαγωγικής εξουσίας μέσα στην τάξη θα έμεναν τελικά μόνον με εκείνους τους μαθητές που βρίσκουν έλκυστικό ένα τέτοιο στυλ. Η κατάλυση της σημερινής δομής των

επαγγελματιών θα μπορούσε να αρχίσει με την κατάλυση του σχολικού δασκάλου.

Τα σχολεία θα διαλυθούν όπωσδήποτε και μάλιστα εκπληκτικά γρήγορα. Δεν είναι δυνατόν η διάλυσή τους να καθυστερηθεί περισσότερο, και ούτε χρειάζεται υποκίνηση, γιατί ήδη γίνεται αυτή τη στιγμή. Αυτό που αξίζει, είναι να προσπαθήσουμε να δώσουμε στην διάλυση αυτή μια πορεία προς μια επιθυμητή κατεύθυνση, γιατί μπορεί να συμβεί με δύο τρόπους που είναι διαμετρικά αντίθετοι.

Ο πρώτος θα ήταν η εξάπλωση της θείας επιταγής του παιδαγωγού και ο αυξανόμενος έλεγχός του πάνω στην κοινωνία, ακόμη και έξω από το σχολείο. Με τις καλύτερες προθέσεις και απλώς εκτείνοντας την ρητορική που χρησιμοποιείται στο σχολείο, οι εκπαιδευτικοί θα χρησιμοποιούσαν την σημερινή κρίση των σχολείων σαν δικαιολογία για να μας διοχετεύσουν τα μηνύματά τους δια μέσου όλων των δικτύων της σύγχρονης κοινωνίας, για το δικό μας καλό. Η κατάργηση των σχολείων, την οποία δεν μπορούμε άλλωστε να εμποδίσουμε, θα σήμαινε την έλευση ενός «γενναίου καινούργιου κόσμου» όπου θα κυριαρχούσαν οι καλοπροαίρετοι οργανωτές της προγραμματισμένης διδασκαλίας.

Από την άλλη πλευρά, η αυξανόμενη επίγνωση από την μεριά των κυβερνήσεων καθώς και από την μεριά των εργοδοτών, φορολογούμενων, φωτισμένων παιδαγωγών, και σχολικών υπευθύνων, ότι η διαβαθμισμένη διδασκαλία που βασίζεται σε κύκλους σπουδών με σκοπό το δίπλωμα έχει καταστεί βλαβερή, θα έδινε στις μεγάλες μάζες μια εξαιρετική δυνατότητα: να διατηρήσουν το δικαίωμα της ισοτιμίας στα μέσα και της μάθησης και της μετάδοσης όσων γνωρίζουν ή πιστεύουν. Αυτό όμως θα απαιτούσε την καθοδήγηση της εκπαιδευτικής επανάστασης από ορισμένους στόχους:

1. Την διεύρυνση της προσιτότητας των πραγμάτων δια μέσου της κατάργησης του έλέγχου ο οποίος ασκείται σήμερα από πρόσωπα και θεσμικούς πάνω στην εκπαιδευτική αξία τους.
2. Την απελευθέρωση της ανταλλαγής γνώσεων και ειδικοτήτων δια μέσου της εγγύησης της ελευθερίας άσκησης και διδασκαλίας τους.

3. Τὴν ἀπελευθέρωση τῶν κρίσιμων καὶ δημιουργικῶν πόρων τῶν ἀνθρώπων διὰ μέσου τῆς ἐπαναφοράς τοῦ δικαιώματος τῆς ἐλευθέρης συνέθροισης — δικαιώματος ποῦ σήμερα ὄλο καὶ περισσότερο μονοπωλεῖται ἀπὸ θεσμοὺς ποῦ ἰσχυρίζονται ὅτι ἀντιπροσωπεύουν τὸν λαό.

4. Τὴν ἀπελευθέρωση τοῦ ἀτόμου ἀπὸ τὴν ὑποχρέωση νὰ διαμορφῶνει τὶς προσδοκίες του ἀνάλογα μὲ τὶς ὑπηρεσίες ποῦ προσφέρει ἕνα ὁποιοδήποτε ἐπάγγελμα — διὰ μέσου τῆς χορήγησης τῆς δυνατότητας νὰ ἐπωφελεῖται ἀπὸ τὴν πείρα τῶν συντρόφων του καὶ νὰ ἐμπιστευεῖται τὸν ἑαυτό του στὸν δάσκαλο, ὄδηγό, σύμβουλο ἢ θεραπευτὴ τῆς ἐκλογῆς του. Ἀναπόφευκτα ἡ ἀπαλλαγὴ ἀπὸ τὸ σχολεῖο θὰ συσκοτίσει τὶς διαφορὰς ἀνάμεσα στὴν οἰκονομία, τὴν ἐκπαίδευση καὶ τὴν πολιτικὴ, διαφορὰς πάνω στις ὁποῖες στηρίζεται ἡ σύγχρονη παγκόσμια τάξη καὶ ἡ σταθερότητα τῶν ἔθνων.

Ἡ ἀναθεώρηση τῶν ἐκπαιδευτικῶν θεσμῶν μᾶς ὁδηγεῖ στὴν ἀναθεώρηση τῆς εἰκόνας μας γιὰ τὸν ἄνθρωπο. Τὸ πλάσμα αὐτὸ ποῦ τὸ σχολεῖο χρειάζεται γιὰ πελάτη δὲν ἔχει οὔτε τὴν αὐτονομία, οὔτε τὰ κίνητρα γιὰ νὰ ἀναπτυχθεῖ μόνο του. Τὴν καθολικὴ σχολικὴ ἐκπαίδευση πρέπει νὰ τὴν δοῦμε σὰν τὸ ἀποκορύφωμα μιᾶς Προμηθεϊκῆς προσπάθειας καὶ νὰ ἀρχίσουμε νὰ μιλοῦμε γιὰ μιὰ ἄλλη λύση ποῦ θὰ ἦταν ἕνας κόσμος κατάλληλος γιὰ τὸν Ἐπιμηθεϊκὸ ἄνθρωπο. Ἐνῶ εἶναι δυνατό νὰ διατυπώσουμε ὅτι ἡ ἐναλλακτικὴ λύση στὰ σχολικὰ χωνιά θὰ ἦταν ἕνας κόσμος καιωμένος διάφανος ἀπὸ γνήσια δίκτυα ἐπικοινωνίας, καὶ νὰ καθορίσουμε μὲ σαφήνεια τὴν λειτουργία αὐτῶν τῶν δικτύων, δὲν εἶναι δυνατό γὰρ κάναμε τίποτε ἄλλο ἀπὸ τὸ νὰ περιμένουμε τὴν ἀνάδωξη τῆς Ἐπιμηθεϊκῆς φύσης τοῦ ἀνθρώπου· γιατί οὔτε νὰ τὴν σχεδιάσουμε μπορούμε, ἀλλὰ οὔτε καὶ νὰ τὴν παράγουμε.

## 7. Ἡ ἀναβίωση τοῦ Ἐπιμηθεϊκοῦ ἀνθρώπου

Ἡ κοινότητά μας μοιάζει μὲ ἕνα περίεργο μηχανήμα ποῦ εἶδα μιὰ φορὰ σὲ ἕνα κατάστημα παιχνιδιῶν τῆς Νέας Ὑόρκης. Ἦταν ἕνα μεταλλικὸ κουτί τὸ ὁποῖο πατώντας ἕνα κουμπὶ ἀνοίγε γιὰ νὰ ἀποκαλύψει ἕνα μηχανικὸ χέρι. Τὰ μηχανικὰ δάκτυλα ἐπικαταν τὸ κάλυμμα τοῦ κουτιοῦ, τὸ τραβοῦσαν πρὸς τὰ κάτω, καὶ τὸ κλείδωναν ἀπὸ μέσα. Ἦταν ἕνα κουτί, ποῦ θὰ περίμενε κανεὶς ὅτι θὰ μπορούσε κάτι νὰ κάνει μ' αὐτό· ὅμως τὸ μόνο πράγμα ποῦ περιεῖχε ἦταν ἕνας μηχανισμὸς ποῦ τὸ ξανάκλεινε. Αὐτὸ τὸ παράξενο μηχανήμα εἶναι τὸ ἀντίθετο τοῦ «κουτιοῦ» τῆς Πανδώρας.

Ἡ Πανδώρα (Παν - δώρα) ἦταν μιὰ θεότητα τῆς προϊστορικῆς μητριαρχικῆς Ἑλλάδας. Ἄφησε ὄλα τὰ δεινὰ νὰ ξεφύγουν ἀπὸ τὸν σφραγισμένον πίθο τῆς. Ἀλλὰ ἐκλείσε τὸν πίθο προτοῦ προλάβει νὰ ξεφύγει ἡ Ἐλπίδα. Ἡ ἱστορία τοῦ σύγχρονου ἀνθρώπου ἀρχίζει μὲ τὸν ἐξευτελισμὸ τοῦ μύθου τῆς Πανδώρας καὶ φθάνει στὸ ἀποκορύφωμά τῆς μὲ τὸ αὐτόκλειστο μεταλλικὸ κουτί. Εἶναι ἡ ἱστορία τῆς Προμηθεϊκῆς προσπάθειας νὰ νικήσουμε ὄλα τὰ ὀργιάζοντα δεινὰ. Εἶναι ἡ ἱστορία τοῦ μαρασμοῦ τῆς Ἐλπίδας καὶ τῶν ἀνερχόμενων προσδοκιῶν.

Γιὰ νὰ κατανοήσουμε τὴν σημασία αὐτοῦ τοῦ πράγματος θὰ πρέπει νὰ ξαναορίσουμε τὴν διαφορὰ ἀνάμεσα στὴν ἐλπίδα καὶ στὴν προσδοκία. Ἐλπίδα στὴν οὐσιαστικὴ τῆς ἔννοια, σημαίνει πίστη στὴ ἀγαθότητα τῆς φύσης, ἐνῶ προσδοκία, μὲ τὴν ἔννοια ποῦ θὰ τὴν χρησιμοποιήσω ἐδῶ, σημαίνει ἐμπιστοσύνη σ' αὐτὰ ποῦ σχεδιάζει καὶ ἐλέγχει ὁ ἄνθρωπος. Ἡ ἐλπίδα συγκεντρώνει τὴν ἐπιθυμία σὲ κάποιον ἀπὸ τὸν ὁποῖο περιμένουμε ἕνα δῶρο. Ἡ προσδοκία ἐπιθυμεῖ τὴν ἱκανοποίησιν μέσα ἀπὸ μιὰ προβλεπτὴ διαδικασία ποῦ παράγει αὐτὸ ποῦ ἔχουμε τὸ δικαίωμα νὰ ἀξιῶμε. Τὸ Προμηθεϊκὸ ἦθος ἔχει σήμερα ἐπισκιάσει τὴν ἐλπίδα.

Ἡ ἐπιβίωση ὅμως τοῦ ἀνθρώπινου εἶδους ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὸ νὰ ἀποκαταστήσουμε τὴν ἐλπίδα σὰν κοινωνικὴ δύναμη.

Ἡ Πανδώρα στάλθηκε στὴ Γῆ μὲ ἕνα πῖθο πού περιεῖχε ὅλα τὰ δεινὰ ἀπὸ τὰ ἀγαθὰ περιεῖχε μόνον τὴν Ἑλπίδα. Ὁ πρωτόγονος ἄνθρωπος ζοῦσε μέσα σ' ἕνα κόσμο ἐλπίδας. Εἶχε ἐμπιστοσύνη στὴν γενναιοδωρία τῆς φύσης, στὰ δῶρα τῶν Θεῶν, καὶ στὰ ἐνστικτα τῆς φυλῆς του γιὰ τὴν ἐπιβίωσή του. Ἡ κλασικὴ Ἑλλάδα ἀρχισε νὰ ἀντικαθιστᾷ τὴν ἐλπίδα μὲ τὴν προσδοκία. Κατὰ τὴν κλασικὴ ἐκδοχὴ ἡ Πανδώρα ἐλευθέρωσε καὶ δεινὰ καὶ ἀγαθὰ. Τὴν θυμόνταν ὅμως κυρίως γιὰ τὰ δεινὰ πού εἶχε ἐλευθερώσει. Καὶ τὸ σημαντικότερο εἶχαν ξεχάσει ὅτι ἡ Πανδώρα ἦταν ἐπίσης ὁ φύλακας τῆς ἐλπίδας.

Ἄς θυμηθοῦμε τὸν Ἑλληνικὸ μῦθο τῶν δύο ἀδελφῶν, τοῦ Προμηθεῆ καὶ τοῦ Ἐπιμηθεῆ. Ὁ πρῶτος εἶπε στὸν ἄλλο νὰ ἀφήσει ἡσυχία τὴν Πανδώρα. Ὁμως ἐκεῖνος τὴν παντραῦτηκε. Στὴν κλασικὴ Ἑλλάδα τὸ ὄνομα «Ἐπιμηθεῆς» πού σημαίνει «ἐκ τῶν ὑστέρων κρίση», εἶχε τὴν ἔννοια τοῦ «κουτοῦ» ἢ τοῦ «βλάκα». Τὸν καιρὸ πού ὁ Ἡσίοδος ἀποκάλυψε τὴν πρωταρχικὴ μορφή τοῦ μύθου οἱ Ἕλληνες εἶχαν γίνει ἠθικολόγοι καὶ μισογύνες πατριάρχες πού πανικοβάλλονταν μὲ τὴν σκέψη τῆς πρώτης γυναίκας. Οἱ Ἕλληνες οἰκοδόμησαν μιὰ λογικὴ καὶ αὐταρχικὴ κοινωνία. Ἐγκατέστησαν θεομῶντες, γιὰ νὰ ἀντιμετωπίσουν τὰ δεινὰ πού εἶχαν ξεσπάσει. Ἀπόκτησαν συνείδηση τῆς δυνάμει τους νὰ διαμορφώσουν τὸν κόσμον καὶ νὰ τὸν βάλουν στὴν ὑπηρεσία τους καὶ συνήθισαν σ' αὐτό. Ἦθελαν οἱ δικές τους ἀνάγκες καὶ οἱ μελλοντικὲς ἀνάγκες τῶν παιδιῶν τους νὰ διαμορφώνονται ἀπὸ τὴ δικὴ τοῦ δραστηριότητα. Ἐγίναν νομοθέτες, ἀρχιτέκτονες καὶ συγγραφεῖς, ἔκτισαν πόλεις, ἔφτιαξαν συντάγματα καὶ ἔργα τέχνης γιὰ νὰ χρησιμεύσουν σὰν παραδείγματα στοὺς ἀπογόνους τους. Οἱ πρωτόγονοι ἄνθρωποι μουσῶν τὰ ἄτομα στὴν κοινωνία διὰ μέσου συμμετοχῆς τους σὲ ἱερὰς τελετουργίες, ἐνῶ οἱ κλασικοὶ Ἕλληνες ἀναγνώριζαν σὰν πραγματικοὺς ἀνδρες μόνον τοὺς πολῖτες ἐκείνους πού προσαρμόζονταν στοὺς θεομῶντες πού εἶχαν χαράξει αἱ μεγαλύτεροί τους διὰ μέσου τῆς ἐκπαίδευσης (π α ι δ ε ἰ α ς στὰ ἀρχαῖα ἑλληνικά).

Ὁ μῦθος πρὸ κάτω ἀντανακλᾷ τὴν μετάδωση ἀπὸ ἕνα κόσμον

ἐρμηγείας τῶν ὀνείρων σὲ ἕνα κόσμον κατασκευῆς χρησιμῶν. Ἀπὸ ἀμνημονεύτων χρόνων, ἡ Θεὰ τῆς Γῆς λατρευόταν σὲ μιὰ πλαγιὰ τοῦ Παρνασσοῦ πού ἦταν τὸ κέντρο καὶ ὁ ὀμφαλὸς τῆς Γῆς. Ἐκεῖ, στοὺς Δελφοὺς (ἀπὸ τὸ δελφὺς πού σημαίνει μήτρα) κοιμόταν ἡ Γαῖα, ἡ ἀδελφὴ τοῦ Χάους καὶ τοῦ Ἐρωτος. Ὁ γυῖός της, ὁ Πόθων, ὁ δράκοντας, ἦταν φύλακας τῶν φεγγαρόλουστων ἀπαλῶν ὀνείρων τῆς ὄψου ὁ Ἀπόλλων, ὁ Θεὸς τοῦ Ἥλιου καὶ ἀρχιτέκτονας τῆς Τροίας, πρόβαλε στὴν ἀνατολή, σκότωσε τὸν δράκοντα καὶ ἐγίνε κάτοχος τοῦ σπήλαιου τῆς Γαίας. Ἱερεῖς τοῦ Ἀπόλλωνα ἐγκαταστάθηκαν στὸν ναὸ της. Πῆραν μιὰ παρθένα τῆς περιοχῆς καὶ τὴν ἔβαλαν σ' ἕνα τρίποδα πάνω στὸν ἀκμίζοντα ὀμφαλὸ τῆς Γῆς ὅπου τὴν νάρκωσαν μὲ τοὺς ἀτημούς. Τὰ νάρκωμένα λόγια τῆς παρθένου μελοποιούσαν οἱ ἱερεῖς σὲ ἐξάμετρα αὐτόδηλων προφητειῶν. Ἔτσι, ἀπὸ ὀλόκληρη τὴν περιοχὴ ἔφερναν οἱ ἄνθρωποι τὰ προβλήματα τους πρὸς τὸν ἱερὸ τοῦ Ἀπόλλωνα. Συμβουλευόταν τὸ μαντεῖο γιὰ θέματα, ὅπως πῶς νὰ σταματήσουν μιὰ ἐπιδημία ἢ ἕνα λιμὸ, τί σύνταγμα νὰ διαλέξουν γιὰ τὴν Σπάρτη, τί τοποθεσίες ἦσαν κατάλληλες γιὰ νὰ κτίσουν πόλεις πού ἀργότερα ἔγιναν τὸ Βυζάντιο καὶ ἡ Καρχηδόνα. Τὸ ἀλάνθαστο βέλος ἐγίνε τὸ σύμβολο τοῦ Ἀπόλλωνα. Ὅλα γύρω ἀπὸ αὐτὸν ἀποκτοῦσαν σημασία καὶ χρησιμότητα.

Στὴν Πολιτεία τοῦ ὁ Πλάτων, περιγράφοντας τὴν ἰδανικὴ κοινωνία ἤδη ἐξαιρεῖ κάθε εἶδος λαϊκῆς μουσικῆς. Μόνον ἡ ἀρπα καὶ ἡ λύρα τοῦ Ἀπόλλωνα θὰ ἐπιτρέπονταν στὶς πόλεις γιὰτὶ μόνον ἡ ἀρμονία τους δημιουργεῖ τὴν αἴσθηση τῆς ἀναγκαιότητας καὶ τὴν αἴσθηση τῆς ἐλευθερίας, τὴν αἴσθηση τῆς εὐτυχίας καὶ τῆς δυστυχίας, τὴν αἴσθηση τοῦ θάρρους καὶ τὴν αἴσθηση τῆς ἐγκράτειας πού ἀρμόζουν στὸν πολῖτη. Οἱ κάτοικοι τῶν πόλεων πανικοβάλλονταν ἀπὸ τὴ φλογέρα τοῦ Πάνα καὶ ἀπὸ τὴν δυνάμη της νὰ ξυπνᾷ τὰ ἐνστικτα. Μόνον βοσκοὶ θὰ ἔπαιζαν τοὺς αὐλοὺς τοῦ Πάνα καὶ αὐτοὶ πάλι μόνον στοὺς ἀγρούς.

Ὁ ἄνθρωπος πῆρε τὴν εὐθύνη τῆς δημιουργίας τῶν νόμων πού ρύθμιζαν τὴν ζωὴ πού ἐπιθυμοῦσε, καὶ τῆς ἀνθρωπομορφοποίησης τοῦ περιβάλλοντος. Ἡ πρωτόγονη μύηση στὴν Μυθικὴ ζωὴ ἀπὸ τὴν Μητέρα Γῆ μεταμορφώθηκε σὲ ἐκπαίδευση (Παιδεία) τοῦ πολῖτη, πού αἰσθανόταν στὴν Ἀγορὰ σὰν στὸ σπῆτι του.

Στά μάτια του πρωτόγονου, τον κόσμο κυβερνούσαν ή μοίρα, τὰ γεγονότα και ή αναγκαιότητα. Κλέβοντας τή φωτιά από τους Θεούς, ο Προμηθέας άφήφισε τή μοίρα, άμφισβήτησε τήν αναγκαιότητα και μετάτρεφε τὸ γεγονός σὲ πρόβλημα. Ὁ άνθρωπος τῆς κλασικῆς εποχῆς δημιούργησε ένα πολιτισμένο πλαίσιο για τήν ανθρώπινη προοπτική. ἤξερε ότι μπορούσε νὰ άφήφῆσει τή μοίρα και τήν φύση, αλλά μόνο με κίνδυνο δικό του. Ὁ σύγχρονος άνθρωπος πήγε ακόμη πιο μακριά: επιχειρεῖ νὰ δημιουργήσει ένα κόσμο κατά τήν δική του εικόνα, νὰ διαμορφώσει ένα περιβάλλον τελείως ανθρωπομορφικό, και στήν συνέχεια ανακαλύπτει ότι αυτό είναι δυνατό μόνο με μιὰ συνεχῆ δική του μεταβολή ὡστε νὰ προσαρμοσθεῖ σ' αυτό τὸ περιβάλλον. Τώρα πρέπει νὰ αντιμετωπίσουμε τὸ γεγονός ότι ὁ ἴδιος ὁ άνθρωπος βρίσκεται σὲ κίνδυνο.

Σήμερα ή ζωή στήν Νέα Ὑόρκη δημιουργεῖ μιὰ παράξενη ιδέα τοῦ τί είναι και τοῦ τί μπορεί νὰ είναι, και χωρίς αὐτὴ τήν ιδέα ή ζωή σ' αὐτὴν είναι αδύνατη. Σήμερα ένα παιδί στους δρόμους τῆς Νέας Ὑόρκης ποτὲ δὲν άγγίζει κάτι πὸ νὰ μὴν έχει επιστημονικά έπινοηθεῖ, σχεδιαστει, κατασκευαστει και τελικά πουληθεῖ. Ἀκόμη και τὰ δέντρα υπάρχουν γιατί ή Δασική Ὑπηρεσία αποφάσισε νὰ τὰ βάλει εκεί. Τὰ άστειά πὸν άκούει τὸ παιδί στήν τηλεόραση έχουν επιστημονικά προγραμματισθεῖ και μάλιστα με μεγάλο κόστος. Τὰ σκουπίδια με τὰ ὅποια παίζει στους δρόμους τοῦ Χάρλεμ είναι σπασμένα αντικείμενα πὸν έχουν προγραμματισθεῖ για άλλους. Ἀκόμη και οἱ έπιθυμιές και οἱ φόβοι διαμορφώνονται με θεσμικό τρόπο. Ἡ έξουσία και ή βία είναι πράγματα πὸν έχουν ὀργάνωση και διοίκηση: οἱ συμμορίες ενάντιστα στήν άστυνομία. Ἡ ἴδια ή μάθηση ὀρίζεται σάν κατανάλωση ὕλης πὸν είναι αποτέλεσμα ὀργανωμένων, σχεδιασμένων και ελεγχμένων προγραμμάτων. Ὅτι καλὸ ὑπάρχει είναι προῖόν κάποιου ειδικοῦ θεσμοῦ. Θά ήταν άνόητο νὰ ζητήσει κανείς κάτι πὸν δὲν παράγεται από κάποιον θεσμό. Τὸ παιδί τῆς πόλης δὲν μπορεί νὰ περιμένει τίποτε έξω από τὰ πλαίσια τῆς ανάπτυξης μιᾶς θεσμικῆς διαδικασίας. Ἀκόμη και τήν φαντασία του θέλουν νὰ τήν κάνουν «επιστημονική φαντασία». Ἡ μόνη περίπτωση νὰ δοκιμάσει τήν ποιητική έκπληξη τοῦ άπρόδλεπτου είναι νὰ έρθει σὲ έπαφή με τή «βρωμά», τήν γκάφα, τήν άποτυχία: ή βρωμά τοῦ

πεζοδρόμιου, οἱ λακκούβες τοῦ δρόμου, ή βλάβη τῆς μηχανῆς ή τοῦ προγράμματος, ὁ κλονισμὸς τῆς τάξης, είναι τὰ μόνα κίνητρα για δημιουργική φαντασία. Ἡ «γκάφα» γίνεται ή μόνη διαθέσιμη ποίηση.

Ἀφοῦ δὲν ὑπάρχει τίποτε πὸν νὰ μπορεί νὰ έπιθυμήσει κανείς πὸν νὰ μὴν έχει έπίσημα σχεδιαστει, τὸ παιδί τῆς πόλης γρήγορα φθάνει σὸ συμπέρασμα ότι πάντοτε θὰ μπορούμε νὰ δημιουργοῦμε ένα θεσμὸ κατάλληλο για κάθε έπιθυμία μας. Παίρνει σάν δεδομένη τήν Ικανότητα τῆς διαδικασίας νὰ παράγει αξία. Εἴτε ὁ σκοπὸς είναι ή συνάντηση ενός συντρόφου, εἴτε ή γνωριμία με τὸν γείτονα, εἴτε τὸ νὰ μάθει άνάγνωση, πάντα θὰ ὀρίζεται με τέτοιο τρόπο ὡστε ή έπίτευξή του νὰ μπορεί νὰ μεθοδευτεῖ. Ἐκεῖνος πὸν μαθαίνει ότι τίποτα πὸν νὰ βρίσκεται σὲ ζήτηση δὲν έχει άγνοηθεῖ από τήν παραγωγή, πολὺ γρήγορα θὰ πιστεύει και τὸ αντίστροφο, δηλαδή ότι τίποτε από ότι παράγεται δὲν είναι δυνατόν νὰ μὴν βρίσκεται σὲ ζήτηση. Ἄν μπορούσαμε νὰ σχεδιάσουμε ένα ὄχημα πὸν νὰ συνδέει τή Γῆ με τή Σελήνη, θὰ μπορούσαμε νὰ δημιουργήσουμε και ζήτηση για ταξίδια στή Σελήνη. Τὸ νὰ μὴν πηγαινεις εκεί πὸν θὰ μπορούσες νὰ πᾶς, θά ήταν άνατρεπτικό. Θά κατήγγειλε τήν τρέλλα τῆς ὑπόθεσης ότι κάθε Ικανοποιημένη άνάγκη ὀδηγεῖ στήν άνακάλυψη μιᾶς ακόμη μεγαλύτερης άνικανοποίητης άνάγκης. Μιὰ τέτοια θεώρηση θά σταματοῦσε τήν πρόοδο. Ἡ μὴ παραγωγή αὐτῶν πὸν είναι δυνατόν νὰ παραχθοῦν θά ξεσκάεζε τὸν περίφημο νόμο τῶν «άνερχόμενων προσδοκιῶν», πὸν είναι ὁ κινητήρας μιᾶς κοινωνίας πὸν στηρίζεται στήν συμπαραγωγή ὕπηρεσιῶν και άδξανόμενης ζήτησης, σάν ένα εὐφημισμὸ για τὸ άδξανόμενο χάσμα τῶν άπογοητεύσεων.

Ἡ διανοητική κατάσταση τοῦ σύγχρονου κάτοικου τῶν πόλεων εμφανίζεται στήν μυθολογική παράδοση μόνο σάν εικόνα τῆς κολάσεως: Ὁ Σίσυφος, πὸν για ένα διάστημα είχε αἰχμαλωτίσει τὸν θάνατο, είχε καταδικαστει νὰ κυλά αἰώνια ένα μεγάλο βράχο στήν κορφή ενός βουνοῦ. Ὁ Τάνταλος, πὸν προσκάλεσαν οἱ Θεοὶ σὲ γεῦμα και τοὺς έκλεψε τὸ μυστικὸ τῆς άμβροσίας, πὸν θεράπευε τὰ πάντα και πὸν χάριζε τήν άθανασία, καταδικάστηκε στήν αἰώνια πείνα και δίψα, σ' ένα ποτάμι πὸν μόλις πήγαινε

νά πιει, τὰ νερά υποχωρούσαν, γεμάτο γύρω από δέντρα γεμάτα φρούτα, πού μόλις πήγαινε νά κόψει οπισθοχωρούσαν. Ένας κόσμος ατέρμονων αναγκών δέν είναι απλώς οδυνηρός, αλλά μόνον κόλαση μπορεί νά περιγραφεί.

Ο άνθρωπος απέκτησε την οδυνηρή ιδιότητα νά ζητά διδήποτε, γιατί δέν μπορεί νά φανταστεί τίποτε πού νά μήν μπορεί νά του τό παρέξει ένας θεσμός. Περικυκλωμένος από πανίσχυρα έργαλεία, ο άνθρωπος κατέκτησε έργαλείο των έργαλείων του. Όλοι οι θεσμοί πού είχαν σκοπό νά εξορκίσουν τὰ προϊστορικά δεινά κατέκτησαν απαραβίαστα, αυτόκλειστα φέρετρα του ανθρώπου. Ο άνθρωπος παγιβεύτηκε ο ίδιος μέσα στα κουτιά πού κατασκεύασε για νά παγιδεύσει τὰ δεινά της Πανδώρας. Η απώλεια της πραγματικότητας μέσα από τὰ καυσαέρια των έργαλείων μας έχει γενικευτεί. Απότομα βρεθήκαμε στο σκοτάδι της ίδιας μας της παγίδας.

Η ίδια η πραγματικότητα κατέκτησε νά εξαρτάται από τις ανθρώπινες αποφάσεις. Ο πρόεδρος εκάλες πού διάταξε την εισβολή στην Καμπότζη θά μπορούσε κάλλιστα νά διατάξει και την χρήση της Ατομικής βόμβας. Μιά απόφαση τύπου Χιροσίμα, σήμερα θά έκοβε τον ομφαλό της Γης. Ο άνθρωπος απέκτησε την δυνατότητα νά κάνει τὸ Χάος νά συντρίψει τον Έρωτα και την Γη. Η νέα αυτή δυνατότητα του ανθρώπου νά κόψει τον ομφαλό της Γης μας υπενθυμίζει άσταμάτητα ότι οι θεσμοί μας όχι μόνον δημιουργούν την δική τους τελειότητα, αλλά δια έχουν και την ισχύ νά θάλουν ένα τέλος και σ' αυτούς και σε μας. Τὸ παράλογο των σύγχρονων θεσμών είναι φανερό στην περίπτωση του στρατού. Τὰ σύγχρονα όπλα μπορούν νά προστατεύσουν την ελευθερία, τον πολιτισμό και την ζωή μόνον καταστρέφοντας τα. Ασφάλεια στην στρατιωτική γλώσσα σημαίνει την ικανότητα νά καταστρέψουν την Γη.

Τὸ παράλογο των μη στρατιωτικών θεσμών δέν είναι λιγότερο έκδηλο. Αυτοί δέν έχουν κουμπιά πού ενεργοποιούν την καταστροφική τους ισχύ γιατί δέν χρειάζονται τέτοια κουμπιά. Οι άρπάγες τους είναι ήδη γαντζωμένες πάνω στον κόσμο. Δημιουργούν ανάγκες γρηγορότερα από ότι δημιουργούν την ικανοποίησή τους και προσπαθώντας νά καλύψουν τις ανάγκες πού δημιουργούν, κατα-

δροχθίζουν την Γη. Αυτό ισχύει τόσο για την Γεωργία και την Βιομηχανία, όπως επίσης και για την Ιατρική και την Έκπαίδευση. Η μοντέρνα Γεωργία δηλητηριάζει και εξαντλεί τὸ έδαφος. Η «πράσινη επανάσταση» μπορεί χρησιμοποιώντας νέους σπόρους, νά τριπλασιάσει την απόδοση ενός στρέμματος αλλά μόνον δια μέσου μιας προοδευτικής αόξησης των λιπασμάτων, των εντομοκτόνων, του νερού και της ενέργειας. Η παραγωγή όμως αυτών, καθώς και όλων των άλλων αγαθών, μαλώνει τις θάλασσες και την ατμόσφαιρα και καταστρέφει αναντικατάστατους πόρους. Αν οι καύσεις συνεχίσουν νά αυξάνονται μ' αυτό τον ρυθμό, σύντομα ο ρυθμός κατανάλωσης του οξυγόνου της ατμόσφαιρας θά υπερβεί τον ρυθμό αντικατάστασής του. Δέν έχουμε κανένα λόγο νά πιστεύουμε ότι η πυρηνική διάσπαση ή τήξη μπορεί νά αντικαταστήσει την καύση χωρίς τους ίδιους, ή άνωτερους, κινδύνους. Ο γιατρός παίρνει την θέση της μαμμής και υπόσχεται νά κάνει τον άνθρωπο κάτι διαφορετικό: γενετικά σχεδιασμένο, με προκαταβολικές φαρμακολογικές προσθήκες και ικανό για μεγαλύτερη άνοχη στις άρρώστιες. Τὸ σύγχρονο ιδεώδες είναι ένας παν - υγιεινός κόσμος: ένας κόσμος στον οποιο όλες οι επαφές ανάμεσα στους ανθρώπους και ανάμεσα στον άνθρωπο και τὸ περιβάλλον θά είναι αποτέλεσμα προβλέψεων και χειρισμών. Τὸ σχεδίο έχει γίνει η σχεδιασμένη εκείνη διαδικασία πού εξοπλίζει τον άνθρωπο για ένα σχεδιασμένο κόσμο, τὸ κυριότερο όργανο για την παγίδευση του ανθρώπου μέσα στην ίδια του την παγίδα. Ο ρόλος του είναι νά διαμορφώσει τον άνθρωπο κατάλληλα ώστε νά μπορεί νά πάρει μέρος σ' αυτό τὸ παγκόσμιο παιχνίδι. Αμείλικτα καλλιεργούμε, χειριζόμαστε, παράγουμε και εκπαιδεύουμε τον κόσμο για την τελική καταστροφή του.

Ο θεσμός του στρατού είναι φανερό παράλογο. Τὸ παράλογο όμως των μη στρατιωτικών θεσμών, είναι πιδ δύσκολο νά αντιμετωπισθεί. Είναι ακόμη πιδ τρομακτικό, ακριβώς γιατί λειτουργεί άδυσώπητα. Γνωρίζουμε ποιό κουμπί δέν πρέπει νά πατηθεί για νά αποφύγουμε ένα πυρηνικό ολοκαύτωμα. Δέν ξέρουμε όμως ποιό κουμπί μπορεί νά προλάβει έναν οικολογικό Αρμαγεδδών. Στην κλασική αρχαιότητα, ο άνθρωπος ανακάλυψε ότι ο κόσμος μπορεί νά διαμορφωθεί ανάλογα με τὰ σχέδιά του και μ' αυτό τὸ

πρίσμα αντίληφθηκε ότι ήταν εμφαντα άβέβαιος, δραματικός και κωμικός. Τότε ξεπήδησαν οι δημοκρατικοί θεσμοί και ο άνθρωπος θεωρήθηκε άξιος έμπιστοσύνης στα πλαίσια αυτών των θεσμών. Οι προσδοκίες από τις διάφορες διαδικασίες και η έμπιστοσύνη στην ανθρώπινη φύση διατηρήθηκαν σε μια άμοιβαία ίσορροπία. Άναπτύχθηκαν τα παραδοσιακά επαγγέλματα και μαζί μ' αυτά το άναγκαίο θεσμικό πλαίσιο για την άσκησή τους.

Λαθραία, ή έμπιστοσύνη στις θεσμικές διαδικασίες αντικατέστησε την εξάρτηση από την προσωπική καλή θέληση. Ο κόσμος έχασε την ανθρωπιστική του διάσταση και ξαναγύρισε στην φαινομενική αναγκαιότητα και την μοιρολατρεία που χαρακτήριζαν τον πρωτόγονο κόσμο. Άλλα ενώ το χάος των βαρβάρων συνεχώς έμπαινε σε μια τάξη εν όνόματι μυστηριωδών, ανθρωπομορφικών θεών, σήμερα μόνο ο άνθρωπος σχεδιασμός μπορεί να θεωρηθεί σαν αίτια της κατάστασης του κόσμου. Ο άνθρωπος κατέκτησε το παιγνίδι των έπιστημόνων, των μηχανικών και του σχεδιασμού.

Βλέπουμε πώς ενεργεί αυτή ή λογική και στους έαυτούς μας και στους άλλους. Ξέρω ένα Μεξικάνικο χωριό από όπου περνούν όχι περισσότερα από δώδεκα αυτοκίνητα την ήμέρα. Ένας Μεξικάνος έπαιζε νόμιμο πάνο στον άσφαλο μπροστά στο σπίτι του — άσφαλώς θα συνήθιζε να κάθεται και να παίζει εκεί από παιδί. Ένα αυτοκίνητο πέρασε από μπροστά και τον σκότωσε. Ένας τουρίστας που μου ανέφερε το γεγονός αυτό βαθειά άναστατωμένος μου είπε παρ' όλα αυτά: «Ο άνθρωπος πήγαινε γυρεύοντας».

Ένα πρώτης όψευς, ή παρατήρηση του τουρίστα δεν διαφέρει από την δήλωση ενός πρωτόγονου σχετικά με τον θάνατο κάποιου που συγκρούστηκε με ένα ταμπού και γι' αυτό πέθανε. Κρύβουν όμως αντίθετες σημασίες. Ο πρωτόγονος αποδίδει το γεγονός σε μια τρομακτική και τυφλή άγνωστη δύναμη, ενώ ο τουρίστας στέκεται με δέος μπροστά στην άδυσώπητη λογική της μηχανής. Ο πρωτόγονος δεν έχει την αίσθηση της ευθύνης ο τουρίστας την έχει, αλλά την άρνείται. Και από τον πρωτόγονο και από τον τουρίστα, λείπουν ή αίσθηση του δράματος, το σόλ της τραγωδίας και ή λογική της προσωπικής προσπάθειας και της επανάστασης. Ο πρωτόγονος δεν έχει συνείδηση αυτών των πρα-

γμάτων ενώ ο τουρίστας έχει χάσει αυτήν την συνείδηση. Ο μύθος του πρωτόγονου και ο μύθος του Άμερικάνου, είναι φτιαγμένοι από κωθρές άπάνθρωπες δυνάμεις. Κανείς δεν δοκιμάζει την αίσθηση της τραγικής επανάστασης. Για τον πρωτόγονο το γεγονός ακολουθεί τους νόμους της μαγείας για τον Άμερικάνο, ακολουθεί τους νόμους της έπιστήμης. Το γεγονός αυτό έμπίπτει στον χώρο των νόμων της Μηχανικής που, κατά τον Άμερικανό, κυριαρχούν πάνω στα φυσικά, κοινωνικά και ψυχολογικά γεγονότα.

Η σημερινή γενική διάθεση είναι ευνοϊκή για μια σημαντική αλλαγή κατευθύνσεως στην αναζήτηση ενός επιθυμητού μέλλοντος. Οι θεσμικοί στόχοι συνεχώς έρχονται σε αντίθεση με τα θεσμικά προϊόντα. Τα προγράμματα για την αντιμετώπιση της φτώχειας παράγουν περισσότερους φτωχούς, ο πόλεμος στην Άσία περισσότερους Βιετκόγκ, ή τεχνική βοήθεια περισσότερη ύπανάπτυξη. Οι κλινικές έλέγχου των γεννήσεων μειώνουν τον ρυθμό θνησιμότητας και έξογκώνουν τον πληθυσμό τα σχολεία παράγουν περισσότερους σκασιάρχες και ή μείωση ενός είδους μολύνσεως συνήθως προκαλεί την αύξηση ενός άλλου είδους. Οι καταναλωτές βρίσκονται αντιμέτωποι με το ότι όσο περισσότερα πράγματα αγοράζουν τόσο περισσότερες άπογοητεύσεις θα πρέπει να καταπιούν. Μέχρι πρόσφατα φαινόταν λογικό να αποδώσουμε αυτόν τον ολοκληρωτικό πληθωρισμό των παραλειπουργιών είτε στα μειονεκτήματα των έπιστημονικών ανακαλύψεων που βρίσκονται πίσω από τα τεχνολογικά αίτήματα, είτε στην διαστροφή που προέρχεται από τους έθνικούς, ιδεολογικούς ή ταξικούς έχθρους. Και ή προσδοκία ενός έπιστημονικού χρυσού αιώνα, όπως και ή προσδοκία ότι ένας πόλεμος θα έβαζε τέρμα σε όλους τους πολέμους, έχουν σήμερα καταρρεύσει.

Για τον έμπειρο καταναλωτή, δεν υπάρχει δρόμος έπιστροφής στην άφελή άποψη ότι μπορούμε να βασισόμαστε σε μαγικές τεχνολογίες. Υπερβολικά πολλοί άνθρωποι δοκίμασαν θλιβερές έμπειρίες με νευρωτικούς ύπολογιστές, με άρρώστιες που διαδίδονται μέσα στα νοσοκομεία και με την κυκλοφοριακή συμφόρηση στο δρόμο, στο τηλέφωνο και στον άέρα. Μόλις δέκα χρόνια πριν ή καθιερωμένη σοφία προέβλεπε μια καλύτερη ζωή βασισμένη στην ανάπτυξη των έπιστημονικών ανακαλύψεων. Σήμερα οι έπι-



στήμονες τρομάζουν τα παιδιά. Οι αποστολές στην σελήνη αποτελούν μια συνταρακτική απόδειξη του γεγονότος ότι οι έλλείψεις μας μπορούν να περιορισθούν σχεδόν στο μηδέν στον τομέα του χειρισμού πολυπλόκων συστημάτων, αυτό όμως δεν καθησυχάζει τους φόβους μας ότι η αδυναμία μας να καταναλώνουμε κάτω από καθήγηση μπορεί να ξεφύγει από τον έλεγχό μας.

Αλλά ούτε και για τον κοινωνικό μεταρρυθμιστή υπάρχει δρόμος επιστροφής στις δοξασίες της δεκαετίας του σαράντα. Η έλπιδα ότι το πρόβλημα της δίκαιης κατανομής των αγαθών μπορεί να αντιμετωπισθεί με την δημιουργία της αφθονίας, έχει χαθεί. Το κόστος του ελάχιστου συνόλου αγαθών και υπηρεσιών, ικανών να υπηρετήσουν τα μοντέρνα γούστα έχει ανέβει στα ύψη και αυτό που κάνει τα γούστα μοντέρνα είναι πρώτα η φθορά τους και μετά η ικανοποίησή τους.

Τα όρια των γήινων πόρων έχουν γίνει σαφέστατα. Καμιά επανάσταση στην επιστήμη ή στην τεχνολογία δεν είναι ικανή να προμηθεύσει σε κάθε άνθρωπο στον κόσμο τα αγαθά και τις υπηρεσίες που είναι σήμερα προστά στους φτωχούς των πλούσιων χωρών. Για παράδειγμα, ένας τέτοιος στόχος θα απαιτούσε εκατονταπλάσια ποσότητα σιδήρου, ψευδαργύρου, χαλκού και μολύβδου από αυτή που υφίσταται σήμερα, ακόμη και με την «ελαφρότερη» δυνατή τεχνολογία.

Τελικά οι δάσκαλοι, οι γιατροί και οι κοινωνικοί λειτουργοί αντιλαμβάνονται ότι οι ξεχωριστές επαγγελματικές τους λειτουργίες έχουν τουλάχιστον μια κοινή πτυχή. Είναι το ότι δημιουργούν πρόσθετη ζήτηση της θεσμοποιημένης αγωγής που παρέχουν, ταχύτερα από την δυνατότητα παροχής θεσμών υπηρεσιών.

Όχι μόνον ένα μέρος αλλά η ίδια η λογική της καθιερωμένης σοφίας έχει γίνει υποπτη. Ακόμη και οι νόμοι της οικονομίας φαίνονται ανίκανοι να πείσουν έξω από τις στενές παραμέτρους που εφαρμόζουν στα κοινωνικά και γεωγραφικά πλαίσια όπου συγκεντρώνεται το μεγαλύτερο μέρος του χρήματος. Το χρήμα είναι, πράγματι, το φθηνότερο νόμισμα, αλλά μόνον στα πλαίσια μιας οικονομίας που στηρίζεται στην αποδοτικότητα, ή οποία μετριέται με νομοματικά κριτήρια. Και οι καπιταλιστικές αλλά και οι κομμουνιστικές χώρες στις διάφορες μορφές τους εμπιστεύονται

την μέτρηση της αποδοτικότητάς τους στους συντελεστές κόστους προς κέρδος εκφρασμένους σε δολάρια. Ο καπιταλισμός επιδεικνύει το ανώτερο βιοτικό επίπεδο για να αποδείξει την ανωτερότητά του. Ο κομμουνισμός περηφανεύεται για τον ψηλότερο ρυθμό ανάπτυξης σαν δείκτη του τελικού του θριάμβου. Αλλά και κάτω από την μία και κάτω από την άλλη βδεολογία το δλικό κόστος της αύξησης της αποδοτικότητας αυξάνει γεωμετρικά. Οι μείζονες θεσμοί ανταγωνίζονται πιο βίαια για να οικειοποιηθούν τους πόρους εκείνους που δεν αναφέρονται σε κανένα κατάλογο: την ατμόσφαιρα, τον ωκεανό, την σιωπή, το ηλιακό φως και την υγεία. Και στρέφουν την δημόσια προσοχή στην σπανιότητα των πόρων αυτών μόνον όταν έχει συντελεστεί ο σχεδόν αθεράπευτος υποβιβασμός τους. Παντού η φύση γίνεται δηλητηριώδης, ή κοινωνία απάνθρωπη, ή έσωτερική ζωή προσβάλλεται και οι άνθρωποι κλίσεις καταπνίγονται.

Μια κοινωνία που στηρίζεται στην θεσμοποίηση των αξιών ταυτίζει την παραγωγή αγαθών και υπηρεσιών με την ζήτησή τους. Η εκπαίδευση που σε κάνει να επιθυμείς ένα προϊόν περιλαμβάνεται στην τιμή του προϊόντος αυτού. Το σχολείο είναι το διαφημιστικό γραφείο που σε κάνει να πιστεύεις ότι χρειάζεσαι την κοινωνία έτσι όπως είναι. Σε μια τέτοια κοινωνία ή όριακή αξία κινείται σε μια συνεχή αύτο - υπέρβαση. Ξεαναγκάζει τους ισχυρότερους καταναλωτές να συναγωνίζονται για την δυνατότητα να εξαντλήσουν την γη, να γεμίσουν τις χοντρές κοιλιές τους, να μεθοδεύσουν τους πιο αδύνατους καταναλωτές και να αποθαρρύνουν εκείνους που ακόμη βρίσκουν ικανοποίηση στο να καταγιούνται και να δρούν με αυτά που έχουν. Το ήθος λοιπόν της μη ικανοποίησης είναι στην ρίζα της λεηλασίας της φύσης, της κοινωνικής πόλωσης και της ψυχολογικής απόθειας.

Όταν θεσμοποιηθούν οι αξίες με σχεδιασμένες και κατασκευασμένες διαδικασίες, τα μέλη της σύγχρονης κοινωνίας αρχίζουν να πιστεύουν ότι η ώρα ζωής συνίσταται στην υπαρκτή θεσμών που καθορίζουν τις αξίες που και αυτά και η κοινωνία τους πιστεύουν ότι χρειάζονται. Η θεσμοποιημένη αξία μπορεί να οριστεί σαν η ποσότητα του προϊόντος ενός θεσμού. Η αντίστοιχη αξία ενός ανθρώπου μετριέται με βάση την ικανότητά του να κα-

ταναλώσει και να χρησιμοποιήσει αυτά τα θεσμικά προϊόντα έτσι ώστε να δημιουργήσει μια νέα και ακόμα φηλότερη ζήτηση. Η αξία του θεσμοποιημένου ανθρώπου εξαρτάται από την ικανότητά του για κίνηση. Για να χρησιμοποιήσω μια εικόνα, ο άνθρωπος έχει γίνει το είδωλο των ιδίων του των δημιουργημάτων. Σήμερα, ο άνθρωπος δρίζεται σαν ένας κλίβανος που καιεί τις αξίες που τα ίδια τα εργαλεία του δημιουργούν. Και δεν υπάρχει κανένα δριο σ' αυτήν του την ικανότητα. Η δράση του είναι η δράση, του Προμηθέα στα άπώτερα δριά της.

Η εξάντληση και η μόλυνση των γήϊνων πόρων είναι, πάνω από όλα, το αποτέλεσμα της διαφθοράς της εικόνας που έχει ο άνθρωπος για τον εαυτό του, της αντιστροφής της αίσθησής του. Μερικοί μιλούν για μια μετάθεση της συλλογικής αίσθησης που οδηγεί στον δρισμό του ανθρώπου σαν οργανισμού που εξαρτάται όχι από την φύση και τους άλλους ανθρώπους, αλλά μάλλον από τους θεσμούς. Αυτή η θεσμοποίηση των βασικών αξιών, αυτή η πεποίθηση ότι μια σχεδιασμένη διαδικασία άγωγής τελικά έχει τα επιθυμητά αποτελέσματα για τον δέκτη, αυτό το καταναλωτικό ήθος, είναι στην ίδια την καρδιά της Προμηθεϊκής πλάνης.

Οι προσπάθειες για να βρούμε μια νέα ισορροπία σε ένα καθολικό πλαίσιο εξαρτώνται από την αποθεσμοποίηση των αξιών.

Η ύποψια ότι κάτι δεν πάει καλά στην ουσία της έννοιας του homo faber είναι κοινή σε μια ολοένα αυξανόμενη μειοψηφία είτε πρόκειται για καπιταλιστικές είτε για κομμουνιστικές είτε για «υποανάπτυκτες» χώρες. Η ύποψια αυτή είναι το κοινό χαρακτηριστικό μιας νέας έλίτ. Στην έλίτ αυτή ανήκουν άνθρωποι από όλες τις κοινωνικές τάξεις, εισοδήματα, πεποιθήσεις και πολιτισμούς. Έχουν αρχίσει να αμφισβητούν τους μύθους της πλειοψηφίας: τις επιστημονικές ούτοπιες, τον ιδεολογικό σατανισμό και την προσδοκία της κατανομής των αγαθών και υπηρεσιών σύμφωνα με κάποιο βαθμό ισότητας. Συμμερίζονται με την πλειοψηφία των ανθρώπων την αίσθηση της παγίδας. Συμμερίζονται την πεποίθηση ότι το μεγαλύτερο ποσοστό των μέτρων που υιοθετούνται είναι και με μια πλατειά συναίνεση οδηγούν συνεχώς σε αποτελέσματα που είναι ολοφάνερα αντίθετα με τους υποτιθέμενους στόχους. Άλλά

ενώ η Προμηθεϊκή πλειοψηφία των ανθρώπων της διαστημικής εποχής ακόμα αποφεύγει να αντιμετωπίσει την ουσία, η νέα αυτή μειοψηφία αμφισβητεί τον επιστημονικό deus ex machina, την ιδεολογική πανάκεια, και το κυνήγι των διαδόλων και των μαγισσών. Η μειοψηφία αυτή αρχίζει να διατυπώνει την ύποψια ότι οι συνεχείς μας απογοητεύσεις μας δένουν πάνω στους σύγχρονους θεσμούς όπως οι άλυσσίδες έδεναν τον Προμηθέα πάνω στον δράχο. Η έλπιδοφόρα πίστη και η κλασική ειρωνία θα πρέπει να συμμαχήσουν για να αποκαλυφθεί η Προμηθεϊκή πλάνη.

Η λέξη Προμηθέας έχει συνήθως σχέση με την πρόβλεψη, την εκ των προτέρων αντίληψη. Ο Προμηθέας ήταν εκείνος που ξεγέλασε τους Θεούς και τους άφαιρέσε το μονοπώλιο της φωτιάς, εκείνος που δίδαξε στους ανθρώπους την χρήση της φωτιάς στην κατεργασία του σιδήρου, εκείνος που έγινε ο Θεός των τεχνολόγων και που κατέληξε άλυσσοδεμένος πάνω στον δράχο.

Η Πυθία των Δελφών έχει σήμερα αντικατασταθεί από τον ηλεκτρονικό ύπολογιστή που πάλλεται πάνω από πίνακες έλέγχου και διάτρητες κάρτες. Τα εξάμετρα των χρησμών αντικαταστάθηκαν από τα δεκαεξάμετρα των κωδικών έντολων. Ο πηδαλιούχος παρέδωσε το πηδάλιο στην κυβερνητική μηχανή. Αναδύεται η δολοκληρωτική μηχανή που θα κατευθύνει τα πεπρωμένα μας. Τα παιδιά όνειρεύονται ότι πετούν τα διαστημόπλοιά τους μακριά από μια παρακμάζουσα Γη.

Με τα μάτια του ανθρώπου που πάτησε στη Σελήνη, ο Προμηθέας θα αναγνώριζε την άστραφτερή γαλάζια Γαία, τον κλανήτη της Έλπίδα και την Άψίδα της Ανθρωπότητας. Μια νέα αίσθηση του πεπερασμένου της Γης και μια καινούργια νοσταλγία μπορούν τώρα να ανοίξουν τα μάτια του ανθρώπου ώστε να διαλέξει τον Έπιμηθέα για ένα πάντρεμα της Γης με την Πανδώρα.

Στο σημείο αυτό ο Έλληνικός μύθος μετατρέπεται σε μια έλπιδοφόρα προφητεία γιατί μας λέει ότι ο γιός του Προμηθέα ήταν ο Δευκαλίων, ο πηδαλιούχος της «Κιβωτού» που όπως ο Νώε νίκησε τον κατακλυσμό για να γίνει ο Πατριάρχης μιας νέας ανθρωπότητας μαζί με την Πύρρα την κόρη του Έπιμηθέα και της Πανδώρας. Αρχίζουμε να κατανοούμε το νόημα του Πίθου

πού Ξεφερε ή Παγδώρα από τούς Θεούς: είναι τὸ πλοίο καί ἡ  
κιβωτός μας.

Τώρα χρειαζόμαστε ἕνα ὄνομα γιά αὐτούς πού τοποθετοῦν  
τὴν ἐλπίδα ψηλότερα ἀπὸ τὴν προσδοκία, γι' αὐτούς πού ἀγαποῦν  
τὸν ἄνθρωπο περισσότερο ἀπὸ τὰ ἀντικείμενα, γι' αὐτούς πού πι-  
στεύουν πῶς

*Δὲν ὑπάρχει κανένας ἄνθρωπος χωρὶς ἐνδιαφέρον,  
ἢ μοῖρα τους εἶναι σὰν τὸ χρονικὸ τῶν πλανητῶν.*

*Τὸ κάθε τι σ' αὐτούς εἶναι ἰδιαίτερο,  
καὶ ὁ ἕνας πλανήτης δὲν μοιάζει μὲ τὸν ἄλλο.*

Χρειαζόμαστε ἕνα ὄνομα γι' αὐτούς πού ἀγαποῦν τὴν γῆ  
ἐπὶ οἱ ἄνθρωποι συναντῶνται

*Καὶ ἂν ὁ ἄνθρωπος ζεῖ σὺ ομοιάδι  
καὶ κάνει τοὺς φίλους του μέσα σ' αὐτὸ τὸ ομοιάδι,  
τὸ ομοιάδι δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι ἀδιάφορο.*

Χρειαζόμαστε ἕνα ὄνομα γι' αὐτούς πού συνεργάζονται μὲ  
τὸν Προμηθεϊκὸ ἀδελφὸ τους στὸ ἔναμιμα τῆς φωτιᾶς καὶ στὴν  
κατεργασία τοῦ σίδηρου, ἀλλὰ πού τὸ κάνουν αὐτὸ μὲ σκοπὸ νὰ  
αὐξήσουν τὴν ἰκανότητά τους νὰ φροντίζουν, νὰ τιμοῦν καὶ νὰ  
ναιάζονται γιὰ τὸν ἄλλο, ξέροντας ὅτι

*γιά τὸν καθένα ὁ κόσμος του εἶναι προσωπικὸς  
καὶ σιὸν κόσμο αὐτὸν μιὰ ὑπέροχη στιγμή.  
Καὶ σιὸν κόσμο αὐτὸν μιὰ πραγματικὴ στιγμή,  
"Ὅλα αὐτὰ εἶναι προσωπικά."*

Προτείνω νὰ ὀνομάσουμε τὰ ἐλπιδοφόρα, αὐτὰ ἀδέρφια, Ἐ-  
πιμηθεϊκοὺς ἄνθρώπους.

\* Οἱ στίχοι αὗτοι εἶναι ἀποσπάσματα ἀπὸ τὸ ποίημα «Ὁ λαὸς» τοῦ  
Εἰδγένιου Γιεφτουςέγκο.

# Εἰσαγωγή τῆς Ἀμερικάνικης ἔκδοσης \*

Παγκόσμιες προοπτικὲς — Τί σημαίνει αὐτὴ ἡ σειρά

Ἀποτελεῖ θέση τῶν Παγκόσμιων Προοπτικῶν ὅτι ὁ ἄνθρωπος βρῖσκεται σὲ μιὰ διαδικασία ἀνάπτυξης μιᾶς νέας συνείδησης πού, παρὰ τὴν τωρινὴ πνευματικὴ καὶ ἠθικὴ υποδούλωση, θὰ ἀνυψώσει τελικὰ τὸ ἀνθρώπινο εἶδος πάνω καὶ πέρα ἀπὸ τὸν φόβο, τὴν ἄγνοια καὶ τὴν ἀπομόνωση πού τὸ μαστίζον σήμερα. Σ' αὐτὴν τὴν ἀναδυόμενη συνείδηση, σ' αὐτὴν τὴν ἰδέα τοῦ ἀνθρώπου μέσα σ' ἓνα σύμπαν πού θεμελιώνεται πάνω σὲ μιὰ καινούργια αἰσθησιολογία τῆς πραγματικότητος, ἀφιερώνεται αὐτὴ ἡ σειρά.

Ἡ εἰσαγωγή μου σ' αὐτὴ τὴν σειρά δὲν πρέπει βέβαια νὰ ἐρμηνευθεῖ ὡς προοίμιο σὲ κάθε διβλίο χωριστά. Οἱ λίγες αὐτὲς σελίδες ἀπλῶς σκοπεύουν νὰ καθορίσουν τὸ ἀντικείμενο καὶ τοὺς γενικοὺς στόχους τῆς ὅλης σειράς. Ἀναλαμβάνουν νὰ υπογραμμίσουν τὴν ἀρχὴ τῆς μονιμότητος τῆς ἀλλαγῆς καὶ νὰ καθορίσουν τὴν οὐσιαστικὴ φύση τοῦ ἀνθρώπου ὅπως αὐτὴ παρουσιάζεται ἀπὸ τοὺς διανοούμενους πού ἔχουμε προσκαλέσει νὰ συμμετάσχουν σ' αὐτὴν τὴν ἐπιστημονικὴ καὶ πνευματικὴ κίνηση.

Ὁ ἄνθρωπος μπῆκε σὲ μιὰ νέα φάση τῆς ἐξελικτικῆς ἱστορίας, μιὰ φάση ὅπου ἡ ἀπότομη ἀλλαγὴ ἀποτελεῖ κυριαρχικὴ συνέπεια. Βρῖσκεται ἀντιμέτωπος μὲ μιὰ οὐσιαστικὴ ἀλλαγὴ τὴν στιγμή πού ἐπεμβαίνει στὴν ἐξελικτικὴ διαδικασία. Τώρα

\* Εἶναι τὸ εἰσαγωγικὸ σημεῖωμα στὴν Ἀμερικάνικη ἔκδοση πού γράφτηκε γιὰ νὰ παρουσιάσει τὴν ἐκδοτικὴν σειρά «Παγκόσμιες Προοπτικὲς — Τί σημαίνει αὐτὴ ἡ σειρά».

Τὸ συμβούλιο τῶν ἐκδοτῶν τῆς σειράς αὐτῆς τὸ ἀποτελοῦν οἱ: Lord Kenneth Clark, Richard Courant, Werner Heisenberg, Ivan Illich, Konrad Lorenz, Joseph Needham, I. I. Rabi, Sarvepalli Radhakrishnan, Karl Rahner, Alexander Sachs, C. N. Yang.

πρέπει να κατανοήσει καλύτερα αυτό το γεγονός και να αναπτύξει την σοφία να κατευθύνει αυτή την διαδικασία προς την ολοκλήρωσή του μάλλον παρά προς την καταστροφή του. Ένώ μαθαίνει να χρησιμοποιεί τις γνώσεις του για το φυσικό περιβάλλον για πρακτικούς σκοπούς, στην πραγματικότητα επεκτείνει τις έμφυτες δυνατότητές του και αυξάνει την ικανότητα αλλά και την ανάγκη του για επικοινωνία, καθώς και την ικανότητά του να σκέφτεται και να δημιουργεί. Σάν αποτέλεσμα έρχεται η αντικατάσταση της άργοντινης αλλά αποτελεσματικής βιολογικής εξέλιξης, που δημιούργησε τον σύγχρονο άνθρωπο διά μέσου της μεταλλαγής και της φυσικής επιλογής, από μια στοχοκεντρική εξελικτική διαδικασία μέσα στα πλαίσια του άγωνα του ανθρώπου με το περιβάλλον. Διά μέσου της εθνοφύσε επέμβασης του στην εξελικτική διαδικασία ο άνθρωπος επιτάχυνε αλλά και διεύρυνε σημαντικά τις δυνατότητές του. Δεν άλλαξε όμως το βασικό δεδομένο βάσει του οποίου ή εξελικτική διαδικασία είναι μια διαδικασία δοκιμής και λάθους και περιλείπει τον κίνδυνο αναζητήσεων που οδηγούν σε πνευματική και ψυχική στειρότητα, σε ηθική απάθεια και διανοητική αδράνεια και απόκλιση των κινδύνων της δημιουργίας κοινωνικών δεινοσαύρων αντίπαλλων να επιδιώσουν σε έναν εξελισσόμενο κόσμο.

Στην σειρά αυτή προσκαλέσαμε μόνον εκείνους τους πνευματικούς και επιστημονικούς ηγέτες της εποχής μας, στους οποίους ανήκει ή παιρότητα της διεύρυνσης αυτής του ανθρώπινου όριζοντα: εκείνους που συμμετείχουν στην αλήθεια ότι πέρα από αυτά που διαιρούν τους ανθρώπους υπάρχει μια προπογενής ενιαία δύναμη, εφ' όσον όλοι είμαστε ενωμένοι από την κοινή μας φύση που είναι βασικότερη από οποιαδήποτε ταυτότητα δογμάτων: εκείνους που αναγνωρίζουν ότι η φυγόκεντρη δύναμη που σκόρπισε και διέλυσε το ανθρώπινο είδος πρέπει να αντικατασταθεί από μια συγκεντρωτική δομή και διαδικασία που θα δώσει νόημα και σκοπό στην ύπαρξη: εκείνους που διακρίνουν ότι ή ίδια ή επιστήμη, όταν ξεπεράσει τα εμπόδια της ίδιας της της μεθοδολογίας, όταν εξαγνισθεί και ταπεινωθεί, μπορεί να αποκαλύψει στον άνθρωπο ένα απεριόριστο φάσμα από δυνατότητες που ξεπερνούν και τα τολμηρότερα όνειρα.

Σχεδόν όλες οι επιστήμες βασίζονται σήμερα σε αρχές που δεν συμβιβάζονται με το Καρτεσιανό αξίωμα και με την στατική θεώρηση του κόσμου που συνδέεται μ' αυτό. Γιατί αυτό που υπολανθάνει στις καινούργιες ιδέες, απόκτη και στον τομέα της μοντέρνας φυσικής, είναι μια ενωτική τάξη μάλλον παρά ή αιτιότητα: είναι μόνον ο σκοπός, όχι όμως ο σκοπός του σύμπαντος και του ανθρώπου, αλλά εκείνος που υπάρχει με ε σ α στο σύμπαν και με ε σ α στον άνθρωπο, Με άλλα λόγια, φαίνεται ότι κατοικούμε σ' έναν κόσμο δυναμικής δομής και διαδικασίας. Κατά συνέπεια, χρειαζόμαστε έναν λογισμό των δυνατοτήτων μάλλον παρά των πιθανοτήτων, μία διαλεκτική της πολικότητας στην οποία ή ένότητα και ή διάσταση να ορίζονται σαν ταυτόχρονοι και αναγκαίοι πόλοι της ίδιας ουσίας.

Η κατάσταση μας είναι καινούργια. Κάποιος προηγούμενος πολιτισμός δεν είχε να αντιμετωπίσει την πρόκληση της επιστημονικής ειδικεύσεως και γι' αυτό ή αντίδρασή μας πρέπει να είναι κι αυτή καινούργια. "Ετσι, αυτή ή σειρά αναλαμβάνει να εναρμονίσει ουσιαστικά, δημιουργικά και παραγωγικά τις πνευματικές και ηθικές ανάγκες του ανθρώπου με τους επιστημονικούς και πνευματικούς πόρους που είναι στην διάθεσή του.

Μπορεί να πει ίσως κανείς ότι ο άνθρωπος σήμερα ξαναπήρε την παλιά του γεωκεντρική θέση στο σύμπαν. Γιατί άφοτου είδαμε την φωτογραφία της Γης παρμένη από το μακρινό διάστημα, από την οεληνιακή ξηρημο, είδαμε και την τρομερή απόμνωση της Γης. Αυτή είναι ίσως ή πιο αναπάντεχη και ή πιο σκληρή ιδέα που γεννήθηκε ποτέ στον νοῦ του ανθρώπου κατά την διάρκεια της ιστορίας. "Όλοι πλέον έχουμε αρχίσει να ανησυχούμε σοβαρά για το φυσικό περιβάλλον. Και αυτή ή ανησυχία δεν είναι μόνον αποτέλεσμα των προειδοποιήσεων των βιολόγων, των οικολόγων και των προμάχων της διατήρησης του περιβάλλοντος. Είναι περισσότερο αποτέλεσμα μιας βαθειάς αίσθησης ότι κάτι καινούργιο έχει συμβεί, ότι ο πλανήτης Γη είναι ένας χώρος μοναδικός και πολύτιμος. Πράγματι, αν δεν είναι ίσως απλώς συμπτωματικό το ότι αυτή ή αίσθηση γεννήθηκε ακριβώς την στιγμή που ο άνθρωπος έκανε το πρώτο του βήμα στο διάστημα.

Ἡ σειρὰ αὐτὴ ἀναλαμβάνει νὰ ἀποκαλύψει μιὰ πραγματικότητα τῆς ὁποίας ἡ ἐπιστημονικὴ θεωρία ἔχει φανερώσει μιὰ μόνον ὄψη Ἡ ἀποδοχὴ αὐτῆς τῆς πραγματικότητας ἀποδίδει μιὰ ἔννοια παγκοσμιότητας στὴν πῦρ πρωτότυπη καὶ μοναχικὴ σκέψη τοῦ ἐπιστήμονα. Ἐν ἀναγνωρίζουμε αὐτὸ μὲ εἰλικρίνεια τότε θὰ ἀποκαταστήσουμε τὴν ἐπιστῆμην στὴν μεγάλη οἰκογένεια τῶν ἀνθρώπων βλέψεων μὲ τις ὁποῖες ἐλπίζουν οἱ ἄνθρωποι νὰ ὀλοκληρωθοῦν σὰν οκεπιόμενα καὶ αἰσθανόμενα ὄντα μέσα στὴν παγκόσμια κοινωνία. Γιατί τὸ πρόβλημα εἶναι νὰ ἀνακαλύψουμε μιὰ ἀρχὴ διαφοροποίησης ἀλλὰ καὶ συνοχτισμοῦ ἱκανὴ νὰ δικαιολογήσει καὶ νὰ ἐξαγνίσει τὴν γνώση, εἴτε πρόκειται γιὰ ἐπιστημονικὴ, εἴτε γιὰ φιλοσοφικὴ, εἴτε γιὰ ἐπαγωγικὴ, εἴτε γιὰ διαισθητικὴ, καθὼς καὶ νὰ ἀποκαταστήσει μιὰ ἀμοιβαίαν ἐξάρτησιν. Ἐδῶ πρόκειται γιὰ μιὰ κρίσιν συνείδησης ποὺ ἐκφράζεται μέσα ἀπὸ τὴν ἐπιστημονικὴ κρίσιν. Εἶναι τὸ ξόπημα μιᾶς νέας αἰσθησης.

Κάθε βιβλίον παρουσιάζει τις σκέψεις καὶ τις πεποιθήσεις τοῦ συγγραφέα καὶ δείχνει τὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο ἡ θρησκεία, ἡ φιλοσοφία, ἡ τέχνη, ἡ ἐπιστῆμη, ἡ οἰκονομία, ἡ πολιτικὴ καὶ ἡ ἱστορία μορφοῦν νὰ ἀποτελέσουν τὴν μορφὴν ἐκείνην τῆς ἀνθρώπινης δραστηριότητος μὲ τὸν πληρέστερον καὶ ἀκριβέστερον βαθμὸν ποικιλίας, δυναμότητος, πολυμορφίας καὶ πολυπλοκότητος. Ἐποῖ οἱ Παγκόσμιες Προοπτικὲς ἀναλαμβάνουν νὰ καθορίσουν τὴν οἰκουμένην τοῦ μυαλοῦ καὶ τῆς καρδιάς ποὺ κάνει τὸν ἄνθρωπον, τὸ ὄν μὲ τὸ νοσηριῶδες μεγαλεῖο, ἱκανὸν νὰ ξαναδημιουργήσῃ τὴν ζωὴν του.

Ἡ σειρὰ αὐτὴ ἀφιερώνεται σὲ μιὰ ἐπανεξέταση ὄλων ἐκείτων τῶν ὄψεων τῆς ἀνθρώπινης προσπάθειας ποὺ ὁ εἰδικὸς ἔχει μάθει νὰ ἐξαιρεῖ ἀβίαστα. Προσπαθεῖ νὰ δείξῃ τὴν δομικὴν συγγένειαν ἀνάμεσα σὲ τὸ ὑποκείμενον καὶ σὲ τὸ ἀντικείμενον τὴν ὑπαρξὴν τοῦ ἐνὸς μέσα σὲ ἄλλο. Ἐρμηνεύει σύγχρονα καὶ παρελθόντα γεγονότα ποὺ ἐπηρέασαν τὴν ζωὴν τοῦ ἀνθρώπου στὴν ἀναπτυσσόμενη Παγκόσμια Ἐποχὴ μας, καὶ δραματίζεται εἰς μὴν ἔκδοσιν νὰ πετύχῃ ὁ ἄνθρωπος διὰ κληθεῖ, ἀπὸ μιὰ ἀκαμπτὴ ἐσωτερικὴ ἀναγκαιότητα, νὰ ἀκολουθήσῃ τις ὑψηλότερες προοπτικὰς του. Ὁ σκοπὸς τῆς εἶναι νὰ προσφέρει νέες διεξόδους

σὲ τὴν τομέα τῆς παγκόσμιας καὶ τῆς ἀνθρώπινης ἀνάπτυξης ἐνῶ, ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, ἀρνείται νὰ προδώσῃ τὴν ἐσωτερικὴν σχέσιν ἀνάμεσα στὴν παγκοσμιότητα καὶ στὴν ἀτομικότητα, ἀνάμεσα στὴν δυναμικὴ καὶ στὴν φόρμα, στὴν ἐλευθερίαν καὶ σὲ τὸ πεπρωμένο. Κάθε συγγραφέας προβάλλει τὴν ὀλοένα ἀξανακίνητην ἐπίγνωσιν διὰ φύσιν καὶ πνεῦμα δὲν εἶναι πράγματα ξεχωριστὰ καὶ ἀπομονωμένα· διὰ ἡ διαίσθησις καὶ ἡ λογικὴ πρέπει νὰ ξαναπάρουν τὴν θέσιν τους σὰν μέσα γνώσεως καὶ σὰν μέσα συνένωσης τῆς ἐσωτερικῆς ὑπαρξῆς μὲ τὴν ἐξωτερικὴν πραγματικότητα.

Ἀναλαμβάνουν νὰ δείξουν διὰ ἡ ἔννοια τῆς ὀλοότητας, τῆς ἐνότητος καὶ τοῦ ὀργανισμοῦ εἶναι ψηλότερη καὶ πικρότερη ἀπὸ τὴν ἔννοια τῆς ὕλης καὶ τῆς ἐνέργειας. Ἐποῖ ἡ σειρὰ αὐτὴ ἐπιχειρεῖ νὰ ἐπεκτείνει τὴν ἔννοια τῆς ζωῆς καὶ τῆς βιολογίας, ὅχι μὲ τὸν τρόπο ποὺ ἀποκαλύπτονται αὐτὲς σὲ τὸν δοκιμαστικὸν ὀσμήνα τοῦ ἐργαστήριου, ἀλλὰ ὅπως γίνονται αἰσθητὲς μέσα σὲ τὸν ἴδιον τὸν ὀργανισμόν. Γιατί ἡ ἀρχὴ τῆς ζωῆς ὑπάρχει στὴν τάσιν ποὺ συνδέει τὸ πνεῦμα μὲ τὴν ὕλη, μέσα σὲ τὰ πλαίσια τῆς συμβίωσός τους. Τὸ στοιχεῖον τῆς ζωῆς κυριαρχεῖ στὴν ἴδιαν τὴν ὕψιν τῆς φύσεως, καθιστώντας ἔτσι τὴν ζωὴν καὶ τὴν βιολογίαν μιὰν δια-ἐμπειρικὴν ἐπιστῆμην. Οἱ νόμοι τῆς ζωῆς ἔχουν τὴν καταγωγὴν τους πέρα ἀπὸ τὴν ἀπλὴ φυσικὴν τὸν ἐκδήλωσιν καὶ μᾶς ὠθοῦν νὰ λάβουμε ἐπὶ ὄψιν τὴν πνευματικὴν τὸν πηγὴν. Στὴν πραγματικότητα, ἡ διεύθυνσις τοῦ ἐννοιολογικοῦ πλαισίου δὲν χρησιμεύει μόνον στὴν ἀποκατάστασιν τῆς τάξεως μέσα σὲ τὸν διάφορους κλάδους τῆς γνώσεως, ἀλλὰ ἀποκαλύπτει ἐπίσης ἀκαλογίας σὲ διὰ ἀφορὰ τὴν θέσιν τοῦ ἀνθρώπου σχετικὰ μὲ τὴν ἀνάλησιν καὶ τὴν σύνθεσιν τῆς ἐμπειρίας σὲ φαινομενικὰ ξεχωριστὰς τομεῖς τῆς γνώσεως, καὶ προτείνει τὴν δυναμικότητα μιᾶς ἀκόμῃ πλαιύτερης ἀντικειμενικῆς περιγραφῆς τοῦ νοήματος τῆς ζωῆς.

Ὅπως θὰ δείξουν τὰ βιβλία αὐτῆς τῆς σειρᾶς, ἡ γνώσις δὲν συνίσταται πλέον σὲ μιὰ μεθόδευσιν τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῆς φύσεως, θεωρουμένων σὰν ἀντιθετικῶν δυνάμεων, ὅστις στὴν ἀναγωγὴν τῶν δεδομένων σὲ μιὰ στατιστικὴν τάσιν, ἀλλὰ ἀποτελεῖ τὸ μέσον τῆς ἀπελευθέρωσης τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ τὴν καταστρωφικὴν δύναμιν τοῦ φόβου, τῆς ἀποκατάστασιν τῆς ἀνθρώπινης

θούλησης και της αναγέννησης της πίστεως και της εμπιστοσύνης στο ανθρώπινο πρόσωπο. Τα έργα αυτά επιχειρούν επίσης να αποκαλύψουν ότι η ανάγκη για χειρισμούς, συστήματα και εξουσίες άπτονται όλο και περισσότερο καθώς αυξάνει η επιθυμία και στην Ανατολή και στη Δύση, για την αποκατάσταση της αξιοπρέπειας, της ανεξαρτησίας και της αυτοπραγμάτωσης που είναι αναλλοίωτα δικαιώματα του ανθρώπου και που μπορούν σήμερα να ποδηγητήσουν την αλλαγή δια μέσου ενός συνειδητού σκοπού μέσα στα πλαίσια της επιστημονικής εμπειρίας.

Τα έργα αυτής της σειράς επιχειρούν να δείξουν ότι μόνον σε μια κοινωνία που κατανοεί τα προβλήματα της επιστήμης, μπορούν οι επιστημονικές ανακαλύψεις να επιφέρουν μεγάλες αλλαγές στην κοινωνία και με τέτοιο τρόπο ώστε οι ανακαλύψεις αυτές να τονώνουν και όχι να διαβρώνουν την ιδέα της παγκόσμιας ανθρώπινης κοινότητας. Οι διαφορές ανάμεσα στους κλάδους των επιστημών, τα στοιχεία της αποκλειστικότητας κάθε επιστήμης, ή ποικιλία των ιστορικών εμπειριών, οι διαφορές στις παραδόσεις, στις κοινωνίες και στις γλώσσες θα πρέπει να προσιατευθούν και να διατηρηθούν. Ταυτόχρονα όμως πρέπει να γίνει αποδεκτή η έννοια και ο έσωτερικός συσχετισμός της όλης εμπειρίας.

Οι συγγραφείς των έργων αυτών γνωρίζουν βεβαίως ότι η τελική απάντηση στις ελλείδες και στους φόβους που επικρατούν στην σύγχρονη κοινωνία, κείται στην ηθική χαρακτήρα του ανθρώπου και στην σοφία και την υπευθυνότητα εκείνων που χειρίζονται την πορεία της ανάπτυξης αυτού του ηθικού χαρακτήρα. Αλλά οι ηθικές αποφάσεις δεν είναι δυνατές χωρίς την γνώση του συσχετισμού των αντικειμενικών στοιχείων που περιγράφουν και περιορίζουν την δυνατή έκλογη. Έτσι η κατανόηση των θεμάτων, αν και δεν είναι ικανή συνθήκη, αποτελεί αναγκαία προϋπόθεση για την κατεύθυνση της δράσης προς τις δημιουργικές δυνατότητες.

Αλλά ζωικά ερωτήματα που ερευνά αυτή η σειρά έχουν σχέση με προβλήματα παγκόσμιας κατανόησης καθώς και με προβλήματα που σχετίζονται με τις προκαταλήψεις και τους επακόλουθους ανταγωνισμούς και διαμάχες. Η αδξανόμενη ικανό-

τητα αντίληψης και υπευθυνότητας της Παγκόσμιας αυτής Έποχής υπογραμμίζουν την νέα πραγματικότητα ότι οι έννοιες του ατομικού και του συλλογικού ανθρώπου αλληλοσυμπληρώνονται και αλληλοσκληρώνονται: ότι ο δούλος του ολοκληρωτισμού της δεξιάς ή της αριστεράς, ξεσηκώνεται από την οικουμενική επιθυμία να ξαναβρεί την κυρίαρχη δύναμη της αλήθειας και της ανθρώπινης ολότητας. Ο άνθρωπος μπορεί τελικά να εμπιστευθεί όχι έναν προλεταριακό αυταρχισμό ούτε έναν κοσμικό ούμανισμό που και οι δύο έχουν προδώσει το πνευματικό περιεχόμενο της ιστορίας, αλλά μια ιερή αδελφοσύνη και μια έννοια της γνώσης. Αυτή η νέα συνείδηση δημιουργήσει μια διεύρυνση του ανθρώπινου ορίζοντα πέρα από κάθε έννοια περιορισμού και μια επανάσταση στην ανθρώπινη σκέψη που συγκρίνεται με την βασική αποδοχή της κυριαρχίας της λογικής στην Αρχαία Ελλάδα που αντιστοιχεί στην λάμψη της ηθικής συνείδησης που οι Έβραίοι προφήτες πρωτοφανέρωσαν και που είναι ανάλογη με τις βασικές αρχές του Χριστιανισμού ή με την αρχή της νέας επιστημονικής περιόδου, της εποχής της επιστήμης της Δυναμικής, τα πειραματικά θεμέλια της οποίας τοποθετήθηκαν από τον Γαλιλαίο την Αναγέννηση.

Μια σημαντική προοπτική της σειράς αυτής θα είναι να εξετάσει με νέο μάτι τις αντιφατικές σημασιοδοτήσεις και εφαρμογές στα σημερινά πράγματα όρων όπως δημοκρατία, ελευθερία, δικαιοσύνη, αγάπη, ειρήνη, αδελφοσύνη και Θεός. Ο στόχος τέτοιων διερευνήσεων είναι να καθαρώσει ο τρόπος για να μπορέσει να θεμελιωθεί μια νεωτερική παγκόσμια ιστορία, δίχως αναφορές στο έθνος, στη φυλή, στην κοινωνία, αλλά στον άνθρωπο στην σχέση του με το Θεό, με τον εαυτό του, με τον συνάνθρωπό του και με το σύμπαν, πέρα από το άμεσο προσωπικό συμφέρον. Διότι η σημασία της Παγκόσμιας Έποχής συνίσταται στον σεβασμό των ελλείδων και των όντων του ανθρώπου που οδηγούν σε μια βαθύτερη κατανόηση των βασικών αξιών όλων των λαών.

Οι Παγκόσμιες Προοπτικές έχουν ως προγραμματικό στόχο να διεκδικούν στο νόημα του ανθρώπου που δεν προσδιορίζεται μονάχα από την ιστορία, αλλά και την προσδιορίζει. Την ιστορία

δὲν πρέπει νὰ τὴν βλέπουμε μόνον ὡς δι' ἀσχολεῖται ἀποκλειστικὰ μὲ τὴν ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου πάνω σ' αὐτὸν τὸν πλαγήτη ἀλλὰ ὡς δι' περιλαμβάνει ἐπίσης καὶ παρόμοιες συμπαντικὲς ἐπιρροὲς διαπλεκόμενες μὲ τὸν κόσμον τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ γενιὰ αὐτὴ ἀνακαλύπτει δι' ἡ ἱστορία δὲν προσαρμόζεται στὴν κοινωνικὴ αἰσιοδοξία τοῦ σύγχρονου πολιτισμοῦ καὶ δι' ἡ ὀργάνωση τῶν ἀνθρώπων κοινοτήτων καὶ ἡ ἐδραίωση τῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς εἰρήνης δὲν εἶναι μόνον διανοητικὰ ἐπιτεύγματα, παρὰ εἶναι ἐξ ἴσου καὶ πνευματικὰ καὶ ἠθικὰ ἐπιτεύγματα, πὸν προϋποθέτουν τὴν στοιργικὴ φρονίδα γιὰ τὴν καθολικότητα τῆς ἀνθρώπινης προσωπικότητας, τὴν «ἀδιαμεσολάβητη καθολικότητα τοῦ αἰσθήματος καὶ τῆς σκέψης» καὶ πὸν ἀποτελοῦν μία ἀδιάλειπτη πρόκληση γιὰ τὸν ἄνθρωπο, ξεπηδώντας μέσα ἀπὸ τὴν ἄβυσσος τοῦ ἀσήμετου καὶ τοῦ ὀδνηροῦ, γιὰ νὰ ὑπάρξει ἡ ἀνανέωση καὶ ἡ πληρότητα μέσα στὴν καθολικότητα τῆς ζωῆς του.

Ἡ ἴδια ἡ Δικαιοσύνη πὸν πέρασε μέσα ἀπὸ μία «κατάσταση προσκνημάτων καὶ σταυρώσεως» καὶ πὸν τὴν σιγὰ - σιγὰ ἀπελευθερώνεται ἀπὸ τὸν κλοιὸ τῶν κοινωνικῶν καὶ πολιτικῶν δαιμονολογιῶν, τόσο στὴν Ἀνατολὴ ὅσο καὶ στὴ Δύση, ἀρχίζει καὶ ἀναρωτιέται γιὰ τίς ἴδιες τίς οὐσιαστικὲς ἀρχές τῆς. Τὰ σύγχρονα ἐπαναστασιακὰ κινήματα πὸν χτύπησαν τοὺς καθιερωμένους κοινωνικοὺς θεσμοὺς γιὰ τὸ γεγονός δι' προσιατεύουν τὴν κοινωνικὴ ἀδικία σὺν ὄνομα τῆς κοινωνικῆς δικαιοσύνης, ἐξετάζονται ἐδῶ καὶ ἀξιολογοῦνται ἐκ νέου.

Ἀντικρούζοντες εἶσι τὰ πράγματα, δὲν ἔχουμε ἄλλη ἐκλογή παρὰ νὰ παραδεχθῶμε δι' ἡ ἀνελευθερία, ὅπου εἰς βάρος τῆς μετριότητας ἡ ἐλευθερία, πρέπει νὰ διατηρηθῆ μὲ αὐτὴν, πᾶσι νὰ πεῖ δηλαδὴ δι' ἡ μερικὴ ἀλήθεια πὸν φαίνεται νὰ ξεπροβάλλει ἀπὸ τὴν σκοπιὰ τῆς νύχτας, τὸ σκοτάδι τοῦ καιροῦ μας, δὲν πρέπει διόλου νὰ ἐγκαταλειφθῆ, ὅπως ἀκριβῶς δὲν πρέπει νὰ ἐγκαταληφθῆ καὶ ἡ προσωπικὴ πρόβδος τοῦ ἀνθρώπου. "Εἶσι, οἱ δὲ πηγές τῆς ἀνθρώπινης συνειδητικότητας εἶναι ἀξεχώριστες, ὄχι ὡς νεκρές, ἀλλὰ ὡς ὀλοζώντανες καὶ ἀλληλοσυμπληρωόμενες" εἶναι μία πύχη ἐκείνης τῆς «ἀρχῆς τῆς ἀλληλοσυμπληρώσεως» διὰ μέσον τῆς ὁποίας ὁ Νίλς Μπὼρ προσπάθησε νὰ ἐνώσει τὸ κῆντρον καὶ τὸ κύμα, τὰ ὁποῖα ἀποτελοῦν καὶ τὰ δύο

μαζὶ τὴν ἴδια τὴν παραγωγικὴ πηγὴ τῆς ἀκτινοβολούσας ἐνεργείας τῆς ζωῆς.

Ἐπάρχει στὴ σημερινὴ ἀνθρωπότητα μία δύναμη πὸν μὴ πορεῖ νὰ ἐναντιωθῆ στὴν στείρωτικα καὶ σὶν κίνδυνος μιᾶς ποσοτικῆς, ἀνώνυμης μαζικῆς κουλτούρας· μία νέα, δὲν καὶ ἀρκετὲς φορὲς ἀνεπαίσθητη, πνευματικὴ αἰσθησιμὴ συνδυασμένης πορείας πρὸς τὴν ἀνθρώπινη καὶ παγκόσμια ἐνότητα, θαοιζόμενη στὴν ἰερότητα κάθε ἀτόμου, κάθε ἀνθρώπινης μονάδας καὶ σὶν σεθαομὸ γιὰ τὴν πολλαπλότητα τῶν πολιτισμῶν. Ἐντείνεται ἡ συνειδητικοποίηση δι' ἡ ἰσότητα ἴσως νὰ μὴ πορεῖ νὰ ὑπολογιστεῖ μὲ κοινὸς ἀριθμητικὸς ὄρους, παρὰ εἶναι ποσοσιαία καὶ ἀναλογικὴ ἀπὸ τὴν φύση τῆς. Διότι δι' ἡ ἰσότητα σημαίνει ἀνταλλαξιμότητα, τότε ὑπάρχει ἄρνησι τῆς ἀτομικῆς προσωπικότητας καὶ ἡ ἀνθρώπινη ταυτότητα μετατρέπεται σὲ ἀπρόσωπη μάσκα.

Βρισκόμαστε στὴν καμπὴ μιᾶς ἐποχῆς τοῦ κόσμου στὴν ὁποία ἡ ἀνθρώπινη ζωὴ διεκδικεῖ πιστικὰ νὰ προχωρήσει στὴν πραγματοποίηση νέων μορφῶν. Ὁ ψεύτικος διαχωρισμὸς τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῆς φύσης, τοῦ χρόνου καὶ τοῦ χώρου, τῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς ἀσφάλειας, ἐλέγχεται πλέον σήμερον καὶ ἔχουμε ἐμπρὸς μας ἕνα καινούργιο δράμα τοῦ ἀνθρώπου στὴν ὀργανικὴ ἐνότητά του, καὶ τῆς ἱστορίας καθὼς προσφέρει, ἀπὸ τὴν μεριά τῆς, ἕνα πλοῦτο καὶ μιὰ ποικιλία ποιότητας καὶ μεγαλειωδῶν προοπτικῶν, πὸν ὁμοιὲς τοὺς δὲν παρουσιάστηκαν ποτέ. Συσχετίζοντας τὴν οὐσοωρεμένη σοφία τοῦ πνεύματος τοῦ ἀνθρώπου μὲ τὴ νέα πραγματικότητα τῆς Παγκόσμιας Ἐποχῆς, ἀρθρώνοντας τὴν σκέψη τῆς καὶ τὴν πίστη τῆς, ἡ σειρά «Παγκόσμιες Προοπτικὲς» γυρεύει νὰ παροτρύνει μία ἀναγέννησι τῆς ἐλπίδας στὴν κοινωνία μας καὶ τῆς ὑπερηφάνειας γιὰ τὴν ἀνθρώπινη ἀπόφασι γιὰ τὸ ποιά θὰ εἶναι ἡ μελλοντικὴ του μοῖρα.

Ἡ πορεία τῆς ἔκδοσης αὐτῆς θρῖσεται στὴν ἀναγνώρισι δι' ἀπὸ ὅλες τίς μεγάλες ἀλλαγὲς προηγεῖται μιὰ ἐπισημὴ πνευματικὴ ἀναδιοργάνωση καὶ μία ἐντελῶς νέα ἀξιολόγησι. Οἱ συγγραφεῖς μας ξέρον καλὰ δι' τὸ ἁμάρτημα τῆς ὕβρεως πορεῖ νὰ ἀποφευχθῆ, δείχνοντας δι' ἡ ἴδια ἡ δημιουργικὴ διαδικασία δὲν εἶναι μία ἐλεύθερη δραστηριότητα, δὲν μὲ τὸ ἐλεύθερη ἐννοοῦμε αὐθαιρεσία, ἡ ἔλλειψη σχέσης μὲ τοὺς σημαντικὸς



νόμους. Διότι, ή δημιουργική διαδικασία στο ανθρώπινο μυαλό, ή εξελικτική διαδικασία στην οργανική φύση και οι βασικοί νόμοι του οργανικού κόσμου, μπορεί να μην είναι τίποτε άλλο παρά ποικίλλες εκφάνσεις μιᾶς παγκόσμιας μορφοποιητικής διαδικασίας. "Ετσι ἐλπίζουμε να δείξουμε ότι παρόλο που ή σημερινή αποκαλυπτική εποχή είναι μία περίοδος ἐξαιρετικῶν ἐντάσεων, ἔχει ἐπίσης ἀρχίσει μία πρωτόφαντη κίνηση πρὸς μία ἀντισταθμιστική ἐνότητα πού ἀρνεῖται τὸν τελικὸ θιασμό τῆς ἡθικῆς δύναμης πού διαπερνᾷ τὸ σύμπαν, αὐτῆς ἀκριβῶς τῆς δύναμης ἀπὸ τὴν ὁποία, τελικά, κάθε ἀνθρώπινη προσπάθεια πρέπει νὰ ἐξαρτᾶται. Μ' αὐτὸν τὸν τρόπο ὑπάρχει ή δυνατὸτητα νὰ κατανοήσουμε δι' ὑπάρχει μιὰ ἐσωτερικὴ ἀνεξαρτησία τῆς πνευματικῆς καὶ διανοητικῆς ἀνάπτυξης, ή ὁποία παρόλο πὸν ἐπηρεάζεται ἀπὸ τὶς περιοτιάσεις, ποτὲ δὲν προσδιορίζεται ἀπὸ τὶς περιοτιάσεις. Μ' αὐτὸν τὸν τρόπο ή πληθώρα τῆς ἀνθρώπινης γνώσης μπορεί νὰ συνοχραιοθεῖ με τὴν ἐπορατικὴ διεύθυνση στὴ φύση τῆς ἀνθρώπινης φύσης συντονίζοντάς τὴν με τὴν πλατειὰ καὶ βαθειὰ κλίμακα τῆς ἀνθρώπινης σκέψης καὶ τῆς ἀνθρώπινης ἐμπειρίας.

Ἀποτέλεσμα τῆς σημερινῆς ἀποδιοργανωτικῆς διαδικασίας στὴν ἐκπαίδευση είναι ή ἀσυναρτησία. "Ετσι ή ἀνάγκη γιὰ τὰ ἔργα αὐτὰ ἐκφράζεται μόνη τῆς με τὴν ἀναγνώριση ὅτι τὰ φυσικὰ καὶ τὰ οικολογικὰ συστήματα πὸν ἔχει κατασκευάσει ὁ ἄνθρωπος, ἀπαιτοῦν τόση μελέτη ὅση καὶ τὰ ἀπομονωμένα μέρη καὶ οἱ στοιχειώδεις ἀντιδράσεις. Διότι ὑπάρχει ἕνας βασικὸς συνοχραιομὸς τῶν στοιχείων τόσο στὴ φύση ὅσο καὶ στὸν ἄνθρωπο, πὸν δὲν μποροῦν νὰ διαχωριστοῦν, πὸν συνθέτουν τὸ ἕνα τ' ἄλλο καὶ πὸν ἀλλεξοῦν τὸ ἕνα με τ' ἄλλο, πάντα ἀλληλοεξαρτώμενα. "Ετσι ἐλπίζουμε νὰ πλατύσουμε εὐστοιχα τὸ ἐννοιολογικὸ πλαίσιο τῶν ἀναφορῶν μας. Διότι τὸ ἐπιστημολογικὸ πρόβλημά μας συνίσταται στὴν ἐξέγερση τοῦ σωστοῦ ἰσοζυγίου ἀνάμεσα στὴν ἔλλειψη μιᾶς ἀρχῆς πὸν νὰ περικλείει ὅλα ὅσα σχετίζονται με τὸν τρόπο πὸν ἔχουμε νὰ ἐκτιμοῦμε καὶ ν' ἀποτιμοῦμε τὴ ζωὴ, καὶ στὴν δύναμή μας νὰ ἐκφραζόμαστε με λογικὴ συνέπεια.

Ἡ Χριστιανὸ - Ἑβραϊκὴ καὶ ή Ἑλληνο - Ρωμαϊκὴ κληρονομιά μας, ή Ἑλληνικὴ παράδοσή μας μᾶς ὑποχρέωσε νὰ σκε-

φτόμαστε με ἀποκλειστικὲς κατηγορίες. "Ἀλλὰ ή ἐμπειρία μας μᾶς προκαλεῖ ν' ἀναγνωρίσουμε μιὰ καθολικότητα πὸν πὸν πλοῦσια καὶ πὸν πὸν πολὺπλοκὴ ἀπ' ὅτι θὰ μπορούσε νὰ ὑποπτευθεῖ ὁ μέσος παρατηρητῆς — μιὰ καθολικότητα πὸν τὸν ὠθεῖ πισοτικά νὰ σκέφτεται με τρόπους πὸν ή λογικὴ τῶν διχοτομήσεων ἀρνεῖται. Καλούμαστε ἐπιτακτικά νὰ ἀναθεωρήσουμε ἐξ ὀλοκλήρου τοὺς συνήθειους τρόπους πὸν ἔχουμε νὰ ἀντιμετωπίζουμε τὴν ἐμπειρία, καὶ ἔτσι διευρύνοντας τὴν σκοπιὰ μας καὶ ἀποδεχόμενοι τὶς μορφὲς ἐκείνες τῆς σκέψης πὸν περικλείουν ἐπίσης τὶς μὴ ἀποκλειστικὲς κατηγορίες, ὁ νοῦς μας είναι σὲ θέση νὰ συλλάβει ὅλα ὅσα ἦταν ἀδύνατον νὰ συλλάβει καὶ νὰ ἀποδεχθεῖ προηγουμένως.

Παρὰ τὴν ἀπεριόριστη ὑποχρέωση τῶν ἀνθρώπων καὶ παρὰ τὴν πεπερασμένη ἰσχὺ τους, παρὰ τὴν ἀνένδοτη στάση τῶν ἐθνικισμῶν καὶ παρὰ τὸ ξεσπίτωμα τῶν ἠθικῶν παθῶν πὸν ἀχρησιεύθηκαν σχεδὸν ἀπὸ τὴν ἐπιστημονικὴ σκοπιὰ τῶν πραγμάτων, κάτω ἀπὸ τὸν φαινομενικὸ ἀναθραυσμὸ καὶ τὴν ἀναταραχὴ τοῦ παρόντος καὶ μέσα ἀπὸ τὶς μεταίρεσες τῆς δυναμικῆς περιόδου με τὸ ξεδίπλωμα τῆς παγκόσμιας συνείδησης, ὁ στόχος τῶν Παγκόσμιων Προσπεικῶν είναι νὰ συντελέσει στὴν ἐπιτάχυνση τοῦ ρυθμοῦ αὐτῆς τῆς «ἀιράνταχης καρδιᾶς τῆς ὀλοστοργγυλῆς ἀλήθειας», καὶ νὰ ἐρμηνεύσει τὰ σημαδιακὰ στοιχεῖα τῆς Παγκόσμιας Ἐποχῆς πὸν τώρα διαμορφώνεται σὸν ὁ καρπὸς τῆς ὀλοφώτιστης πλέον συνέχειας τῆς δημιουργικῆς διαδικασίας πὸν ἀποκαθιστᾷ τὸν ἄνθρωπο στὶς σχέσεις του με τὴν ἀνθρωπότητα, ἐνῶ ταυτόχρονα βαθταίνει καὶ ἐστείνει τὴν ἐπικοινωνία του με τὸ σύμπαν.

RUTH NANDA ANSHEN

## Ἄλλες ἐκδόσεις γιὰ τὰ σχολεῖα

Τὸ σχολεῖο εἶναι νεκρὸ

Ἐβερει Ρέιμερ

Τὰ περισσότερα παιδιὰ τοῦ κόσμου δὲν πᾶνε σχολεῖο. Ἀπ' αὐτὰ πού πᾶνε, πᾶ περισσότερα τὸ ἐγκαταλείπουν τὸ συντομότερο δυνατὸ. Οἱ περισσότερες χῶρες τοῦ κόσμου δὲν ἔχουν ἄλλη δυνατότητα παρὰ νὰ προσφέρουν μιὰ ἐλάχιστη μόρφωση στὰ παιδιὰ τους, ἐνῶ παντοῦ τὰ ἐξοδα γιὰ τὴν παιδεία ἀυξάνονται μὲ γρηγορότερο ρυθμὸ ἀπ' ὅ,τι οἱ σχολικὲς ἐγγραφές καὶ τὸ ἐθνικὸ εἰσόδημα. Τὰ σχολεῖα εἶναι γιὰ τὸν περισσότερο κόσμο αὐτὸ πού ὁ συγγραφέας ὀνομάζει τὰ «καθιερωμένα στηρίγματα τῶν προνομίων», καὶ τὴν ἴδια στιγμὴ ὅμως εἶναι τὰ κυριότερα ὄργανα κοινωνικῆς κινητικότητος. Ἄλλὰ μὲ τί ἀντάλλαγμα ἀπέναντι στὴν ἀληθινὴ μάθηση, στὴν ἀληθινὴ δημιουργία καὶ στὴν ἀληθινὴ δημοκρατία; Καὶ μὲ ποῖο τελικὸ ἀντάλλαγμα γιὰ τίς κοινωνίες πού διαιώνιζονται μ' αὐτὸ τὸν τρόπο;

Αὐτὸ εἶναι τὸ φόντο, ὅπου στηρίζεται τὸ σημαντικὸ, ἐκτεταμένο καὶ διορατικὸ βιβλίο τοῦ Ἐβερει Ρέιμερ. Ἡ πιὸ ἐπείγουσα προτεραιότητα στὸ θέμα τῆς μόρφωσης, εἶναι νὰ ἐνδιαφερθοῦμε γιὰ τίς δυνατὲς ἐναλλακτικὲς λύσεις στὴν παιδεία, σχετικὰ μὲ τὸ περιεχόμενον, τὴν ὀργάνωση καὶ τὴ χρηματοδότησή της. Πάνω ἀπ' ὅλα χρειάζομαστε ἐπείγοντως ἐναλλακτικὲς ἀπόψεις πάνω στὴν ἴδια τὴν παιδεία, στὴ φύση της καὶ στὲς δυνατὲς λειτουργίες της, στὲς κοινωνίες τοῦ μέλλοντος.

Τὸ κόκκινο βιβλιαράκι τῶν μαθητῶν

Μπό Νιὰν Ἀντρεσεν, Σόρεν Χάνσεν, Γιέσπερ Γιένσεν

Τὸ βιβλιαράκι αὐτὸ ἐκδόθηκε γιὰ πρώτη φορὰ στὴ Δανία ἀπὸ Δανὸς ἐκπαιδευτικοὺς καὶ εἶχε ὡς στόχο νὰ συμπαρασταθεῖ στὰ παιδιά, τῆς γυμνασιακῆς κυρίως ἡλικίας, γιὰ νὰ ξεπεράσουν τὰ προβλήματα πού πάνω τους καθημερινὰ σκορτάφτουν μέσα στὴ ζωὴ καὶ στὸ Σχολεῖο.

Μεταφράστηκε στὲς περισσότερες Εὐρωπαϊκὲς χῶρες καὶ ἔγινε τὸ ἀγαπημένο βιβλίον τῶν μαθητῶν. Πολλοὶ ἀπὸ τοὺς μεγάλους τὸ ἀντιμετώπισαν μὲ σκεπτικισμό καὶ ἀνησυχία, γιατί εἶναι βαθιὰ ριζωμένη σὲ πολλὰ στρώματα τῆς κοινωνίας ἡ ἀντιληψὴ ὅτι τὰ παιδιὰ δὲν πρέπει νὰ ξέρουν, δὲν πρέπει νὰ σκέφτονται, δὲν πρέπει νὰ ἀντιμετωπίζουν τίς καταστάσεις μὲ καθαρὴ σκέψη, ἀλλὰ νὰ δέχονται τίς διάφορες ἐπιταγὲς χωρὶς συζήτηση καὶ ἀπορίες, καὶ μόνον νὰ ὑπακοῦν καὶ νὰ ἐκτελοῦν. Ἄλλὰ γιὰ νὰ φτάσουν κάποτε νὰ γίνουν ἐλεύθεροι καὶ ὑπεύθυνοι ἐνήλικες, θὰ πρέπει ἡ διεργασία τῆς ἐλεύθερης καὶ ὑπεύθυνης σκέψης νὰ ἀρχίσει ἀπὸ τὴν παιδικὴ ἡλικία. Ὅχι κρυφίνοια καὶ μυθοποίηση, ἀλλὰ ἀνοιχτὴ συζήτηση καὶ διάλογος. Ὅχι ἐνοχὴ συνείδηση γιὰ πράξεις φυσιολογικὲς ἢ ἀναπόφευκτες, ἀλλὰ συνειδητὲς ἀποφάσεις γιὰ τὴν συμπεριφορὰ τους στὸ σχολεῖο καὶ στὴ ζωὴ.

Μ' αὐτὸ τὸ πνεῦμα μιλάει ἀνοιχτὰ στὰ παιδιά γιὰ πολλὰ ἀπὸ τὰ προβλήματα πού συνήθως ἀπασχολοῦν τὴ σχολικὴ ἡλικία, ἀπὸ τίς συνηθισμένους ἀταξίες μέχρι τίς καταχρήσεις, ἀπὸ τὴ δική τους τακτικὴ πρὸς τοὺς συμμαθητὲς καὶ καθηγητὲς τους μέχρι τὴν ἀντίστοιχη τακτικὴ τῶν καθηγητῶν ἀπέναντί τους.

Πιστεύοντας πῶς μόνον ὅταν ἔχει κανεὶς σαφὴ γνώση μᾶς ὅποιασδήποτε κατάστασης μπορεῖ νὰ τὴν ἀποδεχτεῖ ἢ νὰ τὴν ἀπορρίψει ἢ καὶ νὰ τὴν ξεπεράσει, μὲ τρόπο φιλικὸ καὶ ἀντιδογματικὸ ὁδηγεῖ τὰ παιδιά στὸ ξεπέρασμά αὐτό.